

D66 Concept-verkiezingsprogramma 2017-2021

Augustus 2016

Het verkiezingsprogramma van D66 wordt definitief vastgesteld door de leden tijdens het congres op 29 en 30 oktober 2016.

Inhoudsopgave

Voorwoord lijsttrekker	3
Inleiding	5
Waar zet D66 zich de komende jaren voor in?	8
1. Onderwijs als motor van groei en kansengelijkheid	11
2. Schone groei, nieuwe welvaart	26
3. Meer werk – bereikbaar voor iedereen	39
4. Een samenleving bloeit door innovatie, ruimte en mobiliteit	53
Aanpakken van de échte tweedeling	76
We omarmen diversiteit	78
Over de grens kijken: denk en handel internationaal	80
Verder kijken dan morgen: toekomstvast	82
Innoveren en experimenteren	85
5. Zorg: voorkomen is beter dan genezen	87
6. Zelfbeschikking en keuzevrijheid	100
7. Vol vertrouwen in de wereld	113
8. Sterke en moderne democratische rechtsstaat	133
Overheidsfinanciën: investeren en moderniseren	145
Nawoord	147

Voorwoord

Alexander Pechtold

Lijsttrekker

Het gaat goed met Nederland. Wij behoren tot de wereldtop van gelukkigste, gezondste en best opgeleide mensen op aarde. Een schril contrast met de grote problemen die er ook zijn, zoals het terrorisme en de vluchtelingencrisis. De voortdurende berichten over aanslagen en oorlogen vragen veel van iedereen. Sommige mensen maken zich terecht zorgen dat niets meer blijft zoals het is. Populisten exploiteren die zorgen uit cynisch eigenbelang, maar zij komen niet met oplossingen die mensen verder helpen.

Tegenover deze wegwerppolitiek zet D66 het ideaal van een optimistisch Nederland. Zonder de ogen te sluiten voor wat niet goed gaat, is de wereld en is Nederland er beter aan toe dan decennia geleden. Wij Nederlanders hebben samen ons land vooruit gebracht met meer welvaart, betere zorg, betere scholen, meer vrijheid. Dat wil D66 vasthouden en versterken. Samen met u. Met alle Nederlanders.

D66'ers worden wakker met de energie om Nederland samen met u vooruit te brengen. Wij pakken problemen aan. Zoals we de laatste jaren hebben gedaan door een machteloos kabinet tot daden te brengen en de economie weer te laten groeien. Na jaren van economische hervormingen wil D66 nu investeren in de samenleving. Niet klakkeloos geld uitgeven, maar verantwoord investeren. Investeren in mensen. Investeren in de toekomst. Investeren in gelijke kansen om de toenemende tweedeling tegen te gaan. 400.000 kinderen worden grootgebracht in armoede. Veel ouderen verdienen betere verzorgingstehuizen. 2,5 miljoen Nederlanders zijn laaggeletterd. 2 miljoen mensen zitten ongewild zonder vaste baan.

Die ongelijkheid is onacceptabel, vooral als deze voortkomt uit ongelijke kansen. Bijvoorbeeld in het onderwijs. Als de ouders lager opgeleid zijn of een niet-westerse achtergrond hebben, hebben hun kinderen vaak minder kansen. Die tweedeling is desastreus. Iedereen moet de kans hebben iets van zijn of haar leven te maken. Ook mensen die oorlog en geweld ontvluchten en hier tijdelijk een veilig heenkomen zoeken. Wij bieden hen vanaf dag één de mogelijkheid Nederlands te leren en aan het werk te komen. Zo werken we aan gelijke kansen en voorkomen we een integratieramp.

D66 wil muren afbreken in onze hokjesmaatschappij. Waarin we niet tegenover elkaar staan, maar naast elkaar. Waarin we de moeite nemen elkaar te verstaan in plaats van ons te verstoppen achter vooroordelen. We hebben elkaar meer nodig dan ooit. Een verdeeld land is een wankel fundament voor vooruitgang.

Onze veelkleurige open samenleving is een belangrijk deel van onze cultuur, onze identiteit.

Discriminatie, die ook in het hedendaagse Nederland nog hardnekkig aanwezig is, bevechten wij. Tegen de stroom in, want de trend is anders. Wereldwijd. In een wedloop van wantrouwen zetten populistische partijen onze persoonlijke vrijheden onder druk en bemoeien zich ongegeneerd met de onafhankelijke rechtspraak. Ze betwisten feiten alsof het onwelgevallige meningen zijn. Van Groot-Brittannië tot de Verenigde Staten tot Turkije. Wij sluiten onze ogen niet voor wat er in de wereld gebeurt. Daarom ook blijven wij overtuigd Europeaan en zijn we dus tegen een Brexit. Europa verbeteren, daar gaat het om. Zo beschermen we de vrijheid en welvaart in Nederland.

Wij werken aan een optimistisch Nederland. Aan een rechtvaardige samenleving. Aan een gemeenschap waarin mensen elkaar en de overheid weer vertrouwen. Met de blik op de toekomst. Met als kompas onze idealen van vrijheid voor het individu en radicale kansengelijkheid. En met aandacht en begrip voor mensen die vastlopen of niet mee kunnen komen.

In dit verkiezingsprogramma vindt u onze plannen en ideeën voor de komende vier jaar. Onze inzet voor een nieuwe regeerperiode. Geen valse beloftes, maar geloofwaardige politiek. Wij zullen laten zien dat politiek van vrijheid en verbondenheid de baas kan zijn boven politiek van verdeeldheid en discriminatie. Want samen staan we sterker.

Inleiding

Annet Aris

Marty Smits

Voorzitter Verkiezingsprogramma commissie Voorzitter Permanente Programmacommissie

Al vijftig jaar kiest D66 voor een optimistisch Nederland. Een land dat in zichzelf gelooft en dat zichzelf steeds opnieuw uitvindt. Waar onze vrijheid en eigenheid niet worden verward met egoïsme en leven in je eigen cocon. Samen met onze kiezers en alle Nederlanders willen we vasthouden en versterken wat Nederland een fantastisch land maakt.

We staan voor grote uitdagingen. Wij zien tweedeling. In onderwijs en werk zijn de kansen steeds ongelijker verdeeld. Wij leven te vaak langs elkaar heen, ontmoeten mensen die andere denkbelden hebben te weinig. We staan tegenover elkaar zonder dat we elkaar begrijpen. Terwijl we elkaar steeds meer nodig hebben. We leven op één planeet, maar doen we alsof we er tien hebben. De wereld is in beweging, terwijl wij ons achter de dijken verstoppen. Het vertrouwen in de slagkracht van de overheid en de politiek nemen zienderogen af. Die uitdagingen moeten we samen aangaan. Onze handen jeuken om aan de slag te gaan. Zoals we al jaren doen in vele gemeenten door het hele land. Problemen oplossen. Wat ingewikkeld is weer simpel maken. Met eerlijke politiek en door initiatief. We zijn duidelijk over wat we de komende jaren zullen aanpakken. Alles tegelijk doen kan niet. En we nemen initiatief omdat dit bij ons past. Voortkabbelen brengt ons niet verder. Laten we als land onze vleugels weer uitslaan. Zorgen dat onze kinderen het weer beter krijgen dan wij.

In onze aanpak kiezen we voor de waarden die wij in Nederland belangrijk vinden: de vrijheid jezelf te zijn, investeren in mensen, volop kansen krijgen, samen delen, denken aan de toekomst. Deze waarden zijn de rode draad in ons verkiezingsprogramma voor de Tweede Kamerverkiezingen van maart 2017. Hiermee bouwen we aan een samenleving waarin we tweedeling in de kern bestrijden, waarin diversiteit meer is dan een modewoord en waarin we open staan voor de wereld en voor technologische ontwikkelingen.

Waar richt D66 zich de komende vier jaar op?

1. Gelijke kansen door het beste onderwijs

Met toponderwijs maken we de nieuwe generatie en Nederland klaar voor een kansrijke toekomst. Ongelijke kansen voeden tweedeling. Achtergrond en geslacht mogen niet meer bepalend zijn voor wie je later wordt. Alle kinderen krijgen al vroeger les, zodat ze met hun vierde gelijke kansen hebben. De basisschool biedt alles-in-één: uitstekende lessen, maar ook sport, cultuur en aandacht voor sociale en digitale vaardigheden. Dat doen we met steeds betere leraren waar we meer in investeren en die de ruimte krijgen hun werk goed te doen. Het middelbare en hogere onderwijs halen het beste uit elk kind, bieden hen een tweede kans en sluiten goed aan op de arbeidsmarkt. Onderwijs gaat een leven lang door: ondersteund door

persoonlijke studiepotjes en toegang tot scholing en training. Dit kost geld: dat geld komt er.

2. Schone groei: nu

De economie wordt schoon en groen. Nederland kan hierin voorop lopen of volgen. Wij kiezen voor het eerste. Dus vervuilende kolenenergie maakt plaats voor schone zonne- en windenergie, het energieverbruik gaat omlaag en we hergebruiken een groot deel van onze grondstoffen. Wat tot het verleden moet behoren, zoals kolencentrales, zetten we versneld aan de kant. Om ruimte te maken voor een groene toekomst, en om met onze kennis internationaal voorop te lopen.

3. Een eerlijke kans op werk

Werk is en blijft de belangrijkste weg naar ontplooiing en controle over het eigen leven. We helpen meer mensen aan werk en verlagen de lasten voor werkgevers. Het wordt aantrekkelijker om laagbetaalden en ouderen in dienst te nemen. De kloof tussen vaste aanstelling en flexibel werken wordt kleiner. Belasting op arbeid voor de werkgever worden sterk verlaagd, met name voor lager betaalden. We jagen de economie aan door meer geld voor innovatie en door te investeren in woningen, duurzame energie, digitale ontwikkeling en een groene leefomgeving. Iedereen krijgt een kans. De positie van vrouwen wordt versterkt. Als ouderen, gehandicapten of mensen met een andere achtergrond ten onrechte worden buitengesloten, pakken we die discriminatie en kansenongelijkheid aan. Met een sterk vangnet zorgen we dat mensen niet buiten de boot vallen. We willen een samenleving van vrije mensen: met en voor elkaar.

4. Deel van Europa en de wereld

Wij blijven ervan overtuigd dat onze toekomst in de grote wereld ligt. Hier liggen onze kansen. We kunnen in Nederland doen alsof we tegenover Rusland of China zelf onze belangen kunnen verdedigen. Of doen alsof we zelf de vluchtelingenstroom kunnen beheersen. Of op eigen houtje de vrije digitale handel reguleren. Maar dat is onzin. Als we de uitdagingen rond immigratie, energie, veiligheid, handel en klimaat op willen lossen en de kansen willen pakken, dan moet dat gezamenlijk in Europa. Europa geeft ons slagkracht. Europa verbindt mensen met een gedeelde geschiedenis, gedeelde waarden en gedeelde belangen. Wij kiezen voor een verbindend en democratisch Europa. En waar dat nodig is geven wij onze eigen schijn-soevereiniteit op. Laten we de grote problemen daar oplossen waar het kan.

5. Actief publiek leiderschap

Wij zijn er van overtuigd dat ons welzijn en onze welvaart niet kunnen bestaan zonder de overheid. Het dogma van een overheid die steeds verder moet terugtreden, werkt net zo min als het dogma van de overheid als geluksmachine. De rol van de overheid en de manier waarop die werkt moet aansluiten op de uitdagingen van de toekomst. Dit betekent dat de overheid ruimte en vertrouwen geeft waar mensen zelf het initiatief kunnen en willen nemen. Zoals bij het organiseren van langdurige zorg, de oude dag of de energievoorziening. Aan de andere kant stelt de overheid duidelijke kaders, of neemt die zelfs de leiding wanneer het algemeen belang

of het investeren in de toekomst hierom vraagt. Door veiligheid, preventieve zorg en ook concurrentie te waarborgen, of door privacy te beschermen. Een overheid is duidelijk over wat ze wil. Is niet bang voor nieuwe ontwikkelingen of veranderingen. De overheid luistert naar mensen en is aanspreekbaar. Met deze openheid willen we stappen maken in het herstel van het vertrouwen tussen burger en politiek.

In ons verkiezingsprogramma vindt u uitgebreide standpunten over alle thema's waar een komende regering mee te maken krijgt. We pakken aan wat niet meer voldoet, we gaan meer experimenteren en vernieuwen, we geven vertrouwen aan de mensen die het werk moeten doen, én we kiezen voor vrijheid en kansen. Dit is wat een D66-regering zal leveren en waar elke D66-minister zich volledig aan zal wijden.

Waar zet D66 zich de komende jaren voor in?

Bestrijd tweedeling in de kern

- Wij willen brede buurtscholen (kindcentra), waar ieder kind vanaf twee jaar gelijke kansen krijgt door uitstekend onderwijs met aandacht voor cultuur, sport, digitale vaardigheden en een gezond leven. Zo voorkomen wij achterstanden en koesteren wij elk talent;
- Wij investeren in docenten, die door minder regels en minder lesuren meer ruimte krijgen om steeds beter onderwijs aan onze kinderen te geven; wie de moeilijkste klus klaart, krijgt daarvoor betaald;
- Wij investeren in beter beroepsonderwijs door nauwere aansluiting op de arbeidsmarkt en van het mbo op het hbo, meer ruimte voor vakmanschap en meer internationale kansen;
- Wij willen een leven lang leren en tweede kansen voor iedereen. Kansen om te stapelen, bij te scholen of een nieuwe carrière na te jagen;
- Wij investeren in onderzoek – fundamenteel en toegepast. En wij versterken de kwaliteit van onderwijs in het wo via digitalisering, de kwaliteit van docenten en medezeggenschap.

Schone economie: Nederland loopt voorop

- Wij sluiten alle kolencentrales, te beginnen met de oude en meest vervuilende;
- Wij bouwen 100.000 betaalbare energieneutrale huurwoningen. Zo komen sociale huurwoningen weer beschikbaar voor wie ze bedoeld zijn;
- Energiezuinig leven loont. Wie elektrisch rijdt of zelf stroom opwekt, betaalt minder belasting;
- Wij investeren in innovatie en groene ondernemers om zo uitdagingen als klimaatverandering en het energievraagstuk te veranderen in kansen. Wij nemen knellende regelgeving weg en de overheid koopt duurzaam in;
- Wij richten een publieke investeringsbank op om met publiek geld private investeringen aan te jagen, gericht op maatschappelijk relevante doelen zoals duurzame energietransitie en digitale infrastructuur;
- Nederland wordt de digitale koploper in Europa met de beste digitale infrastructuur en vaardigheden. Daarbij hoort een open, vrij en veilig internet.

Een eerlijke kans op werk voor iedereen

- Wie werkt, gaat minder belasting betalen. Voor werkgevers wordt het aantrekkelijker mensen in dienst te nemen, in het bijzonder ouderen en mensen met een laag inkomen;
- Voor werknemers met een flexcontract maken wij een vaste baan bereikbaar. Tijdelijke contracten verdwijnen, en daarmee de tweedeling op de arbeidsmarkt;
- Zzp'ers krijgen van ons de ruimte. De zelfstandigenaftrek blijft. Wij maken het voor zzp'ers makkelijker om vrijwillig te sparen voor pensioen of zich te verzekeren;
- Kansenongelijkheid op werk wordt systematisch aan de kaak gesteld. Wij willen betaald ouderschapsverlof van twaalf weken voor vaders en meemoeders, omdat dit de arbeidsdeelname van vrouwen bevordert;
- Wij hervormen de pensioenen en gaan naar een individueel pensioen, met behoud van solidariteit, maar zonder overdracht van geld van jong naar oud;
- Vluchtelingen krijgen vanaf de eerste dag taallessen en kans op werk.

Zorg met en voor elkaar

- Wij brengen rust in de zorg, zodat iedereen na de ingrijpende hervormingen van de afgelopen jaren kan rekenen op kwalitatief goede zorg;
- Wij investeren in eHealth en innovatie gericht op gezondheid in plaats van het behandelen van mensen. Er komt meer aandacht voor preventie en gezond leven;
- Wij stellen huisartsen en zorg in de buurt centraal. Kwaliteit van zorg wordt transparant zodat er echt gekozen kan worden;
- Wij zorgen dat softdrugs veilig en gereguleerd worden aangeboden. Dat bevordert de gezondheid en vermindert criminaliteit.

Zelfbeschikking

- Wij passen de regels aan rond huwelijk, ouderschap en erfenis, zodat ze aansluiten bij de leefvormen van nu. Wij gaan uit van gelijkwaardige behandeling, ongeacht seksuele gerichtheid, genderidentiteit of (samen)leefvorm;
- Mensen die hun leven voltooid vinden, hebben recht op een waardig levenseinde. Hulp bij zorgvuldige levensbeëindiging is niet langer strafbaar.

Een sterk Nederland in een sterk Europa

- Wij zijn en blijven overtuigd Europeaan. Omdat dit volgt uit onze idealen en om de vrijheid en welvaart in Nederland te beschermen tegen de populistten. Daarom zijn wij tegen een Nexit en kiezen wij voor de volle inzet op een democratischer en slagvaardiger Europa;
- Wij zijn er trots op dat mensen van verschillende afkomst Nederlander zijn. Niemand hoeft in Nederland zijn oorspronkelijke nationaliteit op te geven. Ook Nederlanders in het buitenland houden hun Nederlanderschap zolang zij dat willen;
- Vluchtelingen komen via veilige en legale routes naar Nederland. Goede grenscontroles aan de Europese buitengrenzen houden het aantal vluchtelingen beheersbaar.

Een robuuste rechtsstaat

- Wij herstellen het evenwicht in de rechtsstaat door politie en justitie weer van elkaar te scheiden;
- Wij investeren in rechtsbijstand voor iedereen die het nodig heeft. Wij willen kortere wachttijden bij de rechtbank;
- Wij zorgen voor bescherming van privacy en beschikking over digitale privégegevens;
- Wij bestrijden terrorisme door intensievere Europese samenwerking tussen inlichtingendiensten en het in een vroeg stadium signaleren van radicalisering.

Overheidsfinanciën: meer investeren, sluitende begroting

- Wij investeren in onderwijs, onderzoek, innovatie, cultuur, de rechtsstaat en in internationale samenwerking en defensie;
- Wij hervormen de belastingen: minder lasten op arbeid, meer vergroening, minder stimuleren van schulden; de stijging van de zorgkosten wordt in de hand gehouden;
- Wij zorgen ervoor dat de overheidsfinanciën gezond blijven, ook voor toekomstige generaties.

Goed onderwijs is, naast het gezin waarin je opgroeit, de aanjager van kansen en de motor van persoonlijke groei en ontplooiing. Een leven lang. Door onderwijs vergroot je niet alleen je kennis en ontwikkel je taal-, reken- of vakman vaardigheden: onderwijs bereidt je ook voor op een leven in een samenleving waarin er oog is voor de ander en waar mensen in staat zijn zelf goede keuzes te maken. In een wereld die steeds sneller verandert, is goed onderwijs een leven lang nodig om mensen wendbaar en weerbaar te maken. Goed onderwijs is daarmee niet alleen in het belang van het individu, maar in het belang van ons allemaal. Niet je afkomst of religie, of de rijkdom, positie of opleiding van je ouders mogen bepalend zijn. Toegankelijkheid van goed onderwijs voor iedereen is een zaak van rechtvaardigheid. Talent en inzet zijn de enige factoren die het succes van het individu bepalen. Ongeacht je afkomst, kansen voor de toekomst.

Het huidige onderwijs is goed, maar onze ambities gaan verder. Vandaag is er te veel kansengelijkheid, er zijn te weinig tweede kansen en de gemiddelde kwaliteit is niet hoog genoeg. Docenten krijgen onvoldoende de ruimte om te excelleren en er wordt te veel gedacht vanuit gemiddelden en niet vanuit de toegevoegde waarde voor elk kind – van achterblijver tot koploper. Gelukkig laten andere landen zoals Finland en Singapore zien dat er binnen één schoolgeneratie grote sprongen voorwaarts gemaakt kunnen worden.

D66 kiest daarom voor investeren in onderwijs. Onderwijs is een kansenmotor, maar ook een aanjager van vrij denken en gericht op brede ontplooiing en vorming.

We investeren in leraren, in kwaliteit, in brede scholen met daarbinnen vroeg- en voorschools onderwijs voor iedereen, in versimpeling van leergangen, in tweede kansen, in leven lang leren en in onderzoek; en dat alles met meer aandacht voor de leerling en minder bureaucratie.

1 **Door een goede basis gelijke startkansen**

- 2 D66 wil een goede start voor elk kind. Door de manier waarop we de kinderopvang nu hebben
- 3 georganiseerd ontstaan verschillen in vaardigheden tussen jonge kinderen uit uiteenlopende
- 4 delen van de samenleving. Bijvoorbeeld op het gebied van taalbeheersing. D66 wil daarom dat
- 5 alle kinderen vanaf twee jaar toegang krijgen tot kinderopvang: een brede basisvoorziening van
- 6 hoge kwaliteit. Beginnend met vier dagdelen per week, ook voor kinderen van niet-werkende
- 7 ouders. Kinderen met verschillende achtergronden groeien zo samen op. Dat voorkomt schotten
- 8 en vergroot gelijke kansen. Tegelijkertijd wordt het voor ouders eenvoudiger om te werken.
- 9 Een goed voorbeeld hiervan is Sterrenschool Het Universum in Almere. Kinderen kunnen hier
- 10 tussen 07.00 en 19.00 uur terecht en school. Kinderopvang en naschoolse activiteiten sluiten
- 11 naadloos op elkaar aan. Voor ouders heeft de school flexwerkplekken, zodat ze desgewenst
- 12 even kunnen werken op school om bijvoorbeeld de files naar hun werk te vermijden.

De huidige versnipperde vroeg- en voorschoolse educatie voorzieningen worden in de nieuwe voorziening met elkaar verbonden. We werken toe naar een situatie waarin vroeg- en voorschools onderwijs samenwerkt met een basisschool en welzijnsinstanties, zodat kinderen tot twaalf jaar op één plek terechtkunnen en het onderwijs op elkaar aansluit en afgestemd wordt in zogenaamde doorlopende leerlijnen.

We versimpelen de bestaande, versnipperde financieringsstromen om dit mogelijk te maken, waarbij niemand meer gaat betalen.

Het staat of valt met leraren

Uiteindelijk staat of valt goed onderwijs met de leraar. D66 wil het onderwijs teruggeven aan de leraar. Die geven we meer tijd, meer ruimte en meer vertrouwen. Daarom zorgde D66 voor de 20-lesurennorm. Van leraren verwachten wij dat zij van elkaar leren, zich ontwikkelen, hun kennis en vaardigheden op peil houden en elkaar helpen steeds een beetje beter te worden. De leraar is eigenaar van zijn eigen les(methodes) en de onderwijsinspectie kijkt niet over zijn schouder mee, maar toetst of het onderwijs voldoet aan de wettelijke vereisten en alleen wanneer het heel erg slecht gaat ook met de manier waarop het onderwijs wordt vormgegeven. Deze zienswijze vertaalt zich in investeringen in en eisen stellen aan kwaliteit. Beginnend met meer aandacht op de lerarenopleiding voor effectief lesgeven en het inzetten van de nieuwste inzichten en modernste methoden. Leraren moeten zich meer en vaker bijscholen en houden onderlinge gesprekken over de kwaliteit van lesgeven en bijdragen aan de ontwikkeling van leerlingen. De pabo's en lerarenopleidingen moeten ook een rol gaan spelen bij de ontwikkeling van leerkrachten die al voor de klas staan. Praktijkervaring, begeleiding door ervaren leraren en aanvullende scholing maken een leraar van startbekwaam vakbekwaam. Voor leraren die zich willen laten bijscholen is een lerarenbeurs beschikbaar en in het lerarenregister worden scholing en behoefte inzichtelijk. Voor leraren in het beroepsonderwijs moet er tijd en ruimte zijn om stage te lopen in het bedrijfsleven, zodat ze altijd op de hoogte zijn van de nieuwste technologie en laatste ontwikkelingen. De overheid zorgt ervoor dat leraren meer tijd aan hun leerlingen kunnen besteden door de administratie-, regel- en rapporteerdruk te verkleinen. Maar ook door te investeren in klassenassistenten en conciërges. Plofklassen moeten we tegengaan. En we willen leraren die met succes de moeilijkste klassen lesgeven beter belonen. De instroom in de pabo moet meer divers worden, zodat het personeel op basisscholen een betere afspiegeling vormt van de samenleving.

Meer vertrouwen, minder regels op details

De overheid is doorgeslagen in de hang naar sturen op resultaten en de verantwoording daarvan. Dit heeft een overdaad aan regels en rapportages tot gevolg. We belasten en beperken de leraar te veel. D66 wil daarom dat met en door onderwijsprofessionals een

stofkam, of liever nog een bezem, door regels wordt gehaald. Wij willen toe naar een omgang met leraren, besturen en instellingen die uitgaat van veel vertrouwen en met als spiegelbeeld dat er stevig ingegrepen wordt wanneer het mis gaat. Verantwoording afleggen naar elkaar – naar leraar, leerling, student en/of ouders – vormt de basis.

Brede buurtschool (kindcentra) voor iedereen

D66 wil dat basisscholen meer bieden dan alleen onderwijs. Een brede buurtschool (kindcentrum) is een school waar alle kinderen van twee tot twaalf jaar terecht kunnen. Op een brede buurtschool ontwikkelen kinderen zich op het gebied van sport, cultuur, creativiteit, techniek en maken kennis met natuur en duurzaamheid. Naschoolse opvang en overblijven zijn altijd mogelijk. Deze school biedt een integraal dagarrangement waarin ook aandacht is voor een gezonde leefstijl, bijvoorbeeld met een derde uur gym. Dat wil niet zeggen dat scholen al deze activiteiten overnemen van de verenigingen die ze nu aanbieden. Maar wel dat we via scholen zorgen dat alle kinderen deel kunnen nemen aan dergelijke activiteiten. In Den Haag zijn er inmiddels mooie en inspirerende initiatieven tot brede buurtscholen van de grond gekomen. D66 wil deze brede voorziening overal gerealiseerd zien, financiële middelen ter beschikking stellen en zorgen voor harmonisering van regelgeving en het opheffen van barrières in bijvoorbeeld budgettering, inrichtingseisen en de manier waarop kwaliteit getoetst wordt. Aan het eind van de komende kabinetsperiode (in 2021) moet elk kind voor een brede buurtschool kunnen kiezen.

Nieuwe tijden, nieuwe vaardigheden

Het is belangrijk dat het onderwijs met de tijd meegaat. Taal, rekenen en kennis blijven van belang, maar we zien dat digitale vaardigheden als programmeren, sociale vaardigheden als samenwerken en ook zelfredzaamheid aan belang winnen in het leven. D66 wil dat alle leerlingen op school werken aan deze vaardigheden. Onze plannen om bijvoorbeeld programmeren op te nemen in het basisonderwijs worden breed gesteund. In de praktijk zien we echter dat verandering traag gaat. Gelukkig zijn er veel initiatieven die buitenschools georganiseerd worden. CoderDojo bijvoorbeeld. Dit is een project dat in veel Nederlandse steden wordt opgezet en georganiseerd door vrijwilligers. Kinderen van zeven tot zeventien leren hier programmeren, websites bouwen, apps ontwikkelen en meer. Om leraren in staat te stellen dit onderwijs ook te kunnen te verschaffen moet hiervoor aandacht zijn op lerarenopleidingen en in het bijscholingsaanbod.

Onderwijs gaat niet alleen over het bijbrengen van arbeidsmarktvaardigheden. Er wordt ook gewerkt aan bewustwording van burgerschap en de privacy- en veiligheidsrisico's van de digitale samenleving en geïnvesteerd in culturele vorming. En is er aandacht voor begrip van gezamenlijke geschiedenis, inclusief bijvoorbeeld de zwarte bladzijdes van kolonialisme en

87 slavernij. D66 is voorzichtig met van bovenaf opgelegde onderwijsmodes, maar het onderwijs
88 mag niet stilstaan. We willen dat leraren, maar ook ouders, leerlingen en bedrijven vroegtijdig
89 worden betrokken bij vernieuwingen in onderwijsmethodes.

90

91 **Vóór doorstromen en stapelen**

92 Niet elk kind ontwikkelt zich op dezelfde manier en in hetzelfde tempo. D66 wil voorkomen dat
93 een gemiste eerste kans ook meteen de laatste kans was. Doorstromen, stapelen en op latere
94 leeftijd terugkeren naar het onderwijs moeten eenvoudig zijn en gestimuleerd worden. We willen
95 weer brede en meerjarige brugklassen creëren, bij voorkeur ook in vmbo/havo combinaties. En
96 met gemeenten samen zorgen we voor zomerscholen. Aanmeldingsprocedures moeten
97 eenvoudig, toegankelijk en transparant zijn. Wij willen voldoende middelbare scholen die vmbo
98 tot vwo combineren. Categorale scholen voorzien in een behoefte, maar moeten altijd intensief
99 samenwerken met brede scholen om stapeling en maatwerk mogelijk te maken. Daarnaast wil
100 D66 experimenteren met driejarige brugklassen. We halen prikkels voor selectie aan de poort
101 weg voor middelbare scholen die willen voorkomen dat leerlingen van vwo naar havo gaan of
102 van havo naar vmbo. Succes van 'twijfelleerlingen' met een lager basisschooladvies gaan we
103 juist belonen. En er moet een warme overdracht van leerlingen van basisschool naar middelbare
104 school zijn die het voor een middelbare school makkelijker maakt in te spelen op de individuele
105 behoeftes van de leerling. Bij dit meer gepersonaliseerde onderwijs hoort ook het volgen en
106 examineren van vakken op meerdere niveaus. Dit willen we mogelijk maken via een zogenaamd
107 maatwerkdiploma. Meisjes en kinderen met een niet-westerse achtergrond worden actief
108 gestimuleerd ook exacte en technische vakken en opleidingen te kiezen en
109 beroepskeuzebegeleiding moet op talent gebaseerd zijn.

110 Goed rekenonderwijs is belangrijk. Een landelijke rekentoets bij het examen die doorslaggevend
111 is voor slagen of zakken, legt de nadruk echter te eenzijdig op het belang van rekenen en doet
112 geen recht aan de leerlingen van wie de kwaliteiten op een ander gebied liggen. D66 wil daarom
113 onmiddellijk stoppen met deze (af)rekentoets en het rekenonderwijs op de basisschool en de
114 onderbouw van de middelbare school versterken.

115 In het beroepsonderwijs zullen we alleen centraal examineren op taal en rekenen voor die
116 mbo'ers die door willen stromen naar het hbo of waar taal en rekenen een essentieel onderdeel
117 is van het beroep, zoals bijvoorbeeld bij klassenassistenten, verplegend personeel of technische
118 beroepen. We zorgen dat het onderwijs op vmbo en mbo beter op elkaar aansluit. Dit doen we
119 onder andere door één integraal toetsingskader en door het toelaten van experimenten met
120 doorlopende lijnen als ware het één onderwijssysteem. Bekostigingsregels die stapelen en
121 tweede kansen tegengaan, zoals de zogenaamde cascadebekostiging, maar ook bekostiging
122 die geen rekening houdt met samenstelling van de leerlingen, passen we aan.

123 Daarnaast willen we investeren in opleidings- en beroepskeuze, omdat nog steeds te veel (en
124 met name niet-westerse) kinderen kiezen voor een opleiding met beperkte arbeidsmarktkansen.

125 We werken met gemeenten aan het tegengaan van schooluitval. In het hoger onderwijs
126 bevorderen we tweede studies door eenzelfde collegegeld als voor de eerste studie.

127

128 **Mensen zijn nooit uitgeleerd**

129 Alles om ons heen verandert voortdurend – en wij zelf ook. D66 wil dat mensen de kans krijgen
130 om hun vaardigheden aan te passen aan veranderende eisen op de arbeidsmarkt of zelf voor
131 een andere richting te kiezen. We willen dat mensen weerbaar en vrij zijn, dat iedereen mee kan
132 blijven doen en dat iedereen kan doen waar hij goed in is. “Een leven lang groeien” betekent dat
133 mensen hun hele leven in staat worden gesteld hun kennis bij te werken, te verbreden en te
134 verdiepen. D66 wil dit levenslange leerrecht bevorderen door de bestaande budgetten voor
135 bijscholing, de werkgeversfondsen, individueel inzetbaar te maken via een individueel
136 scholingsbudget. Deze budgetten worden dus persoons- in plaats van sectorgebonden. We
137 maken het sociaal leenstelsel toegankelijk voor laatbloeiers en voor mensen die na een aantal
138 jaren werken een tweede kans willen, ook als ze ouder dan dertig zijn. Mensen die na een
139 onderbreking van hun carrière een doorstart willen maken, krijgen de gelegenheid hun
140 vaardigheden snel weer op peil te brengen. De toegang tot het mbo/hbo/wo voor ouderen wordt
141 vereenvoudigd door meer gebruik te maken van deelcertificaten, door meer flexibiliteit te
142 brengen in het aanbod, door redelijke collegegelden te vragen en ook door mensen in de WW of
143 bijstand de mogelijkheid te geven om een opleiding te volgen. In het kader van leven lang leren
144 bevorderen we het aanbod van avondopleidingen in het beroepsonderwijs en nemen we
145 barrières als leeftijdseisen en hoge collegegelden weg. Een leven lang groeien geldt ook voor
146 nieuwkomers, want juist hen kunnen we op deze manier helpen om hun plek in de samenleving
147 te vinden. Voor nieuwkomers, onder wie asielzoekers, moeten vanaf het moment van aankomst
148 tweejarige internationale schakelklassen beschikbaar zijn. Voor nieuwkomers die ouder zijn dan
149 zestien moeten passende trajecten beschikbaar komen en willen we betere en snellere diploma-
150 erkenning, met desnoods bijscholingstrajecten op maat.

151

152 **Pak laaggeletterdheid aan**

153 Het is steeds moeilijker mee te komen in onze samenleving als je niet goed kunt lezen of
154 schrijven. 2,5 miljoen Nederlanders zijn laaggeletterd. Met onze plannen voor vroeg- en
155 voorschools onderwijs, brede buurtscholen en uitmuntende leraren zullen we de instroom van
156 jonge laaggeletterden sterk terugdringen ten opzichte van de huidige 14%. D66 wil ook
157 investeren in laaggeletterden die de school al verlaten hebben. D66 wil de middelen die
158 gemeenten nu krijgen uitbreiden. Zo kunnen gemeenten taalcursussen inkopen, investeren in
159 bibliotheken en taalhuizen of in andere vormen van taalonderwijs. Ook digitale kennis wordt
160 belangrijker: steeds vaker wordt gevraagd iets via internet te regelen, en bij veel banen moet
161 men kunnen omgaan met computers. Sommige mensen kunnen deze ontwikkelingen niet
162 bijbenen en hebben daardoor moeite mee te komen. D66 wil ook deze digitale laaggeletterdheid

163 bestrijden.

164

165 **Stimuleer getalenteerde leerlingen**

166 Uit vergelijkende onderzoeken blijkt keer op keer dat zwakkere leerlingen zich dankzij het
167 Nederlandse onderwijsstelsel zich goed ontwikkelen. Dat is iets om trots op te zijn en op voort te
168 bouwen met onze agenda van kansengelijkheid. Tegelijkertijd zijn wij veel minder goed in het
169 ontwikkelen van de meest getalenteerde leerlingen en studenten. Wij zijn ervan overtuigd dat
170 toptalent alleen maar belangrijker wordt voor het economisch en maatschappelijk succes van
171 Nederland in een globaliserende wereld. Daarom wil D66 dat specifieke programma's, zoals
172 plusklassen en honoursprogramma's, ruimschoots beschikbaar en toegankelijk zijn. Daar waar
173 een kleine school deze niet kan aanbieden moet er met scholen in de buurt en de gemeente
174 gezocht worden naar oplossingen.

175

176 **Passend onderwijs – voor achterblijvers én hoogbegaafde leerlingen**

177 Elk kind heeft recht op onderwijs op zijn of haar eigen niveau, binnen de eigen mogelijkheden.
178 Of leerlingen nu achterblijven of juist hoogbegaafd zijn, of achterblijven omdat ze hoogbegaafd
179 zijn: D66 wil hun leerrecht wettelijk verankeren. Voor kinderen die extra zorg nodig hebben, zijn
180 extra budgetten beschikbaar. D66 wil het toekennen van deze budgetten eenvoudiger maken.
181 Een aanvraag door school en ouder moet in principe voldoen. Passend onderwijs moet ook
182 voorzien in specifieke behoeften van leerlingen met beperkingen. In sommige gevallen is en blijft
183 speciaal onderwijs door vakspecialisten noodzakelijk. Zo kan op initiatief van D66 het
184 Doveninternaat in Haren blijven bestaan en worden de zestig kinderen die hier les hebben niet
185 verdeeld over andere scholen in het land.

186 Thuiszitten is nooit een acceptabel alternatief. De recente invoering van passend onderwijs
187 verplicht schoolbesturen om samen te werken in het aanpassen van het onderwijs aan de
188 onderwijsbehoefte van de leerling. Zo kunnen meer leerlingen in het regulier onderwijs blijven en
189 wordt schoolverzuim tegengegaan. De ontstane samenwerkingsverbanden voor passend
190 onderwijs zullen de komende jaren hard moeten werken om het aantal thuiszitters terug te
191 dringen. Extra aandacht is nodig voor het vergroten van de betrokkenheid van de ouders en het
192 beperken van de administratieve belasting van ouders en leraren.

193

194 **Koester bijzonder talent**

195 D66 koestert jong sport- en creatief talent. Deze talenten lopen soms tegen de inflexibele
196 structuur van het schoolse leven aan, ondanks de inzet van bijvoorbeeld Topsport Talentscholen
197 (LOOT) of creatieve opleidingen zoals conservatoria. D66 wil dat we voor deze talenten flexibel

198 omgaan met onderwijstijd en -doelen. Wij streven ernaar de mogelijkheden voor sportieve en
199 creatieve talenten in het onderwijs te optimaliseren.

200

201 **Moderne vrijheid van onderwijs**

202 Het klassieke onderscheid tussen openbaar en bijzonder onderwijs is voor ouders minder en
203 minder van belang. De aandacht van ouders gaat vooral uit naar kwaliteit, pedagogische
204 aanpak, sfeer en locatie. In onze grondwet, in artikel 23, is vrijheid van onderwijs vastgelegd. Dit
205 artikel kan echter ook een beperking opleveren voor de acceptatieplicht van leerlingen, voor
206 samenwerking tussen scholen, voor waarborgen voor onderwijskwaliteit en voor zeggenschap
207 van gemeenten en hun regierol. D66 is altijd al kritisch over dit artikel in de grondwet en zal
208 indien de genoemde problemen niet opgelost kunnen worden, opnieuw het initiatief nemen dit
209 artikel aan te passen. D66 wil daadwerkelijke ruimte om een school te stichten van andere dan
210 de klassieke richtingen. Bijvoorbeeld door innovatie te stimuleren en ideeën te verzamelen,
211 zoals in Amsterdam bij het project 'Onze Nieuwe School'. In gebieden waar scholen te maken
212 krijgen met sterk dalende leerlingenaantallen, moeten scholen zoveel mogelijk (kunnen)
213 samenwerken of samengaan om de kwaliteit te behouden. Krimpregio's moeten in
214 samenwerking met scholen een plan maken hoe ze op de lange termijn het onderwijsaanbod op
215 peil houden.

216

217 **Voortreffelijk beroepsonderwijs**

218 Er is behoefte aan excellente vakmensen. D66 wil dat het beroepsonderwijs – vmbo, mbo én
219 hbo – een volwaardige pijler is naast het academisch onderwijs. Het beroepsonderwijs moet
220 daarom versterkt worden, in het bijzonder het mbo. Een eerste stap is het terugdringen van de
221 grote fragmentatie en de overdaad aan richtingen. D66 wil een beperkt aantal herkenbare en
222 brede studierichtingen die doorstroming vanuit vmbo en havo eenvoudiger maken, die
223 aansluiten bij de arbeidsmarkt en die internationale uitwisseling en stages stimuleren. Want
224 uitwisseling in het beroepsonderwijs is net zo goed belangrijk als in het hoger onderwijs. Een
225 ondergrens aan het aantal leerlingen per richting voorkomt versnippering, waarbij voor
226 specialistische vakopleidingen met een duidelijke arbeidsmarktvraag een uitzondering wordt
227 gemaakt. Doorlopende leerlijnen bevorderen de aansluiting tussen vmbo en mbo en hbo. We
228 maken het eenvoudiger voor jonge mensen om te blijven leren, door het gebruik van Associate
229 Degrees, Meestertitels en zogenaamde meesterschap-in-vakmanschaptrajecten die ook in
230 deeltijd kunnen worden gevolgd. Werkgevers worden in het opleidingstraject betrokken. Voor
231 leerlingen die wel goed zijn in hun vak, maar voor wie te hoge eisen aan taal en rekenen (avo-
232 isering) leiden tot het risico van uitval, wordt het mogelijk een vakdiploma te halen dat toegang
233 biedt tot de arbeidsmarkt. We verwachten van onderwijsinstellingen dat zij in de regio actief
234 samenwerken met bedrijfsleven en maatschappelijke instellingen om het aanbod bij de
235 arbeidsvraag te laten aansluiten en voldoende stage- en leerplekken te scheppen. Contact met

236 werkgevers en met oud-leerlingen over hun eventuele nascholing bieden scholen waardevolle
237 inzichten in mogelijke lacunes in hun opleidingen. Daar waar scholen te zwak zijn of sprake is
238 van slecht bestuur grijpt de inspectie in.

239

240 **Wetenschappelijk onderwijs van wereldklasse**

241 D66 heeft ervoor gezorgd dat in de komende jaren meer wordt geïnvesteerd in het hoger
242 onderwijs en dat meer ruimte is ontstaan voor medezeggenschap van studenten en docenten.
243 Voor deze investering was het invoeren van het sociaal leenstelsel noodzakelijk. De
244 toegankelijkheid van het hoger en wetenschappelijk onderwijs was en is voor D66 een harde
245 randvoorwaarde. Eventuele nadelige effecten op de toegankelijkheid, onder wie ook voor
246 studenten die van het mbo naar het hbo kunnen en willen doorstromen, zullen indien nodig
247 worden gecorrigeerd. Verder bevorderen we de toegankelijkheid met een wettelijk collegegeld
248 voor tweede studies, een begremsd collegegeld voor laatbloeiërs en het verlagen van barrières
249 tussen het hbo en wo, zodat studenten flexibeler van het gehele hoger onderwijsaanbod gebruik
250 kunnen maken.

251 Wij willen de komende jaren dat de aandacht expliciet uitgaat naar de beoogde hogere kwaliteit
252 van onderwijs. De door het nieuwe leenstelsel vrijvallende middelen zullen ook in de toekomst
253 voor de kwaliteit van het hoger onderwijs gereserveerd blijven; het betreft immers gelden die in
254 het verleden als basisbeurs aan de studenten werden uitgekeerd.

255 De kwaliteit van onderwijs vergt daarnaast voldoende goede docenten die op hun
256 onderwijsprestaties aanspreekbaar zijn. Zij moeten voldoende begeleidingstijd krijgen per
257 student en voldoende beschikking hebben over de digitale instrumenten die bij modern
258 onderwijs en onderzoek horen. Naast de wo-masters wordt meer ruimte gegeven aan
259 professionele masters binnen het hbo. Binnen de kunstenstudies (conservatoria, beeldende
260 kunst-, design-, en modeacademies, toneelscholen) kan worden geëxperimenteerd met een
261 derde onderwijscyclus, inclusief een professionele doctoraat. Initiatieven om talentvolle
262 studenten en docenten uit het buitenland aan te trekken krijgen volle steun, evenals pogingen
263 om dergelijk talent ook na hun studie voor de Nederlandse economie te behouden. Bijvoorbeeld
264 door hen met een blue card versneld een werk- en verblijfsvergunning te kunnen verlenen.

265

266 **Omarm online en digitaal onderwijs**

267 Het onderwijs zit middenin een digitale revolutie. Nieuwe digitale lesmethoden kunnen een
268 positief effect hebben op zowel de effectiviteit van de lesmethoden als de tijdsbesteding van de
269 leraar. Digitale kennisdeling, leren op afstand,
270 Massive Open Online Courses, digitaal toetsen, digitaal bijscholen vormen een rijke aanvulling
271 op de huidige vormen van onderwijs. D66 wil dat Nederlandse onderwijsinstellingen deze

272 ontwikkelingen omarmen en leraren scholen hiermee om te gaan. Er zullen daarbij altijd een
273 aantal instellingen vooroplopen, ook internationaal, en dat moedigen wij aan. Met alle
274 instellingen samen moet, het liefst op Europese schaal, gewerkt worden aan de officiële
275 erkenning van online vakken en studies.

276

277 **Internationaal onderwijs wordt belangrijker**

278 Ons onderwijs heeft steeds meer de taak onze kinderen op te leiden als wereldburgers.
279 Daarnaast is er een groeiend aantal buitenlandse kinderen die een deel van hun schoolcarrière
280 in Nederland beleven. D66 wil dat ons onderwijs mee ontwikkelt en internationaler wordt. Dat
281 vraagt allereerst om ruimte voortweetalig basis- en voortgezet onderwijs. D66 is ook voorstander
282 van het uitbreiden van het Engelstalig hoger onderwijs. Hoger onderwijs in het Engels is een
283 verrijking voor de student en maakt het eenvoudiger om buitenlandse studenten en docenten
284 aan te trekken en gebruik te maken van internationale lesmateriaal en online lessen.
285 Voorwaarde is wel dat het onderwijs dan ook plaatsvindt in Engels van hoog niveau. Ook in het
286 beroepsonderwijs wil D66 meer aanbod van andere (vak)talen. Voor al het voortgezet- en
287 vervolgonderwijs moet internationale uitwisseling van leerlingen en studenten en deelname aan
288 programma's zoals het Erasmus-programma bevorderd worden.

289

290 **Voorzichtig met selectie aan de poort**

291 Sluipenderwijs is de selectie aan de poort bij het hoger onderwijs toegenomen. Geschat wordt
292 dat ongeveer een derde van de wo-studenten en een tiende van de hbo-studenten in hun studie
293 is beland na een succesvol verlopen selectie. Wanneer selectie verder gaat dan het uitfilteren
294 van mensen met lage cijfers, maar er echt gekeken wordt naar motivatie en talent, kan selectie
295 helpen bij het optimaal inzetten van schaarse onderwijsmiddelen. Maar er is een reëel risico dat
296 instellingen kiezen voor 'minder riskante' studenten, waardoor bijvoorbeeld jongeren met een
297 niet-Nederlandse achtergrond de kans lopen buiten de boot te vallen. D66 wil dat deze effecten
298 heel expliciet in kaart worden gebracht en als onderdeel van de jaarplannen worden gedeeld.
299 We hebben liever geen selectie, dan selectie die – onbedoeld – geschikt talent van een kans
300 berooft.

301

302 **Studenten ontwikkelen zich breed**

303 Nederland kent een lange traditie van uitgebreide ontplooiing naast de studie. Het ontplooiën en
304 ontwikkelen van talent is onverminderd van belang. Ook nu het hoger onderwijs door het sociaal
305 leenstelsel en bindende studieadviezen zakelijker geworden is. Studenten die een bestuursjaar
306 gaan doen, naar het buitenland gaan of een uitgebreide stage willen lopen, moeten daarvoor de
307 ruimte krijgen. Inflexibele collegegelden, prestatienormen en vereiste voortgang kunnen in de

308 weg staan. D66 is daarom voorstander van maatregelen voor flexibel en collegegeldvrij
309 studeren.

310

311 **Meer medezeggenschap**

312 Wij zijn altijd al voorvechter van sterke medezeggenschap. Op dit moment leggen bestuurders
313 met name verantwoording af aan de onderwijsinspectie en 'Den Haag', maar dat is vooral een
314 papieren werkelijkheid. Goed onderwijs komt tot stand als degenen om wie het onderwijs draait
315 een stem hebben in de besluitvorming: leerlingen, studenten, ouders en docenten. Zij staan nu
316 vaak nog buitenspel, terwijl zij goed kunnen beoordelen wat goed onderwijs is en hoe leraren
317 het beste bij hun leerlingen of studenten naar boven halen. D66 wil een open cultuur en échte
318 invloed van studenten, ouders en docenten op scholen en hún onderwijs. Deze
319 medezeggenschap zorgt ervoor dat de behoeftes van de direct betrokkenen in het schoolbeleid
320 centraal komen te staan. D66 wil bij universiteiten en hogescholen de opleidingscommissies en
321 facultaire studentenraden versterken en rechten en plichten voor deze raden uitbreiden.
322 Medezeggenschap moet zowel centraal als decentraal sterk zijn. Ook in het mbo is behoefte
323 aan sterkere medezeggenschap.

324

325 **Investeren in onderzoek**

326 D66 heeft de afgelopen jaren gezorgd voor meer investeringen in wetenschappelijk onderzoek –
327 fundamenteel en toegepast. Deze lijn zetten wij voort. Daarbij willen we de administratieve last
328 van het aanvragen van subsidies beperken. Het uitwisselen en aantrekken van internationaal
329 onderzoektalent door Nederlandse topinstellingen krijgt volle steun. In het kader van
330 ontwikkelingssamenwerking wordt ingezet op het delen en uitwisselen van kennis en onderzoek
331 op gebieden waar Nederland goed in is. Dit helpt de opkomende economieën waarin we
332 investeren en geeft tegelijkertijd het Nederlandse wetenschappelijke onderzoek een impuls. De
333 vruchten van dit met publiek geld gefinancierde onderzoek moeten zoveel mogelijk vrij
334 toegankelijk en voor iedereen beschikbaar zijn. D66 pleit voor zogenaamde 'open science'
335 platformen.

336

Cultuur als bron van ontplooiing

*Cultuur zet ons aan tot denken, verruimt onze blik, daagt ons uit, ontroert en troost ons, uit onze
creativiteit en verbindt ons met ons verleden. Culturele uitingen houden ons en onze
samenleving een spiegel voor en bieden de verbintenis met een gedeeld en ook soms
gescheiden verleden. Daarnaast levert de culturele sector een wezenlijke bijdrage aan de
leefbaarheid van onze gemeenten en de aantrekkelijkheid van ons land als vestingplaats en
toeristische bestemming. De overheid heeft hierin een belangrijke rol. Allereerst door te zorgen*

dat iedereen, maar vooral onze kinderen, gelegenheid krijgt om kennis te maken met kunst en cultuur. Geen kind verlaat wat ons betreft de middelbare school zonder het Rijksmuseum te hebben bezocht. Degenen die bijzondere creatieve talenten krijgen hebben de kans deze te ontplooien. We zorgen dat er een gevarieerd aanbod van kunst en cultuur is – van klassiek tot vernieuwend. Dit aanbod maken we toegankelijk voor iedereen, ongeacht inkomen, leeftijd, culturele achtergrond en woonplaats. Ten slotte moet de overheid zorgen dat kunst en cultuur toekomstbestendig zijn, door onze monumenten, kunstschaten, archieven en archeologische vondsten te bewaren voor de generaties na ons.

De laatste twee kabinetten hebben afgerekend met cultuur. Het rijk en gemeenten en provincies bezuinigden elk bijna een kwart op hun budget. Dat is niet zonder gevolgen gebleven. Van de instellingen die sinds 2013 geen structurele rijkssubsidie meer ontvangen is de helft gestopt. Voor het overgrote deel gaat het om instellingen in de podiumkunsten. Musea, theaters en productiehuisen teren veelal in op eigen vermogens. Er zijn zo'n twintigduizend banen verloren gegaan en door beperkte loonstijging hebben de mensen die nog wel een baan hebben ook meebetaald. Er is niet alleen in het vet gesneden, het mes is te vaak tot het bot gegaan. D66 wil daarom gericht investeren in het herstel van cultuur. Daarbij houden we het versterkte ondernemerschap en de verwerving van steun van publiek uiteraard vast. D66 wil dat het komend kabinet investeert in cultuur.

337 **Cultuur in het onderwijs**

338 Kinderen moeten van jongs af aan in aanraking komen met kunst en cultuur. De school maakt
339 kunst en cultuur toegankelijk, ook voor leerlingen die dat niet van huis uit meekrijgen.
340 Cultuuronderwijs moet dan ook een vast onderdeel zijn van de lesprogramma's in het lager en
341 middelbaar onderwijs. We streven er daarbij naar om cultuur te integreren in de volle breedte
342 van het onderwijs. Zo kan een biologieklas naar een natuurmuseum gaan, of een filosofieklas
343 een bezoek brengen aan het theater.
344 Cultuuronderwijs is niet alleen leuk en inspirerend, maar het zorgt ook voor historisch besef en
345 draagt bij aan de vorming van een eigen identiteit. Zo kan een schilderij of voorwerp een verhaal
346 vertellen over het verleden en tegelijkertijd de verschillen en overeenkomsten met het heden
347 laten zien. Kunstvakken, zoals theater, muziek en beeldende vorming, kunnen een creatieve
348 geest stimuleren. Nieuwsgierigheid, iets op verschillende manier bekijken en leren beschrijven
349 en het probleemoplossend vermogen worden door cultuuronderwijs gestimuleerd. Daarmee
350 levert cultuureducatie een essentiële bijdrage aan de ontwikkeling van de creatieve
351 vaardigheden van kinderen, vaardigheden waar ze nog een leven lang profijt van kunnen
352 hebben. Het budget voor cultuureducatie, bijvoorbeeld voor het programma 'cultuureducatie met
353 kwaliteit', wordt verhoogd en ook toegankelijk gemaakt voor primair onderwijs, voortgezet
354 onderwijs en beroepsonderwijs.

355

356 **Topkwaliteit met allure**

357 D66 wil gericht investeren in kwaliteit met internationale uitstraling, zoals toporkesten en
358 beeldbepalende toneel- en dansgezelschappen. Daarbij is ook ruimte voor samenwerking
359 tussen de kunstvormen wat nu dikwijls tussen wal en schip valt. Deze investering geldt ook voor
360 zogenaamde 'moeilijke producten' en kwetsbare vernieuwende cultuuruitingen. Met deze
361 investering bouwen we de kwaliteit uit en dragen we deze uit in binnen- en buitenland.
362 Daarnaast investeren we gericht in voorzieningen voor talentontwikkeling zoals productiehuisen
363 en beurzen voor kunstenaars, architecten en ontwerpers.

364

365 **De collectie van Nederland laten zien en laten leven**

366 Nederland heeft een fijnmazig museumbestel met in vrijwel elke stad of dorp een museum. Al
367 die musea samen, groot en klein, tonen de Nederlandse geschiedenis en ons rijke culturele
368 verleden. Om die collectie vitaal te houden, moet het ook mogelijk blijven deze aan te vullen met
369 nieuwe werken. Het Aankoopfonds en het Mondriaanfonds spelen daarin een belangrijke rol.
370 Deze moeten dan ook de slagkracht hebben, om onze collectie levend en toekomstbestendig te
371 houden. Met de musea gaat het goed: ze trekken jaarlijks meer bezoekers, ook uit het
372 buitenland. Grote tentoonstellingen, de zogenoemde 'block-busters', breken records in
373 bezoekersaantallen. Daar mogen we trots op zijn. Door als overheid garant te staan voor een
374 groter deel van de verzekering voor topstukken kunnen nog meer museumbezoekers in
375 Nederland genieten van de mooiste werken.

376 Maar laten we ons tegelijkertijd niet blindstaren op de bezoekersaantallen. En vooral ook oog
377 blijven houden voor de onderzoekstaken van musea. Goed collectiebeheer is wellicht niet
378 meteen zichtbaar voor de buitenwereld, maar wel een kerntaak van een museum en een
379 voorwaarde voor succesvolle tentoonstellingen later. We moeten er dus voor waken dat de
380 bezuinigingen die de sector te verduren heeft gehad ten koste gaan van het aantal
381 conservatoren en de opleidings- en onderzoekstaken van een museum. Die zijn namelijk
382 cruciaal voor de waarde van de collectie.

383

384 **Erfgoed beschermen voor volgende generaties**

385 Ons culturele erfgoed is het tastbare verleden dat we kunnen doorgeven aan toekomstige
386 generaties. Dat erfgoed is overal te vinden. In archieven, musea, in verhalen en tradities, soms
387 in het buitenland, maar soms ook gewoon op straat. Dat moeten we koesteren. Dit vraagt om
388 afstemming tussen het rijk, de provincie en de gemeente, tussen rijksinstellingen en hun lokale
389 omgeving, maar ook tussen de verschillende ministeries – het vraagt om een integrale
390 benadering. Bij het beschermen van ons erfgoed voor de toekomst en bij het toegankelijk maken

391 voor een groot publiek, speelt digitalisering een cruciale rol. Hiervoor moeten dan ook voldoende
392 middelen beschikbaar zijn, onder andere door aanvulling van het Aankoopfonds Collectie
393 Nederland en een erfgoed trust.

394

395 **Werken aan toegankelijkheid**

396 D66 vindt het belangrijk dat iedereen toegang heeft tot het gesubsidieerd culturele aanbod. Dus
397 ook jonge mensen en nieuwe Nederlanders. Dat vraagt vindingrijkheid en initiatief van culturele
398 instellingen. De overheid moet dat stimuleren door meer waardering en financiële ruimte te
399 geven voor brede festivals en genres die buiten de traditionele kunstuitingen vallen. En door
400 ruimte te bieden voor experimenten met nieuwe vormen van presentatie en manieren om het
401 publiek te bereiken.

402

403 **Cultuur in heel het land**

404 De huidige Basis Infrastructuur (BIS) is gebaseerd op een evenwichtige spreiding van culturele
405 voorzieningen over het land, maar houdt te weinig rekening met regionale verschillen en
406 behoeften. D66 is er voorstander van dat regio's – culturele instellingen samen met de regionale
407 en lokale overheden – voorstellen doen voor een samenhangend cultureel aanbod voor de
408 regio, waarbij financiering van rijk, provincie en gemeenten gebundeld worden.

409

Media als waakhond van de democratie

Een divers media- en omroeplandschap is van het hoogste belang voor een samenleving die haar kritisch vermogen wil blijven ontwikkelen. Wanneer mensen kennis nemen van andere standpunten en andere manieren van kijken naar een werkelijkheid neemt de kans op begrip toe. Het alleen maar horen van bevestiging van het eigen gelijk in media van eigen kring kan daarentegen leiden tot een grotere tweedeling. Kritische media zijn cruciaal in een tijd waarin mensen weer meer optrekken met gelijkgestemden en zij minder blootgesteld worden aan andersdenkenden.

Onafhankelijke journalistiek is een essentiële voorwaarde voor een moderne en sterke democratie. Die journalistiek staat onder druk door bezuinigingen en door concurrentie van gratis alternatieven. Redacties verdwijnen of worden kleiner en worden kwetsbaar doordat ze steeds meer afhankelijk zijn van freelancers. Steeds minder journalisten moeten een keuze maken uit het aanbod van steeds meer persvoorlichters. Nieuwsmedia gaan bovendien steeds verder om de gunst van de lezer, kijker en luisteraar te winnen. Dat gaat ten koste van de ruimte die de professional, de journalist, heeft om nieuws te brengen dat volgens hem belangrijk is. Met name de lokale en regionale onafhankelijke en pluriforme media en journalistiek staat onder

druk. Dat terwijl we meer overheidsmacht en democratische bevoegdheden hebben gedecentraliseerd. Het is van publiek belang dat er op alle niveaus sprake is van onafhankelijke, hoogwaardige en kritische journalistiek.

410 **Publieke omroep onderscheidend op kwaliteit**

411 Er is een duidelijke publieke mediataak gericht op nieuws, informatie, cultuur en educatie.
412 Nederland heeft een unieke publieke omroep die van oudsher de hoofdrol speelt in het uitvoeren
413 van die taak. Daarbij staan niet gemiddelde kijkcijfers, maar zowel het bedienen van specifieke
414 doelgroepen als het bereiken en verbinden van een brede doorsnede van de Nederlandse
415 samenleving voorop. D66 heeft zich de afgelopen periode sterk gemaakt voor het halveren van
416 de bezuinigingen van dit kabinet op de publieke omroep.

417 Naast de traditionele, van oorsprong verzuilde omroepen zijn nieuwe omroepen tot het bestel
418 toegetreden. De publieke omroep is in ontwikkeling, met een groeiende rol van NPO,
419 netcoördinatoren en programmaraden. D66 gaat door op de ingezette lijn. Daarin mogen ook
420 andere producenten dan de omroepverenigingen programma's maken voor de publieke omroep.
421 Mensen blijven de mogelijkheid houden om bijvoorbeeld door middel van lidmaatschap, invloed
422 uit te oefenen op het programma-aanbod. De taakomroepen NOS en NTR nemen een
423 bijzondere positie in, omdat zij zorg dragen voor de brede nieuws- en informatievoorziening.

424

425 **Onafhankelijke en vindbare publieke omroep**

426 D66 vindt een sterke, onafhankelijke, pluriforme publieke omroep die nationaal en lokaal is
427 geworteld in de samenleving, van essentieel belang voor het functioneren van de democratie.
428 Die staat of valt immers met goed geïnformeerde burgers. In een sterk veranderend
429 medialandschap moeten we ervoor blijven zorgen dat de inhoud van die publieke omroep
430 eenvoudig vindbaar is, ook wanneer mensen bijvoorbeeld alleen nog maar online tv of radio
431 consumeren. De onafhankelijkheid van de publieke omroep wordt vooral gewaarborgd door een
432 overheid die haar rol kent. De overheid stelt duidelijke kaders, maar gaat niet over de inhoud
433 van de programmering.

434

435 **Versterking regionale publieke media**

436 In de toekomst zal NPO dé uitgever zijn van landelijke en regionale publieke media. Per zender
437 of medium zal een hoofdredacteur verantwoordelijk zijn voor de inhoud. Als buffer tussen
438 programmamakers en politiek is een sterke programmaraad onontbeerlijk. De regionale
439 omroepen krijgen zendtijd op één van de landelijke netten voor regionaal nieuws en informatieve
440 en educatieve programma's over de regio. De samenwerking tussen regionale omroepen die nu

441 gestalte krijgt is een goede stap op weg naar versterking van deze omroepen.

442

443 **Versterking lokale journalistiek**

444 Lokale omroepen zijn nu financieel afhankelijk van de lokale overheid. Dat is onwenselijk. D66
445 wil dat lokale omroepen landelijk gefinancierd worden, zodat ze onafhankelijk kunnen opereren.
446 Mede ter versterking van de lokale democratie is het belangrijk dat de overheid ook blijft
447 investeren in de lokale omroepen. We verwachten van omroepen, ook de lokale, dat ze
448 innoveren. Belemmeringen voor privaat-publieke samenwerking met online en printmedia
449 nemen we weg.

Wij willen groei. Groei geeft zuurstof. Een samenleving zonder groei bloeit niet. Groei zorgt voor dynamiek en voor kansen. Kansen op werk, op zelfstandigheid en zelfverwezenlijking. En heel basaal: groei zorgt voor de middelen om te investeren in onderwijs, in zorg, in elkaar. Wij willen schone groei. Groei die houdbaar is, evenwichtig en in balans met de wereld om ons heen. Een toekomstbestendige economie is schoon en gebouwd op de grote kansen die duurzaamheid biedt.

Wij zijn niet tevreden met de groei die verwacht wordt. Meer en schonere groei, met al haar voordelen voor iedereen, ligt binnen handbereik. Onze focus ligt daarbij op schone energie en klimaat, de omwenteling van wegwerpen naar hergebruiken, meer werk met een arbeidsmarkt die voor iedereen werkt, meer economische dynamiek en wendbaarheid en dat alles met overheidsfinanciën die schoner, simpeler en toekomstvast zijn.

Wij zijn ervan overtuigd dat er geen grenzen aan de groei zijn, maar wel aan wat de aarde aankan. We leven alsof we reserveplaneten hebben, terwijl het broeikaseffect toeneemt en dieren en plantsoorten uitsterven. We overschrijden de grens van wat onze planeet kan dragen. Wij zullen moeten leren welvarend te leven binnen die grenzen. Dat vereist dat we veel beter omgaan met de beschikbare middelen en minder verkwisten. Duurzame energie, duurzame landbouw, duurzame mobiliteit en circulaire economie zijn belangrijke bouwstenen. Dit zal op de korte termijn investeringen vragen, maar wij zijn ervan overtuigd dat op langere termijn het leven binnen duurzame grenzen tot extra economische groei leidt. Sterker nog, er zijn nu al enorme economische kansen. Nederland kan en moet vooroplopen.

Onze economie zal schoon en groen worden.

Allereerst omdat het moet. Maar ook omdat we het willen: een groeiend aantal mensen, overheden en bedrijven erkent de noodzaak van verandering. En zeker ook omdat het kan: schone technologie wordt steeds goedkoper. We kunnen hierin als Nederland vooroplopen of volgen. Wij kiezen voor het eerste: we willen nu investeren en gaan voor alle kansen die ons dat biedt. We stimuleren innovatieve, groene ondernemers om met schone en inventieve oplossingen te komen door knellende regelgeving weg te nemen en milieuwinst te belonen daar waar de overheid zelf inkoopt.

De afgelopen jaren hebben we ons als oppositiepartij al bewezen op dit gebied. We hebben ons ingespannen om kolencentrales te sluiten en we hebben gezorgd voor schone bussen. Schaliegas blijft op ons initiatief in ieder geval tot 2023 onder de grond. D66 heeft structureel € 200 miljoen extra per jaar geregeld voor natuur. We hebben het verwerken van afvalstoffen naar opnieuw bruikbare grondstoffen, de zogenaamde grondstoffenrotonde, gerealiseerd en voor € 2 miljard aan fiscale vergroening zeker gesteld. Op die lijn gaan we door. Kolencentrales en niet-duurzame landbouw, die sowieso tot het verleden gaan behoren, zetten we versneld aan de

kant en maken plaats voor de toekomst.

450 **Ambitieuze energie- en klimaatbeleid.**

451 Klimaatverandering is en blijft een enorme uitdaging die wij als mensheid moeten oplossen. Het
452 raakt ons allemaal, bedreigt het welzijn en de welvaart van iedereen en vraagt actie van elk van
453 ons. De afgelopen decennia is er veel tijd verspild aan het ontkennen van het probleem en het
454 wijzen op het gebrek aan actie van anderen. Gelukkig is er tegelijkertijd veel technologische
455 voortgang geboekt. Groene energie wordt met rasse schreden goedkoper en over zo'n vijftien
456 jaar zal bijvoorbeeld zonne-energie in combinatie met batterijen goedkoper zijn dan vieze
457 stroom. Tegelijkertijd zijn schone oplossingen voor lucht- en scheepvaart en voor bepaalde
458 zware industrieën nog minder uitgekristalliseerd. Europa speelt hier een leidende rol in het
459 agenderen van de uitdaging en het werken aan de oplossing. Daarbij is
460 energieonafhankelijkheid een factor van belang – wij willen niet afhankelijk zijn van Rusland of
461 Saoedi-Arabië. Binnen Europa hangen wij als Nederland in daden echter achteraan en dat heeft
462 effect op ons recht van spreken. D66 wil meer ambitie en hardere afspraken, waardoor we onze
463 bijdrage leveren, maar ook de grote kansen pakken die de aanpassing van de fundamenteën van
464 de economie ons biedt. Door voorop te lopen maken wij het mogelijk voor Nederlandse
465 ondernemers om tot de winnaars van de nieuwe economie te behoren.

466 Het klimaatakkoord van Parijs vinden we een goed akkoord. Het is goed dat alle landen in de
467 wereld de uitdaging erkennen en zich hebben gecommitteerd aan een ambitie. En het is goed
468 dat we de temperatuurstijging willen beperken tot maximaal 1,5 graad. Deze afspraken en
469 doelen mogen geen loze woorden blijken, maar moeten vertaald worden in concrete
470 handhaafbare verplichtingen in Nederland en in Europa. Na het klimaatakkoord van Parijs
471 moeten Europa en Nederland de ambities verhogen – in 2030 moet onze CO₂-uitstoot
472 tenminste 50% lager zijn, in 2050 95% lager.

473

474 **Energie en klimaatuitdagingen oplossen met Europa**

475 Het meest effectieve energie- en klimaatbeleid vraagt samenwerking met de landen om ons
476 heen en in Europa. In Europa zorgen we met de Energie Unie voor investeringen in innovatie.
477 We investeren in internationale energienetwerken, in de veiligheid van kerncentrales en in een
478 klimaatbeleid, in Europa en in de wereld, dat leidt tot een gelijk speelveld en kansen voor
479 duurzame ondernemers. Europa neemt ook de leiding in onze relaties met grote
480 energieleveranciers als Rusland en Saoedi-Arabië. We mogen Europa echter nooit gebruiken
481 als excuus om niet zelf ons huiswerk te doen. We werken samen in Europa, maar willen altijd tot
482 de koplopers behoren die de economische kansen pakken.

483

484 **Zon, wind en water hebben de toekomst, kolen en olie zijn het verleden**

485 Vieze energie van kolen is, alle kosten meegerekend, veel duurder dan schone energie. Helaas
486 worden alle kosten nog niet meegenomen in de prijs. Daarom moeten we de markt soms een
487 handje helpen. D66 wil dat alle kolencentrales in Nederland dicht gaan – beginnend bij de oude
488 en meest vervuilende. We stellen de stroomvoorziening veilig door de groei van het aandeel van
489 duurzame stroom, de inzet van gascentrales en door goede transportverbindingen met ons
490 omringende landen.

491 De opwekking van duurzame energie moet de komende jaren gestimuleerd worden. We heffen
492 geen belasting meer op zelfopgewekte groene stroom en bouwen de bestaande vrijstellingen op
493 energiebelasting af. D66 wil de energiebelasting koppelen aan CO2-uitstoot. Wie veel uitstoot,
494 betaalt ook meer. Verder steunen we de groei van duurzame energie door ruimte te maken voor
495 windmolens en zonneparken – met waarborgen voor inspraak – en het inperken van eventuele
496 welstandseisen voor zonnepanelen. D66 wil dat bij de aanleg van windmolens en zonneparken
497 telkens goed wordt gekeken naar de ruimtelijke inpassing, bijvoorbeeld door waar mogelijk
498 naast bestaande infrastructuur te bouwen. Ook omwonenden moeten de mogelijkheid krijgen
499 om in te stappen in de aanleg van windmolens en zonneparken en op die manier financieel te
500 profiteren. D66 wil af van het jobbeleid van afgelopen jaren en een eenvoudige en heldere
501 regeling voor het opwekken van eigen energie. Daarbij moet het niet uitmaken of de
502 zonnepanelen op eigen dak, of op het dak van de buurman liggen.

503 Vanaf 2025 heeft schone energie minder hulp nodig, omdat ze economisch steeds meer op
504 eigen benen kan staan. Dan ligt de uitdaging veel meer in het snel afbouwen van vieze stroom
505 en het zekerstellen van een zogenaamde baseload en de toegankelijkheid van schone stroom
506 voor iedereen. In 2030 wil D66 dat meer dan 30% van onze energievoorziening duurzaam is en
507 dat we veel minder energie gebruiken. In 2050 zijn we volledig duurzaam. De (semi-)publieke
508 netwerkbedrijven en Tennet dragen zorg voor een intelligent netwerk en slimme meters die
509 ruimte bieden aan duurzame en decentraal opgewekte energie en zorgen voor goede
510 internationale verbindingen.

511 Kernenergie speelt geen lange termijnrol in onze energievoorziening. D66 wil geen nieuwe
512 kerncentrale in Nederland. Zorgen van omwonenden van de bestaande kerncentrale moeten
513 beter gehoord worden, communicatie moet beter, en buurlanden moeten kunnen meepraten
514 over heropening van nabijgelegen kerncentrales na een incident.

515

516 **Schone wet- en regelgeving**

517 Bestaande wet- en regelgeving staat verduurzaming soms onbedoeld in de weg. D66 wil
518 daarom, in navolging van vergelijkbare lokale initiatieven, zoals in Amsterdam, rijksbreed alle

519 bestaande wetgeving scannen op onnodige belemmeringen voor verduurzaming. Burgers
520 moeten de ruimte krijgen om deze belemmeringen aan te vechten. Er geldt bijvoorbeeld nog
521 steeds een verplichting voor het hebben van een rioolaansluiting, zelfs wanneer je geïnvesteerd
522 hebt in je eigen waterfilter. Ook is het verplicht een huis aan te sluiten op het gasnet. Met
523 bedrijven zorgen we ervoor, dat maatregelen die zich binnen vijf jaar terugverdienen, ook
524 gerealiseerd worden. Betere handhaving speelt ook een belangrijke rol: onlangs is nog weer
525 eens bevestigd dat handhaven loont: in Den Bosch heeft een handhavingsteam van 1,2 fte
526 evenveel energie bespaard als vijf windmolens in een jaar opwekken! Het is dus aan de
527 overheid om mensen en de markt hier een handje te helpen.

528 In geval van een algemeen belang staat mededinging niet in de weg van samenwerking. Het
529 mededingingsbeleid moet ook in verduurzaming van productieketens ruimte bieden om binnen
530 sectoren afspraken te maken.

531

532 **Betrouwbaar energiebeleid**

533 De gewenste energietransitie vraagt om structureel en voorspelbaar energiebeleid. Alleen dan
534 kunnen investeerders, bedrijven en burgers de transitie drijven. Dat begint met heldere doelen
535 van de overheid en vervolgens een uitgestippeld pad naar een volledig schone en
536 zelfvoorzienende energievoorziening in de komende decennia. Met het eerste akkoord hebben
537 overheid, bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties de krachten gebundeld en zich
538 gecommitteerd aan verandering. De ambitie en snelheid moeten echter significant omhoog.
539 Daarbij moeten we ons de eerste jaren richten op een versnelling van de transitie en het
540 wegnemen van barrières voor duurzame energie. Dit moet ook gelden voor de zware industrie,
541 het hergebruik van restwarmte en de uitstoot door landbouw en lucht- en scheepvaart.

542

543 **Een duurzaam huis moet lonen**

544 Ons energieverbruik moet omlaag. In 2030 wil D66 dat drie miljoen huizen klimaatneutraal zijn.
545 Om dat te bereiken moeten, zowel bij huurwoningen als bij koopwoningen, grote stappen
546 worden gezet. Bestaande sociale huurwoningen zullen energiezuiniger en dus geïsoleerd
547 moeten worden. Woningcorporaties worden gestimuleerd dit te doen, doordat zij in ruil voor
548 verbeteringen een vergoeding mogen vragen. Deze moet echter niet te hoog zijn, want we willen
549 dat de huurder niet enkel profiteert van een beter huis, maar ook van lagere kosten. Naast
550 huurwoningen, worden ook koopwoningen verbeterd. Terwijl de eigenaar van een rijtjeshuis of
551 een vrijstaand huis zijn weg naar energiebesparing al kan vinden, lukt dit verenigingen van
552 eigenaren vaak nog niet. Door het aanleggen van een fonds en goede informatievoorziening kan
553 ook hier het energieverbruik omlaag gaan. We willen gebouwgebonden financieringen mogelijk
554 maken, waarbij bijvoorbeeld een leaseconstructie voor zonnepanelen overgaat van
555 vertrekkende op nieuwe bewoner. Zo is er meer zekerheid dat investeringen in

556 energieopwekking lonen. Bij grote nieuwbouwprojecten willen wij dat lokale duurzame
557 energieopwekking een standaardonderdeel is. Met snel ingevoerde 'nul-op-de-meter'-normen
558 verplichten wij energie-efficiëntie bij nieuwbouw. In 2050 moeten alle huizen klimaatneutraal zijn.
559 Gemeenten maken een plan waarin ze aangeven hoe ze iedere wijk klimaatneutraal gaan
560 maken. Goede voorbeelden van energieneutrale wijken zijn de Stad van de Zon in
561 Heerhugowaard en de wijk Leesten in Zutphen. Voor kantoren en overheidsgebouwen scherpen
562 we de bouwnormen ook flink aan. We willen zorgen dat alle nieuwe gebouwen klaar zijn voor de
563 toekomst en dat in 2030 alle openbare gebouwen klimaatneutraal zijn. Ook bij bestaande
564 kantoren kunnen in energiebesparing nog flinke stappen worden gezet. Hierin moet de overheid
565 vooroplopen. D66 kijkt bij energiebesparing echter niet enkel naar gebouwen. Daarom steunen
566 wij grote en kleine lokale initiatieven voor stroomopwekking en isolatie.

567

568 Ook industrie, landbouw en transport gaan om

569 Als Nederland haar klimaatverplichtingen en -ambities wil waarmaken, dan moeten we ook grote
570 stappen zetten in het terugdringen van de uitstoot van broeikasgassen van zware industrie,
571 landbouw en transport. De prikkels daarvoor komen allereerst vanuit een hogere CO2-prijs. Die
572 geldt al voor de industrie en wordt aangevuld met maatregelen voor landbouw en transport. Ons
573 ideaal is een wereldwijde CO2-prijs, maar die is er (nog) niet. In Europees verband zorgen we
574 daarom voor een hogere CO2-prijs met name door de emissiehandel aan te scherpen. Als
575 onderdeel van het nieuwe energieakkoord willen wij ook harde meerjarige afspraken met de
576 grote industrie over de afbouw van energieverbruik, het hergebruiken van warmte en de opslag
577 van CO2. Deze omwenteling is niet alleen noodzakelijk vanwege klimaatverandering. De
578 Nederlandse economie en industrie is zeer CO2-intensief. Om onze welvaart en
579 werkgelegenheid te behouden moeten deze industrieën verduurzamen.

580 Met de landbouw en voedselindustrie maken we afspraken over het stoppen van ontbossing
581 voor voedsel of diervoeding, het terugdringen van de uitstoot van methaan en het bevorderen
582 van een gezonder en duurzamer dieet.

583 De lucht- en scheepvaart vragen om mondiale afspraken die aansluiten bij de afspraken van de
584 klimaattop in Parijs. In Nederland en Europa werken we samen met de lucht- en
585 scheepvaartsector aan schonere motoren en biobrandstoffen en beperken we uitstoot door
586 efficiënter vervoer. Dit kan onder andere via een Single European Sky: één Europees luchtruim
587 waarin we niet meer omvliegen. Dat levert een lagere ticketprijs op voor de consument, versterkt
588 de concurrentiepositie van de Europese (en dus Nederlandse) luchtvaartsector en levert direct
589 een substantiële besparing op van brandstof en dus van CO2-uitstoot. D66 wil dat scherp wordt
590 toegezien op de bestaande regels voor scheepvaart in lage emissiezones. Het mag niet lonen
591 om boetes te riskeren. Deze zones breiden we in Europa en mondiaal uit. D66 wil de
592 binnenvaart helpen groener te worden met financieringsmogelijkheden op maat en innovatie, en
593 daarmee de uitstoot van stikstofoxiden en fijnstof drastisch terugbrengen.

594

595 **Gas speelt een, steeds kleiner wordende, rol in transitie**

596 D66 wil dat de gaswinning structureel laag blijft – wij willen niet nog meer lasten en risico's
597 afwentelen op Groningers. Door het afbouwen van de gaswinning in Groningen is de
598 Nederlandse begroting al minder afhankelijk geworden van gaswinning. D66 wil dat
599 gasinkomsten ingezet worden voor investeringen in verduurzaming en niet voor reguliere
600 overheidsuitgaven. Daarom is op initiatief van D66 in navolging van Noorwegen het
601 innovatiefonds opgericht.

602 Nederland heeft een goede gasinfrastructuur en een sterke positie in de Europese gasrotonde:
603 Nederland is een logistiek knooppunt van aardgas in Europa. Vanuit deze positie wordt ingezet
604 op groen gas en de vervanging van elektriciteitsopwekking uit kolen door gas. Wij willen niet
605 boren naar schaliegas in Nederland. De voordelen van schaliegas wegen niet op tegen de
606 nadelen. Bovendien zou het pas rond 2040 echt een rol kunnen spelen, en dan moeten we wat
607 D66 betreft al in belangrijke mate onafhankelijk zijn van gas.

608 D66 wil geen nieuwe mijnbouwinstallaties in beschermde natuurgebieden (Natura2000
609 gebieden) en Unesco erfgoed. Zo beschermen we niet alleen de Waddenzee, maar ook de
610 Veluwe, het Naardermeer en de Biesbosch. Winning ónder gebieden sluiten we niet uit, op
611 voorwaarde dat de natuur er niet onder te lijden heeft.

612

613 **Gaswinning moet voor iedereen veilig zijn**

614 In Groningen moeten mensen even veilig kunnen wonen als in de rest van Nederland. Daarop
615 moet de gaswinning worden aangepast. Mensen in Groningen hebben er niet om gevraagd,
616 maar zitten wel met de gevolgen. D66 wil dat schade veroorzaakt door vormen van mijnbouw,
617 zoals gaswinning, altijd vergoed wordt. Er moet één aanspreekpunt voor schade zijn, waar
618 mensen terecht kunnen. Besluitvorming hierover moet onafhankelijk van de NAM plaatsvinden
619 en er moet snel een onafhankelijk onderzoeksprogramma komen, zodat we voor besluiten over
620 de gaswinning ook niet afhankelijk zijn van de informatie van de NAM. Daarnaast moet schade
621 aan huizen vergoed en snel gerepareerd worden. Huizen, scholen, ziekenhuizen en dijken
622 moeten veilig en duurzaam worden gemaakt. D66 wil in Groningen bijzondere aandacht voor het
623 behoud van het cultureel erfgoed.

624

625 **Van fossiel gas naar duurzame warmte**

626 In Nederland zijn we gewend ons huis te verwarmen met gas. Er geldt zelfs een aansluitplicht
627 van huizen op het gasnetwerk. Mensen willen echter niet per definitie gas, ze willen warmte.
628 D66 wil de aansluitplicht op gas vervangen door een aansluitrecht op warmte. Warmtenetten

629 worden net als gasnetten behandeld, als gesocialiseerde en gecontroleerde voorzieningen.

630

631 **Duurzame biomassa**

632 Biomassa speelt een belangrijke rol bij de grote veranderingen die transport, chemie en
633 industrie moeten doormaken op weg naar een CO₂-arme en duurzame toekomst. Wij moeten
634 biomassa zo hoogwaardig mogelijk gebruiken. Dat vraagt om zogenaamde cascadering van
635 biomassa en het voorkomen van verbranding van hoogwaardige materialen voor
636 energieopwekking. Niet duurzaam verbouwde biomassa is ongewenst. D66 wil niet dat er € 4
637 miljard aan de bijstook van biomassa in kolencentrales wordt uitgegeven, maar samenwerken
638 met industrie om eerst waardevolle grondstoffen uit de biomassa te halen. Dit draagt bij aan
639 werkgelegenheid in Nederland.

640

641 **Niet wegwerpen maar hergebruiken**

642 Onze huidige economie stoelt op verbruiken, verbranden en vernielen. Dat kan en loont niet
643 meer. Een duurzame toekomst vereist een zogenaamde circulaire economie, waarin we
644 hergebruiken en verbeteren. Steeds meer grote en kleine bedrijven delen die ambitie en laten
645 zien dat het kan. Nederland heeft de kans koploper te zijn in die nieuwe economie, met onze
646 kennis, ons bedrijfsleven en onze logistieke positie als grondstoffenrotonde in Europa. D66 wil
647 dat vervuilers betalen, dat schoon en gezonder loont en dat de overheid barrières wegneemt
648 voor nieuwe schone oplossingen en voordelen voor oude vieze oplossingen afbouwt. Dat deden
649 we in het Herfstakkoord 2013 door een heffing in te voeren op kunstmest en op het storten of
650 verbranden van herbruikbare grondstoffen. Nu willen we regelgeving die cleantech en het
651 duurzaam gebruik van energie en grondstoffen in de weg staat, afbouwen. We handhaven de
652 groene heffingskorting en vergroten mogelijkheden voor belastingaftrek voor investeringen in
653 energiebesparing en milieu, zoals de zogenaamde EIAVAMIL-regelingen.

654 In navolging van het energieakkoord wil D66 een grondstoffenakkoord met de sector om
655 belemmeringen voor de circulaire economie weg te nemen, ruimte te maken voor
656 (grootschalige) demonstratieprojecten en internationale samenwerking te bevorderen.

657 We bouwen voort op het reeds gerealiseerde D66-idee van de Noordzee Grondstoffenrotonde
658 en zorgen dat de markt voor duurzame grondstoffen van de grond komt in het Schengengebied
659 door eenvoudiger grensoverschrijdend vervoer.

660 Wij zien grote kansen in een op hergebruik gebaseerde economie. Onze kennis van logistiek,
661 van voedsel en chemie en onze ligging en infrastructuur geven ons een uitstekende startpositie.
662 Wij bieden ruimte voor experimenten en samenwerking binnen ketens en tussen bedrijven. Met
663 gerichte maatregelen treden we op tegen verspilling van grondstoffen. We investeren in
664 innovatie om de plasticsoep in oceanen aan te pakken, maar ook in het terugdringen van

665 restafval of verspilling van voedsel. D66 wil zwerfafval effectief aanpakken, desnoods door het
666 uitbreiden van het statiegeldsysteem.

667 Anders kijken naar afval

668 Afval wordt steeds meer gezien en gebruikt als een grondstof en levert nu al een belangrijke
669 bijdrage aan de circulaire economie. Dit kan nog veel beter. Beleid moet veel meer gericht zijn
670 op het stimuleren van hergebruik. Iedere producent is verantwoordelijk voor het afval van zijn
671 eigen producten. Dat geldt ook voor zaken als zonnepanelen, accu's, batterijen en windmolens.
672 Partijen die niet serieus werk maken van hergebruik moeten voor de maatschappelijke kosten
673 opdraaien. Dit kan een producent zijn die zijn verpakking van niet-herbruikbaar materiaal maakt,
674 maar ook een consument die zijn afval niet scheidt. Bovendien moeten innovaties waarin
675 secundaire grondstoffen worden gebruikt worden gestimuleerd, omdat dit ervoor kan zorgen dat
676 afval ook een positieve economische waarde krijgt en de cirkel echt wordt gesloten.

677

678 Overheid koopt duurzaam in

679 De Nederlandse overheden kopen jaarlijks voor € 60 miljard aan goederen en diensten in.
680 Daarmee kan de overheid een schone economie een enorme zet in de rug geven. Door
681 bijvoorbeeld via inkoop de infrastructurele sector te vergroenen kan de overheid een impuls
682 geven aan innovaties die ook in andere sectoren, zoals de bouw, toepasbaar zijn. Te vaak is
683 duurzaam inkopen bij woorden gebleven en dit kabinet laat veel te weinig daadkracht zien. D66
684 wil de komende kabinetsperiode met gemeenten, provincies en waterschappen bereiken dat
685 100% van alle overheidsinkopen duurzaam zijn, zonder dat we criteria afzwakken. Wij
686 verwachten van de overheid dat zij verantwoordelijkheid neemt voor duurzaam handelen en snel
687 afvalvrij wordt.

688

689 Fiscale vergroening

690 De manier waarop wij belasting heffen, heeft grote gevolgen voor de relatieve prijzen van vuil en
691 schoon gedrag. Te vaak bevorderen belastingregels het gedrag dat we juist niet willen. De
692 afgelopen jaren heeft D66 gezorgd voor fiscale vergroening, bijvoorbeeld door
693 belastingvrijstellingen op vervuilende zaken als rode diesel te schrappen en schone activiteiten
694 minder te belasten, zoals lagere energiebelasting op elektrische auto's. D66 zal deze lijn
695 voortzetten. Binnen de te heffen belastingen willen wij werk en schone activiteiten bevorderen
696 en vervuiling zwaarder belasten.

697

698 **Vervuilen is economisch onverstandig, maar bovenal ongezond**

699 Het opruimen van vervuiling uit water, lucht of bodem is eigenlijk altijd duurder dan het
700 voorkomen van die vervuiling. Vaak zijn de negatieve gevolgen voor gezondheid ook vele malen
701 duurder dan het voorkomen van vervuiling. D66 wil dat de vervuiler betaalt en via strikte normen
702 en handhaving wordt gedwongen vervuiling te voorkomen. Daarbij streven wij naar strenge
703 (Europese) kwaliteitseisen voor lucht, water en bodem, die wij ook strikt zullen handhaven. De
704 positieve gevolgen voor bijvoorbeeld de luchtkwaliteit in onze wijken zullen groot zijn. Met alle
705 gezondheidswinst van dien.

706

707 **Gezondheid centraal in het milieubeleid**

708 Schone lucht lijkt een vanzelfsprekendheid, maar één miljoen mensen in Nederland hebben
709 longklachten en ook voor gezonde mensen leidt vieze lucht tot een kortere levensverwachting.
710 De lucht in de steden en rondom de intensieve veehouderij is nog steeds te vies. Daarom wil
711 D66 blijven werken aan schone lucht. Gemeenten moeten meer mogelijkheden krijgen om de
712 gezondheid van hun inwoners te beschermen. D66 stelt gemeenten in staat om te zorgen voor
713 schone lucht voor hun inwoners, door bijvoorbeeld heel vuile auto's en vrachtwagens te weren,
714 inwoners mee te laten praten over de maximum snelheid op ringwegen en schone auto's korting
715 te geven op parkeren. D66 wil dat al het openbaar vervoer rijdt op groene stroom of waterstof.
716 Op nationaal niveau wil D66 een verlenging tot 2021 van een aangescherpt Nationaal
717 Samenwerkingsprogramma Luchtkwaliteit. Daarbinnen krijgen roet en fijnstof bijzondere
718 aandacht vanwege de lokale gezondheidseffecten. D66 wil goede Europese maatregelen om
719 sjoemeldiesels uit te bannen.

720

721 **Welvaart anders meten**

722 Wij kunnen aan de wereld laten zien hoe welvaart en welzijn samen kunnen gaan met het leven
723 binnen het eerlijke deel van onze menselijke voetafdruk op deze aarde. D66 wil daarom dat wij
724 niet alleen ons nationaal product meten en regelmatig met elkaar bespreken als maatstaf van
725 succes, maar dat we breder kijken naar welvaart en welzijn. Onze (ecologische) voetafdruk op
726 de aarde moeten we daarbij net zo transparant maken en onderwerp van discussie laten zijn als
727 onze toegevoegde financiële waarde.

728

Natuur en ruimte zijn van grote waarde

*Onze voorstellen rond energie en grondstoffen gaan sterk over economische kansen en
rationele keuzes. Voor ons zijn natuur en ruimte meer dan alleen gebruiksmiddelen voor ons
onmiddellijke nut. Onze verbondenheid met de natuur is veel groter. D66 wil dat natuur*

beschermd wordt, omdat wij de wereld beter door willen geven aan onze kinderen dan wij haar aantreffen. Onze kinderen moeten ook de kans krijgen te genieten van bossen, zeeën en de veelheid aan diersoorten.

Paradoxaal genoeg kan de natuur heel goed zonder de mens, maar de mens niet zonder de natuur. Zonder bestuivers als hommels en bijen is landbouw onmogelijk. De eigen waarde van natuur is groot genoeg om ons maximaal in te spannen voor het behoud. Maar daar bovenop komt nog de ongekende economische waarde van de natuur. De ecosystemen waar wij in leven bieden ons cruciale diensten als schoon water, schone lucht, hout, bestuiving, natuurlijke kustbescherming, CO2-opvang en het tegengaan van verwoestijning. Deze functies zijn niet alleen onmisbaar, maar leiden heel vaak ook tot bedrijvigheid. In Noord-Brabant komt perfect gezuiverd water vanuit de Ardennen in de grond omhoog. Veel bedrijven die schoon water nodig hebben, zijn daarom daar gevestigd. De duinen vormen een perfecte kustbescherming en waterzuivering. Beide diensten zouden onbetaalbaar zijn als we de natuur die hiervoor zorgt zouden verwaarlozen. Wereldwijd wordt het economisch verlies door de achteruitgang van biodiversiteit jaarlijks geschat op 3% van het bruto nationaal product. Met de economische groei van de laatste jaren van nog geen 1% is dat iets om over na te denken.

729 **Natuur en ruimte beschermen en herstellen**

730 Van de oorspronkelijke biodiversiteit in Nederland is nog maar 15% over. Daarom wil D66 dat
731 het nieuwe kabinet ambitieuze biodiversiteitshersteldoelen stelt. Want biodiversiteit maakt onze
732 natuur weerbaar. Aan kwetsbare natuur hebben we niets. Daarin kunnen we niet recreëren, niet
733 wandelen, niet fietsen. Ze moet voortdurend door ons beschermd worden. Weerbare natuur met
734 veel verschillende planten- en diersoorten houdt zichzelf in stand. Van deze natuur kunnen we
735 genieten en gebruik maken en is daarmee ook van grotere toegevoegde waarde. Gelukkig is
736 natuur uitzonderlijk veerkrachtig en dynamisch en loont het haar te beschermen, behouden en
737 sterker te maken. D66 wil kwetsbare natuur weer weerbaar maken. In de eerste plaats moet
738 Nederland daarom beter zijn best doen om Europese natuurreggeving, zoals de vogel- en
739 habitatrichtlijn, die de meest kwetsbare dier- en plantsoorten en hun leefgebieden beschermt, uit
740 te voeren. We presteren op het moment ondermaats. Herstelplannen blijven de
741 verantwoordelijkheid van de provincies. Binnen Nederland blijft de Ecologische Hoofdstructuur
742 met de Natura2000 gebieden voor ons de basis. Deze samenhangende natuur willen we
743 afmaken, verbinden en beschermen. De gebieden worden vrijgemaakt of -gehouden van
744 beschadigende activiteiten, zoals schelpenvisserij of gasboringen. De Waddenzee, zeearmen
745 en kwetsbare duinen krijgen bijzondere aandacht. Naast de natuur in Nederland en het overige
746 Koninkrijk investeren wij ook in natuurbescherming en -herstel in kwetsbare delen van de
747 wereld.

748

749 Ruimte voor water

750 Vooruitlopend op de effecten van klimaatverandering kiezen wij voor rivieren die de ruimte
751 krijgen. Zo wordt Nederland niet alleen beter tegen eventuele overstromingen beschermd, maar
752 worden rivieren ook ecologisch sterker. De inzet van het Deltafonds moet zoveel mogelijk met
753 aandacht voor behoud, herstel en ook creatie van natuur zorgen. Hiervoor komen ook middelen
754 beschikbaar. De budgetten in het Deltaprogramma en Deltafonds worden gecombineerd. Naast
755 behoud, herstel en creatie van natuur investeren we, samen met buurlanden, in de kwaliteit van
756 water. Als we goedkoper en efficiënter over de grens maatregelen kunnen nemen om
757 wateroverlast bij extreem weer te voorkomen, dan behoren die ook tot de mogelijkheden. In
758 Nederland willen we een doelmatige waterketen waarin de vervuiler betaalt en iedereen betaalt
759 per liter water die gebruikt wordt.

760

761 Beschermen oceanen

762 Enigszins aan ons oog onttrokken, bevatten de oceanen het grootste deel van de natuur op
763 onze planeet. Honderden miljoenen mensen zijn van deze natuur afhankelijk voor hun voedsel
764 en inkomen. De oceanen staan onder druk door overexploitatie, vervuiling en verzuring en de
765 plasticsoep. Nederland heeft zich met veel andere landen verplicht tot het vestigen en actief
766 beheren van beschermde gebieden op de wereldzeeën. Wij beginnen hiermee in de Noordzee
767 met een netwerk van gebieden als de Doggersbank het Friese Front en de Klaverbank. Met
768 Europa doen we hetzelfde met de Middellandse Zee, de Atlantische Oceaan, de Arctische
769 kraamkamers en met landen waar wij hulp bieden of mee samenwerken. Nederland investeert
770 ook in het ontwikkelen van een helder overzicht van de ecologisch en economisch optimale
771 plekken voor al die wereldwijde beschermde gebieden – een onderwerp waar Nederlandse
772 wetenschappers nu al in vooroplopen.

773

774 Productieve landbouw, dierenwelzijn en biodiversiteit gaan samen

775 De Nederlandse landbouw is zeer innovatief, productief en koploper in de wereld. Dat is een
776 kracht: het bevordert onze welvaart en helpt wereldwijde voedselschaarste voorkomen.
777 Tegelijkertijd moeten de negatieve effecten van landbouw op natuur en dierenwelzijn beperkt
778 worden. Dat begint met de wereldwijde ambitie dat ontbossing door landbouw wordt gestopt, de
779 landbouwbijdrage aan klimaatverandering gehalveerd wordt en beslag op water, bodem en
780 grondstoffen duurzaam is, met veel meer hergebruik. Wij willen een duurzame, hoogwaardige
781 en concurrerende landbouw. Herstel van biodiversiteit, vooral in bodem en water, het
782 terugdringen van de uitstoot van methaan, beheersing van de mestproductie en dit alles in
783 harmonie met de omgeving en dierenwelzijn. Daarvoor zijn heldere kaders voor en
784 samenwerking binnen de hele voedselketen nodig.

785

786 **Dieren draaien niet op voor onze groei**

787 In Nederland en in Europa worden dieren de laatste jaren gelukkig beter beschermd, mede
788 dankzij D66. Die hoge normen voor dierenwelzijn worden geborgd in handelsverdragen,
789 handelsmissies en regels voor maatschappelijk verantwoord ondernemen. In de komende jaren
790 wil D66 dat in Nederland en in Europa verdere stappen worden gezet om dierproeven in sterke
791 mate verder terug te dringen, onverdoofd slachten zoveel mogelijk te beperken – waarbij ook
792 voor vissen oplossingen gevonden moeten worden – en om ervoor te zorgen dat bij het fokken
793 van dieren het welzijn en niet hoge productie of uiterlijke raskenmerken voorop staan.

794

795 **Zorgen voor dieren in de veeteelt**

796 Een goede boer zorgt goed voor zijn dieren. We zien echter nog steeds gebruiken in de veeteelt
797 die ten koste gaan van het welzijn van dieren. D66 wil dat de goede zorg voor dieren verder
798 wordt versterkt. Dat vraagt om veetransporten die korter en comfortabeler worden. En om het
799 stoppen van het doden van slachtvarkens en ganzen met CO2 en met de inzet van CO2-
800 vergassing bij het ruimen van pluimvee. D66 is voorstander van een gedeeltelijke vervanging
801 van dierlijke eiwitten in voedsel door plantaardige alternatieven, omdat dit beter is voor dieren,
802 voor de planeet en voor de consument. Met de voedingssector en supermarkten werken we
803 samen aan minder kiloknallers, meer verantwoord vlees, meer en betere plantaardige voeding
804 en succesvollere promotie hiervan. Nederland weert, zoveel mogelijk in Europees verband,
805 textielproducten waarvoor dieren zijn mishandeld, zoals bepaalde soorten wol, bont, dons en
806 exotisch leer.

807

808 **Tegengaan verrommeling van de ruimte**

809 D66 wil een heldere rijksvisie op het gebruik van ruimte om weidsheid en openheid te bewaken
810 en verrommeling te voorkomen. Daarbij krijgen lokale en regionale overheden ruimte voor een
811 ambitieus milieu- en natuurbeleid, kunnen zij sturen op gezondheid en maximaliseren zij door
812 middel van participatie de betrokkenheid van mensen bij hun omgeving.

813

814 **Optreden tegen milieucriminaliteit**

815 In Nederland en daarbuiten bestaat uitgebreide wetgeving ter bescherming van milieu en natuur.
816 Te vaak schiet handhaving tekort of zijn straffen onvoldoende afschrikwekkend. Wereldwijd gaat
817 in milieucriminaliteit bijna net zoveel geld om als in mensensmokkel of drugshandel. D66 wil dat
818 veelplegers van milieudelicten en -overtredingen in Nederland extra aangepakt worden via een

819 strafpunten systeem. Daarnaast moet Nederland haar rol spelen in het bestrijden van
820 internationale milieucriminaliteit zoals stroperij (wildlife crime) en het illegaal dumpen van afval.
821 Dat begint met het opsporen van activiteiten die plaatsvinden in Nederland en door
822 Nederlanders en Nederlandse bedrijven en overgaan tot vervolging van overtreders. Maar ook
823 door het steunen van internationale acties, bijvoorbeeld in Europees verband, of door gerichte
824 investering in projecten om vraag te stoppen en overtreders te vervolgen. De Europese Unie
825 moet lessen trekken uit milieuschandalen, zoals het gebruik van sjoemelsoftware in dieselauto's
826 en fraude met CO2-emissiehandel. De Europese Commissie moet meer
827 handhavingsbevoegdheden krijgen voor Europese milieuregels en boetes op het overtreden van
828 milieuregels moeten overal in Europa even streng zijn. Tenslotte wil D66 dat een internationaal
829 milieuhof wordt ingesteld, zodat iedereen op deze wereld zijn milieurecht kan halen.

830

831 **Vooroplopen in duurzaam en sociaal ondernemen**

832 Nederland is een wereldwijde koploper in duurzaam en sociaal ondernemen. D66 is trots op
833 grote en kleine Nederlandse bedrijven die de kansen en noodzaak zien om hun bedrijfsvoering
834 fundamenteel te verduurzamen, verantwoordelijkheid nemen voor hun impact op de wereld om
835 hen heen, zichzelf doelen stellen en hierover transparant rapporteren. D66 wil dat de overheid
836 deze beweging steunt, bijvoorbeeld door samenwerking in duurzame ketens te vereenvoudigen
837 en te stimuleren en door sociale ondernemingen de ruimte en een bruikbare rechtsvorm te
838 geven.

Een van de belangrijkste redenen om nieuwe groei na te jagen is dat deze groei leidt tot werk. Werk dat de kans biedt tot ontplooiing, dat leidt tot zelfredzaamheid en dat bijdraagt aan geluk. Nederland is een geweldig land om in te werken – vol van kansen, vol van mensen met ambitie. Maar er schort ook wat aan. Op dit moment zijn er te veel mensen zonder werk. Er is te weinig werk. Werkgevers vinden het te duur en riskant om nieuwe werknemers aan te nemen.

Op de arbeidsmarkt groeit de tweedeling tussen insiders en outsiders. Vooral jongeren en lager opgeleiden werken steeds langer via tijdelijke contracten en een vast contract is te vaak onbereikbaar. Werknemers met een vast contract houden vast aan hun baan en te veel, met name oudere, werknemers komen tot de pijnlijke ontdekking dat zij na baanverlies niet makkelijk weer aan de slag komen. Dwars door dit alles heen zien we een toename van zelfstandigen, waarbij we aan de ene kant zelfstandigen hebben die welvaren bij de gevonden flexibiliteit en ondernemerschap. Aan de andere kant zien we zelfstandigen die grote moeite hebben om in hun levensonderhoud te voorzien, laat staan dat ze een arbeidsongeschiktheidsverzekering afsluiten of sparen voor hun pensioen. Het aantal flexibele arbeidsrelaties blijft toenemen en dit gaat gepaard met de erosie van zekerheden die voor het individu, maar ook voor de samenleving als geheel van waarde zijn. Hervorming van de arbeidsmarkt is nodig om de ongewenste gevolgen van flexibilisering te beperken en de harde tweedeling te doorbreken.

Onze plannen richten zich op drie kansen. Allereerst willen we het voor werkgevers simpeler maken mensen aan te nemen en voor werknemers zorgen we dat werken lonend wordt. Daarnaast moeten we ervoor zorgen dat iedereen klaar is voor een werkend leven waarin we langer aan het werk zullen zijn en met meer verandering en dynamiek moeten omgaan. We maken de muren tussen vast en flex werk veel minder hoog en mannen en vrouwen moeten gelijke kansen hebben om door te groeien naar leidinggevende posities. Ten slotte willen we met name mensen met een achterstand op de arbeidsmarkt, zoals ouderen, mensen met een arbeidsbeperking en mensen met een niet-westerse achtergrond of vluchtelingen een eerlijkere kans geven op passend werk. Het is ons doel dat over vier jaar veel meer mensen gelukkig aan het werk zijn.

Als meer mensen werken en zich ontplooiën, is daarmee de kous niet af. Wij zijn en voelen ons verbonden met de mensen om ons heen. We willen een samenleving die niet alleen vrij is en gelijke kansen biedt, er moet ook sprake zijn van rechtvaardigheid. Dus als iemand pech heeft gehad bij het verdelen van de talenten, of is gestruikeld in het leven, dan laten we die persoon niet zitten. Wij willen een samenleving waarin vrije mensen er met en voor elkaar zijn.

Wij hebben in Nederland een rijk sociaal net van onderlinge verbondenheid. In onder meer sociale zekerheid en pensioen. Nederland kent in vergelijking met andere landen een hoge levensverwachting, goede gezondheid en zorg, weinig armoede en hoge sociale mobiliteit. Deze successen moeten we koesteren. Want deze verbondenheid staat tegelijkertijd onder druk als

gevolg van oplopende zorgkosten, vergrijzing, verschillen in levensverwachting, afgenomen economische groei en een uitdagende verhouding in aantallen werkenden versus niet-werkenden. D66 wil deze verworvenheden moderniseren om ze te kunnen behouden.

839 **Werk moet lonen – verlaag belasting op arbeid**

840 De belasting op arbeid is hoog, en zelfs toegenomen, waardoor het verschil tussen wat de
841 werkgever betaalt voor een werknemer en wat die werknemer zelf ontvangt als netto inkomen, is
842 gegroeid. Zo ziet een schilder, die zijn werkgever € 20 per uur kost, daar zelf maar € 11 van
843 terug. In combinatie met de stijgende kosten van de zorg is hierdoor het besteedbaar inkomen
844 van veel mensen de afgelopen jaren niet gegroeid.

845 Met de broodnodige hervorming van ons belastingstelsel wil D66 de lasten op arbeid sterk
846 verlagen. Daardoor is het sneller aantrekkelijk te gaan werken en om iemand in dienst te
847 nemen. Uiteindelijk zal een werkgever alleen iemand aannemen als deze meer bijdraagt dan hij
848 kost. Zeker bij de laagste inkomens is het belangrijk om het verschil tussen kosten voor
849 werkgever en inkomen voor werknemer zo klein mogelijk te maken. Dit kan door premies en
850 belasting te minimaliseren of zelfs te vervangen door loonsubsidies. Iemand die nu vanuit de
851 bijstand gaat werken tegen minimumloon, gaat er maar héél weinig op vooruit. Ook bij werkende
852 ouders speelt dit probleem. Door de hoge kosten van de kinderopvang loont het soms niet om
853 allebei te blijven werken. D66 heeft zich ingezet voor een verhoging van de kinderopvangtoeslag
854 en de combinatiekorting die werkende ouders met kinderen tot twaalf jaar ontvangen. Deze lijn
855 wil D66 de komende periode doorzetten, zodat werken altijd loont.

856

857 **Vaste baan beter bereikbaar – naar één contract**

858 Flexibilisering van de arbeidsmarkt is in principe een positieve ontwikkeling die zorgt voor meer
859 dynamiek, aanpassingsvermogen en de mogelijkheid werk en leven zelf vorm te geven.
860 Vandaag de dag zijn flex- en vaste werknemers echter te gescheiden en de verschillen te groot.
861 Met de Wet werk en zekerheid is flex weliswaar minder flexibel geworden, maar het beoogde
862 naar elkaar toe groeien van vast en flexibel vindt niet plaats. Een van de grote uitdagingen is dat
863 vast te vast en riskant is voor werkgevers. Nederland kent nog steeds de hoogste
864 ontslagbescherming en de grootste kloof tussen vast en flex van alle OESO-landen. Naast het
865 ontslagrecht zijn de grote financiële risico's bij ziekte en arbeidsongeschiktheid, de hoge
866 werkgeverslasten op arbeid en ook de vaak nog rigide CAO's, redenen om af te zien van het
867 aanbieden van een vast contract.

868 D66 wil toe naar één arbeidsrechtelijk regime voor alle werknemers waarbij er sprake is van één
869 contract, het contract voor onbepaalde tijd.

870 Dit alles vraagt om een verdere modernisering van het ontslagrecht. Een ontslagrecht met

871 kortere en minder dure procedures, zonder preventieve toets, met indien gewenst toetsing
872 achteraf aan ontslaggronden die willekeur en dikke dossiers voorkomen. De transitievergoeding
873 wordt veranderd, waarbij opbouw al direct start doordat de huidige grens van twee jaar en de
874 extra hoge vergoeding na tien jaar werkverband verdwijnen. Er komt een eis dat de vergoeding
875 daadwerkelijk gebruikt wordt voor de stap naar een nieuwe baan. Bij collectief ontslag passen
876 we de regels zo aan, dat per leeftijdscohort gekeken mag worden wie de beste prestaties laten
877 zien, in plaats van alleen naar wie het langst in dienst is. Vrijwillig een nieuwe baan zoeken
878 wordt hierdoor aantrekkelijker.

879 Dit zijn ingrijpende veranderingen die alleen tot stand zullen komen met helder publiek
880 leiderschap door de overheid. Samen met de sociale partners maken we gedetailleerde
881 afspraken over de uitvoering. Met deze aanpassingen maken we een gemoderniseerd vast
882 contract bereikbaar voor de twee miljoen mensen die nu op flexbasis werken.

883

884 **Gelijker speelveld voor werknemers en zelfstandigen**

885 In Nederland zijn er 1,5 miljoen zelfstandigen, waaronder een miljoen zzp'ers. Voor zzp'ers
886 gelden heel andere regels dan voor werknemers, terwijl werkgevers regelmatig bij hetzelfde
887 werk kiezen tussen het inhuren van een zzp'er of het aannemen van een werknemer. Deze
888 regels hebben betrekking op belastingaftrek, verzekeringen, pensioenbesparingen, maar ook
889 werkgeverslasten. Het resultaat is dat werknemers in veel gevallen veel duurder zijn dan
890 zzp'ers. D66 wil dat de keuze om zelfstandig ondernemer te worden, of de keuze om een zzp'er
891 of werknemer in te huren, minder gedreven wordt door regelgeving en fiscale behandeling.

892 Wij maken het aantrekkelijker voor mensen om werknemer te zijn door, analoog aan de
893 zelfstandigenaftrek, een werknemersaftrek te introduceren. Daarmee wordt het verschil tussen
894 werknemers en zelfstandigen kleiner zonder dat de zelfstandigen er op achteruit gaan. Doordat
895 werken meer gaat lonen is het goed voor de werkgelegenheid.

896

897 **Het wordt aantrekkelijker werkgever te zijn**

898 Het aanbieden van banen is, zeker voor kleinere bedrijven, te duur en riskant. Wij willen de
899 risico's van langdurig zieke werknemers en arbeidsongeschiktheid wegnemen. Kleine
900 werkgevers moeten het tweede jaar loondoorbetaling bij ziekte collectief kunnen verzekeren.
901 Ook krijgen werkgevers meer duidelijkheid en betere ondersteuning over re-integratiebeleid. Met
902 de sociale partners wordt dit idee verder ingevuld. Wij verlagen werkgeverslasten aan de
903 onderkant van de arbeidsmarkt, door het zogenaamde Lage Inkomens Voordeel te verhogen en
904 in het algemeen door bijvoorbeeld WW-premies te verlagen.

905 Met de sociale partners werken we ook aan CAO's waarin loonstijging meer aan prestaties en
906 minder aan anciënniteit gekoppeld wordt. Zo is het aantrekkelijker ouderen in dienst te nemen.

907 Ook het beperken van seniorenregelingen zal daaraan bijdragen. De overheid zal als werkgever
908 vooroplopen.

909

910 **Zelfstandigen toegang tot verzekeringen en pensioen**

911 Wij willen dat het makkelijker wordt voor zelfstandigen om zich te verzekeren tegen
912 arbeidsongeschiktheid en te sparen voor hun pensioen. Als ze dat zelf willen. Daarom breiden
913 we de mogelijkheden voor zelfstandigen uit om deel te blijven uitmaken van het pensioenfonds
914 waar zij in spaarden toen zij nog werknemer waren of tot een pensioenvoorziening toe te treden
915 wanneer zij nooit werknemer waren. In de door ons gewenste evolutie van ons gehele
916 pensioenstelsel wordt het sparen door zelfstandigen verder vereenvoudigd.

917

918 **Een simpele opvolger van de VAR**

919 Ter bestrijding van misbruik van zelfstandigenregelingen, de zogenaamde
920 schijnzelfstandigenconstructie, is de Verklaring Arbeidsrelatie (VAR) vervangen door een nieuwe
921 regeling. De invoering is nog zeer recent, maar gaat nu al gepaard met te veel bureaucratische
922 rompslomp en onduidelijkheid. D66 wil daarom zo snel mogelijk een sterk versimpelde
923 verklaring invoeren waarmee zelfstandigen hun status kunnen bevestigen – een
924 zelfstandigenverklaring. Daarbij gaan we uit van vertrouwen en kiezen we voor minder
925 bureaucratie. Uiteraard met handhaving en duidelijke straffen in geval van misbruik.

926

927 **Zekerheid voor zelfstandigen**

928 Vooral bij laagbetaald werk zien wij dat de machtsverhouding tussen opdrachtgever en
929 zelfstandige scheef is. In dat deel van de arbeidsmarkt hebben werknemers soms geen andere
930 keuze dan zelfstandige te worden, met verlies van de zekerheden van werknemers, maar vaak
931 zonder de voordelen van het ondernemerschap. Wij willen dat ook deze zelfstandigen altijd de
932 zekerheid hebben dat zij kunnen rondkomen, pensioen kunnen opbouwen en zich kunnen
933 verzekeren tegen ziekte en arbeidsongeschiktheid. Ongewenste concurrentie tussen
934 laagbetaalde werknemers en laagbetaalde zelfstandigen – een race naar de bodem – moeten
935 we voorkomen. Het tarief van een zzp'er mag niet leiden tot oneerlijke concurrentie of eigen
936 armoede. Met een versterkte arbeidsinspectie zien we beter toe op handhaving van de
937 beschreven nieuwe en de reeds bestaande regels.

938

939 **Meer aandacht voor flexibiliteit op arbeidsmarkt**

940 Wij willen dat werknemers zelf en met hun werkgever nadenken over hun positie op de
941 arbeidsmarkt en hun inzetbaarheid – binnen het bedrijf en daarbuiten. Daarvoor maken we
942 middelen vrij. De ombuiging van sectorgebonden opleidingsfondsen naar een individueel
943 scholingsbudget, in samenhang met meer kansen voor leven lang leren, maakt investeren in
944 deze inzetbaarheid eenvoudiger. We maken geld vrij, zodat de overheid scholing voor
945 werkenden sterker kan stimuleren. Een nieuwe levensloopregeling die het mogelijk maakt voor
946 werkenden om fiscaal aantrekkelijk te sparen voor scholing – en niet voor vervroegd pensioen –
947 wordt opgezet.

948 Daarnaast moet de WW meer activerend zijn. Wij willen dat direct bij aanvraag van de WW-
949 uitkering de nadruk gelegd wordt op snel weer aan de slag komen, waarbij ook meteen bekeken
950 wordt hoe al aanwezige vaardigheden aangevuld kunnen worden met snelle bijscholing om in te
951 spelen op arbeidsmarkttekorten.

952 Er is ten slotte een cultuurverandering nodig. Die kunnen we niet als overheid afkondigen, maar
953 we willen wel meer aandacht voor het onderwerp, bijvoorbeeld in overleggen tussen sociale
954 partners. Wij vinden dat inzetbaarheid een standaard onderdeel moet zijn van
955 functioneringsgesprekken en dat CAO's zich moeten richten op banen en ontwikkeling. Als
956 werkgever moet de overheid hierin zelf voorop lopen.

957

Kansen voor iedereen – diversiteit omarmen

Diversiteit is de kern van een samenleving waarin iedereen kansen krijgt om zijn of haar talenten te ontfouwen. Onafhankelijk van afkomst, geslacht, seksuele voorkeur of religie. In Nederland hebben wij hier nog veel te winnen. Vrouwen zijn nog altijd fors ondervertegenwoordigd op hoge posities in het bedrijfsleven, de politiek, de overheid en de wetenschap. Jongeren met een niet-westerse achtergrond hebben het extra moeilijk goede banen of zelfs maar een stageplaats te vinden.

Er zijn nog veel vooroordelen over homoseksuelen, lesbiennes en transgenders. Vooroordelen zitten helaas vooral tussen de oren van mensen en laten zich niet zo makkelijk 'verbieden', maar de overheid moet discriminatie bestrijden en vervolgen en daarnaast altijd het goede voorbeeld geven. Zo veranderen beelden en vooroordelen en groeien kansen. Wij vinden dat nu te weinig voortgang wordt geboekt en willen diversiteit hoog op de agenda zetten, met duidelijke doelen. Wij willen dat in 2021 de minimale grens van 30 procent vrouwen op belangrijke maatschappelijke functies is doorbroken, dat alle jongeren het gevoel hebben echte kansen te hebben en dat seksuele geaardheid geen rol meer speelt in je loopbaan.

958 **Gelijke kansen en waardering**

959 Structurele ongelijkheid in kansen is een vorm van onvrijheid. Nog steeds stromen vrouwen en
960 mensen met een niet-westerse achtergrond minder vaak door naar de top. Bovendien verdienen
961 zij voor hetzelfde werk vaak minder dan westerse mannen. Dat is onrechtvaardig en
962 onverstandig, want dit is discriminatie, verspilt talent en verhindert evenwichtige
963 managementteams en raden van bestuur en commissarissen. Uiteindelijk moet ook een carrière
964 voor een herintredende ouder kansrijk zijn. Vrijblijvende talentendatabases schieten tekort in het
965 bewerkstellingen van de door ons gewenste verandering. D66 wil dat de overheid het goede
966 voorbeeld geeft, dat organisaties diversiteitsprestaties inzichtelijk maken en dat
967 ouderschapsregelingen worden gemoderniseerd. Er wordt geëxperimenteerd met neutrale
968 sollicitatie- en promotieprocedures. Hiermee jaagt de overheid ook de benodigde
969 cultuurverandering aan.

970

971 **Ouderschapsverlof dat arbeidsdeelname door vrouwen bevordert**

972 Het kraamverlof is in Nederland gestoeld op traditionele rolopvattingen over de verdeling van
973 werk en zorg. Vaders en meemoeders hebben in vergelijking met moeders een zeer beperkt
974 kraamverlof/partnerverlof van één werkweek, waarvan slechts twee dagen betaald. Daarnaast is
975 er een recht op 26 werkweken onbetaald ouderschapsverlof per kind in de leeftijd tot acht jaar.
976 In vergelijking met de landen om ons heen is het verlof in Nederland onder de maat. In
977 Scandinavië nemen mannen een aanzienlijk langer verlof bij de geboorte van een kind. Ook
978 vanuit het idee dat daardoor voor een werkgever het verschil afneemt tussen het aannemen van
979 jonge mannen en vrouwen; beiden zullen er even uit zijn als ze kinderen krijgen. Daarnaast zijn
980 vaders en meemoeders hierdoor vanaf het begin meer betrokken bij de zorg voor hun kinderen,
981 en de veronderstelling is dat zij daarna ook meer betrokken blijven. D66 wil dezelfde richting op.
982 Ook omdat de eerste maanden na de geboorte individuele aandacht van dezelfde personen
983 voor kinderen van positieve invloed is op de verdere ontwikkeling.

984 D66 wil dat vaders en meemoeders twaalf weken ouderschapsverlof kunnen opnemen tegen
985 70% loon, als dit opgenomen wordt in de eerste zes maanden na de geboorte. Ouders kunnen
986 hierdoor samen het eerste halfjaar voor hun kind zorgen. Bovendien heeft D66 ervoor gezorgd
987 dat vrouwen ervoor kunnen kiezen om de laatste weken van het bevallingsverlof gespreid op te
988 nemen, zodat de moeder niet direct weer fulltime aan de slag hoeft.

989

990 **Maak combinatie werk en opvoeding eenvoudiger**

991 In Nederland rust een groot deel van de verantwoordelijkheid voor de opvoeding nog steeds op
992 de schouders van vrouwen. Dit draagt bij aan de ongelijkwaardige behandeling van vrouwen op

993 de arbeidsmarkt en de ondervertegenwoordiging van vrouwen op hoge posities. Dit raakt alle
994 vrouwen; zij die nóg geen kinderen hebben, zij die allang geen kleine kinderen meer hebben en
995 zij die wel kinderen hebben en hierover uitstekende afspraken met hun partner hebben
996 gemaakt. D66 wil dat vrouwen dezelfde kansen krijgen als mannen. En gelijk loon voor gelijk
997 werk. Dit vraagt om een arbeidsmarkt en sociaal zekerheidstelsel dat gelijkwaardigheid en
998 arbeidsparticipatie van vrouwen bevordert. Daarom heeft D66 gezorgd voor meer
999 kinderopvangtoeslag en een hogere inkomensafhankelijke combinatiekorting en willen we
1000 regelingen rond ouderschapsverlof beter en gelijkwaardiger maken.

1001 Naast financiële regelingen zijn er praktische barrières die geslacht moeten worden. Een veilige
1002 en zinvolle plek waar kinderen overdag terecht kunnen, is een belangrijke voorwaarde voor het
1003 combineren van werk en zorg. Op dit moment ervaren ouders veel problemen met de huidige
1004 schoolschema's, doordat kinderen tussen de middag thuis moeten eten of op woensdagmiddag
1005 vrij zijn. Scholen voor kinderen van twee tot twaalf jaar met brede openingstijden en een divers
1006 dag-arrangement met cultuur en sport maken een einde aan het gesleep met kinderen. Door
1007 ruimte te bieden voor ruimere openingstijden van huisartsenpraktijken, gemeentehuizen, winkels
1008 en consultatiebureaus maken we het combineren van werk en ouderschap een stukje simpeler.

1009

1010 **Meer kansen voor ouderen op de arbeidsmarkt**

1011 We kunnen ouderen niet missen op de arbeidsmarkt. Anno 2016 vormen 55-plussers 16% van
1012 de beroepsbevolking. De arbeidsmarkt voor ouderen zit echter op slot. Zij hebben grote moeite
1013 om een nieuwe baan te vinden. Deels komt dit door vooroordelen bij werkgevers, soms door
1014 achterhaalde kwalificaties, en deels door verouderde regels. Deze stimuleren ouderen om in
1015 oude banen te blijven zitten en eenmaal werkloos, te lang de tijd te nemen om een nieuwe baan
1016 aan te nemen. Investerings in inzetbaarheid en het terugdringen van de risico's van
1017 werkgeverschap komen zeker ook ouderen ten goede. Door meer scholing, meer nadruk op
1018 inzetbaarheid als onderdeel van de huidige carrière en met een activerende WW. Door meer
1019 nadruk op een leven lang leren in het onderwijs zorgen we voor een nog beter aanbod van
1020 opleidingen. Denk bijvoorbeeld aan gerichte beroepsopleidingen via ROC's. Ook willen we dat
1021 het UWV structureel meer persoonlijke aandacht besteedt aan bemiddeling en scholing van
1022 ouderen en andere mensen met een grote kans op langdurige werkloosheid.

1023 We willen daarnaast sommige specifieke regels voor ouderen veranderen. Regels die vaak zijn
1024 vastgelegd in CAO's. Wij willen dat loon zoveel mogelijk betaald wordt op basis van prestatie en
1025 op basis van toegevoegde waarde in plaats van leeftijd, omdat dit laatste oudere werknemers
1026 relatief duur maakt en hun arbeidsmarktpositie verslechtert. We willen dat jongeren
1027 gelijkwaardiger worden betaald. De verhoging van het minimumjeugdloon is een goede eerste
1028 stap. Niet te rechtvaardigen beloningsverschillen tussen jongeren en ouderen moeten worden
1029 rechtgetrokken. Dat verlaagt de druk bij werkgevers om vooral jongere mensen aan te nemen.
1030 Ook bovenwettelijke ontzietmaatregelen voor ouderen zoals extra verlofdagen en vrijstelling van
1031 ploegendienst dragen bij aan die druk. Wij willen deze ombuigen naar keuzemogelijkheden die

1032 voor alle werknemers beschikbaar zijn. Tegelijk moet het normaler worden dat een werknemer
1033 een stapje terug doet in werklust en beloning. Soms is het beter voor werknemer en werkgever
1034 om een takenpakket te herijken wanneer bijvoorbeeld de fysieke vermogens van een
1035 werknemer achteruitgaan. Dit moet meer bespreekbaar worden en een integraal onderdeel
1036 uitmaken van het HR-beleid van werkgevers. De overheid geeft als werkgever bij dit alles het
1037 goede voorbeeld.

1038

1039 **Terugdringen jeugdwerkloosheid**

1040 Jongeren onder de 25 zijn twee keer zo vaak werkloos. Vooral jongeren met een niet-westerse
1041 achtergrond komen moeilijk aan een baan. Voor een eerste stap naar economische
1042 zelfstandigheid en de start van een carrière is het belangrijk dat jongeren snel een baan kunnen
1043 vinden. Dit doen we door de wisselwerking tussen onderwijs en arbeidsmarkt te versterken en
1044 het verbeteren van studiekeuzes. Maar ook door jongeren te helpen met het versterken van hun
1045 netwerk en het verbeteren van hun sollicitatie- en arbeidsmarktvaardigheden. Denk bijvoorbeeld
1046 aan hulp bij het schrijven van een sollicitatiebrief of bij het voeren van een sollicitatiegesprek.
1047 Voor werkgevers maken we het financieel aantrekkelijk om werkloze jongeren in dienst te
1048 nemen.

1049

1050 **Meer kansen op de arbeidsmarkt voor mensen met een arbeidsbeperking**

1051 Onnodig veel Nederlanders met een arbeidsbeperking hebben geen werk. Dit komt deels
1052 doordat veel werkgevers terughoudend zijn om hen aan te nemen. Vaak is dit niet terecht:
1053 werkgevers die mensen met een functiebeperking in dienst hebben zijn overweldigend positief
1054 over hun werk, hun motivatie en meevallend ziekteverzuim. Onbekend maakt kennelijk
1055 onbemind. Wij willen het talent van mensen met een arbeidsbeperking niet onbenut laten en
1056 zorgen dat zoveel mogelijk mensen de kans hebben mee te doen.

1057 Dit begint met zorgen dat bestaande regelingen blijven bestaan, beter worden gebruikt en
1058 werkgevers deze kennen. Veel is al geregeld: de no-riskpolis waarbij het UWV het loon betaalt
1059 van de zieke werknemer; premiekorting waarbij werkgeverslasten voor werknemers met een
1060 beperking lager zijn ter compensatie van eventuele lagere productiviteit; proefplaatsing waarbij
1061 een werkgever gratis twee maanden mag kijken of iemand geschikt is voor de functie, terwijl
1062 diegene de uitkering behoudt; en de jobcoach, een collega die mensen met een
1063 arbeidsbeperking in hun werk ondersteunt. Daarnaast willen wij dat werkgevers die vooroplopen
1064 daarvoor erkend worden. Dit kan bijvoorbeeld via een zogenaamd Two Ticks-keurmerk voor
1065 werkgevers die aangeven dat ze sollicitanten niet zullen afrekenen op hun beperking en ze
1066 automatisch uitnodigen voor een gesprek als ze enigszins voldoen aan de eisen, zoals
1067 inmiddels door veel bedrijven in het Verenigd Koninkrijk wordt gedaan. Sociale ondernemingen
1068 worden bij goed gedrag fiscaal beloond.

1069 Wij gaan in principe uit van de wil van werkgevers om onderdeel te zijn van de oplossing van
1070 deze uitdaging en dat de afspraak om 125.000 extra werkplekken te realiseren wordt
1071 nagekomen. Als dat niet het geval is, zal het afgesproken wettelijke quotum in werking treden.
1072 Wij willen daarbij wel zorgen dat werkgevers en werknemers elkaar beter vinden. Door
1073 bijvoorbeeld te experimenteren met het matchen van vraag en aanbod door private partijen,
1074 gekoppeld aan prestatieafspraken. Ook het UWV moet dergelijke experimenteerruimte hebben
1075 en prestatieafspraken maken. Wanneer werknemer en werkgever elkaar gevonden hebben, is
1076 het zaak die relatie duurzaam te maken.

1077 Voor mensen die niet bij een reguliere werkgever aan de slag kunnen, maken we beschut werk
1078 beter bereikbaar, zodat de 30.000 beschikbare plaatsen ook daadwerkelijk worden gerealiseerd.

1079 Daarnaast moet bijverdienen, het accepteren van een tijdelijke baan of een deeltijdbaai binnen
1080 de Participatiewet aantrekkelijker worden.

1081 D66 wil arbeidsongeschiktheid in de eerste plaats voorkomen. Daarom zorgen we voor
1082 voldoende bedrijfsartsen. Deze krijgen een sterke preventieve rol. We willen ook dat het
1083 makkelijker wordt om weer te werken met of na kanker, bijvoorbeeld door specifieke re-
1084 integratie, het vergroten van kennis bij werkgevers en artsen en het uitbreiden van no-
1085 riskpolissen.

1086

1087 **Meer kansen op werk voor mensen met een niet-westerse achtergrond**

1088 Nederlanders met een niet-westerse achtergrond zijn drie keer vaker werkloos dan autochtonen.
1089 Het gaat daarbij om meer dan 150.000 mensen, vooral jongeren. Ongeveer de helft van de
1090 hogere jeugdwerkloosheid is te verklaren door een gemiddeld lagere opleiding. Zoals voor elke
1091 Nederlander is het ook in deze situatie aan de leerling, hun ouders en de school om dit gat te
1092 dichten. Er zijn echter zo'n 50.000 jonge werklozen met een niet-westerse achtergrond waarvan
1093 de werkloosheid zich moeilijker laat verklaren. Een deel van de verklaring is te vinden in de
1094 keuze voor opleidingen die te vaak minder goed aansluiten bij de vraag op de arbeidsmarkt. En
1095 ook lijken er verschillen te zijn in de toegang tot netwerken, tot goede voorbeelden en ervaring
1096 met sollicitaties. Hier ligt een rol voor het onderwijs. Maar uit onderzoek blijkt dat ook
1097 discriminatie en stigmatisering een significante rol spelen. Van hun vooroordelen zijn
1098 werkgevers zich overigens lang niet altijd bewust. D66 wil deze verschillen, die niets te maken
1099 hebben met uiteindelijke geschiktheid voor de baan, terugdringen. Uiteindelijk wordt dit
1100 probleem opgelost op de werkvloer en in de dagelijkse omgang tussen werkgevers en
1101 werknemers en werknemers onderling. Maar de overheid kan hier, meer dan nu, een actieve
1102 helpende hand bieden. Allereerst door te investeren in goed onderwijs, in onderwijs met tweede
1103 en derde kansen en in een gedegen studiekeuze en goede sollicitatievaardigheden bij de
1104 betrokkenen. Ook kan de overheid als werkgever het goede voorbeeld geven door een actief
1105 diversiteits- en antidiscriminatiebeleid te voeren en te rapporteren over de samenstelling van
1106 haar personeelsbestand. Er worden experimenten opgezet voor neutrale sollicitatie- en

1107 promotieprocedures. Er worden afspraken gemaakt met vakbonden en werkgevers met
1108 duidelijke doelen en zelfverplichting. Er wordt geïnvesteerd in kennisopbouw over en verbreiding
1109 van effectief diversiteitmanagement. Tenslotte treedt de overheid actief en zichtbaar op in geval
1110 van discriminatie, waardoor onacceptabel gedrag bestreden wordt en de bewustwording
1111 toeneemt.

1112

Sociale zekerheid

Ons stelsel van sociale zekerheid biedt houvast en zekerheid aan ons allemaal. Die verworvenheden willen we behouden door ze te laten aansluiten bij de huidige tijd. Een tijd waarin bedrijfstakken opkomen en verdwijnen, banen niet meer voor het leven zijn, mensen dubbele banen en zorgplichten hebben en ongehuwd samenwonen. Sociale zekerheid moet grote schokken helpen opvangen, snelle terugkeer naar werk bevorderen en met name de mensen met de minste financiële weerbaarheid helpen. En dat alles zo simpel mogelijk, uitgaand van vertrouwen en met zo min mogelijk verstorende effecten voor werk, zorg en wonen.

1113 Moderne bijstand met meer ruimte voor gemeenten

1114 Wij bieden ruimte aan gemeenten om te experimenteren met de uitvoering van de bijstand. Dat
1115 maakt het mogelijk te bezien hoe je de bijstand anders kunt inzetten. In initiatiegemeenten
1116 Groningen, Utrecht, Wageningen en Tilburg zijn al interessante voorstellen voor experimenten
1117 gedaan. Daar ontwikkelt de bijstand zich meer en meer tot een gerichte vorm van basisinkomen.
1118 Meedoen aan de maatschappij en zelfredzaamheid blijven het doel van de bijstand, maar we
1119 organiseren dit het liefst dicht bij de mensen.

1120

1121 Toegankelijke kinderopvang

1122 Kinderopvang is niet alleen een belangrijke voorziening die kinderen kansen biedt.
1123 Kinderopvang is ook cruciaal voor ouders die willen werken. D66 wil een ruim en hoogwaardig
1124 aanbod van kinderopvangvoorzieningen. De brede buurtschool gaat aan kinderen vanaf twee
1125 jaar vroeg- en voorschoolse educatie bieden. Zo zorgen we voor een goede start voor elk kind,
1126 beginnend met vier dagdelen vroeg- en voorschoolse educatie, met een eigen bijdrage voor
1127 ouders die dat kunnen betalen en die nu over het algemeen vergelijkbare bedragen uitgeven
1128 aan kinderopvang. Voor de kinderopvang willen we dat de overheid stuurt op onze wensen –
1129 veiligheid, toegang tot taal, pedagogische kwaliteit – en minder op hoe dat tot stand komt.
1130 Daarbij willen we minder, maar vooral simpelere regels en meer ruimte voor initiatief van ouders.
1131 We vereenvoudigen de huidige versnipperde financiering van de opvang.

1132

1133 **Schulden- en armoedebeleid**

1134 We kunnen en moeten nog veel meer dan nu het geval is inzetten op het voorkomen van
1135 schulden in plaats van op het oplossen van reeds aanwezige schulden. Zeker bij jongeren. Een
1136 preventieve aanpak die bestaat uit een budgetscan, een budgetplan en een abonnement op een
1137 financiële hulpdienst kan veel leed en kosten voorkomen. Wanneer schulden toch uit de hand
1138 lopen gaat het rijk als schuldeiser niet over tot incasso maar tot actief saneren als meerdere
1139 private partijen dat ook doen.

1140 We ontzorgen mensen die moeite hebben met het ingewikkelde systeem van sociale zekerheid
1141 en toeslagen. Zij hebben vaak niet het sociale netwerk om hen te ondersteunen. Als vaste
1142 lasten en eventuele toeslagen alvast verrekend worden met hun uitkering neemt de kans op
1143 financiële problemen af. Bovendien geven we deze mensen een gevoel van eigenwaarde,
1144 zelfstandigheid en vrijheid terug als we ze op vrijwillige basis financieel ontzorgen. Voorkomen is
1145 beter dan genezen.

1146

1147 **Door onderwijs en werk uit de armoede**

1148 Nederland is een welvarend land met daarnaast beperkte inkomensverschillen in vergelijking tot
1149 andere landen. Maar ook in Nederland is er sprake van armoede. Gelukkig zien we nog steeds
1150 een grote sociale mobiliteit en lukt het veel mensen aan armoede te ontsnappen: hét bewijs dat
1151 werk en onderwijs de beste manieren zijn om armoede te bestrijden. Daarom investeren we in
1152 onderwijs voor iedereen en verlagen we de kosten van arbeid voor met name de laagst betaalde
1153 banen. Gemeenten krijgen voldoende middelen voor begeleiding naar werk. We investeren
1154 gericht in het bestrijden van kinderarmoede.

1155

1156 **Niet iedereen kan mee komen**

1157 In onze snel veranderende en steeds ingewikkelder wordende digitale wereld lukt het sommigen
1158 gewoonweg niet om mee te komen. We kunnen en willen mensen in dat geval niet negeren of
1159 achterlaten. Die tweedeling is onaanvaardbaar. Allereerst willen we investeren in de
1160 weerbaarheid van en in kansen voor mensen. Wetend dat dit niet altijd tot succes zal leiden
1161 zorgen wij voor opvang en voorzieningen. Daarom willen wij dat onderwijs toegankelijk is, ook
1162 als het niet direct tot werk leidt. Bijvoorbeeld voor taal- en leesvaardigheid of digitale
1163 basisvaardigheden voor digibeten. Daarnaast investeren we in opvang voor dak- en thuislozen
1164 en verslaafden. Waar nodig met toegang tot en ondersteuning van geestelijke gezondheidszorg.

1165

Pensioen

Nederlanders behoren tot de wereldwijde koplopers wat betreft de financiële oudedagvoorziening. Naast de AOW en persoonlijke vermogens vormen de collectief opgebouwde pensioenen het fundament onder het welzijn van huidige en toekomstige gepensioneerden. Nederlanders hebben samen een pensioenpot van ongeveer € 1200 miljard bij elkaar gespaard. Ons stelsel voor het aanvullend pensioen kent een aantal sterke kanten. Het zorgt ervoor dat mensen verplicht en fiscaal aantrekkelijk sparen. Het kent solidariteit: het delen van het risico van lang en kort leven, het uitmiddelen van mee- en tegenvallende beleggingsopbrengsten, zodat het moment waarop je met pensioen gaat minder zwaar weegt. En het is efficiënt doordat de kosten van geldbeheer gedeeld worden, er beperkte keuzestress is, er weinig marketingkosten zijn en het mogelijk is om lange termijn te beleggen. Dit heeft gemiddeld hoge rendementen tot gevolg.

Dit collectieve stelsel van aanvullende pensioenen kampt echter ook met structurele problemen. Het stelsel blijkt veel moeite te hebben met de stijgende levensverwachting, lage (reken-)rentes en de volatiliteit van de financiële markten. Er is simpelweg te weinig geld voor de gewekte verwachtingen. Er is sprake van perverse solidariteit van laag- naar hoogopgeleiden en van jong naar oud via de zogenaamde doorsneepremie. En het stelsel gaat nog te veel uit van werknemers die hun hele leven lang bij hetzelfde bedrijf of in dezelfde bedrijfstak blijven werken.

D66 wil daarom dat er een nieuw stelsel komt. Dit nieuwe stelsel moet meer keuzevrijheid bieden en het eigendom van het gespaarde pensioenvermogen moet duidelijker per deelnemer vastliggen. D66 wil belangrijke voordelen van het huidige stelsel handhaven door verplichte deelname en collectieve uitvoering te behouden. We willen toe naar een verstandig, evenwichtig stelsel, gebaseerd op keuzevrijheid, verplichte besparingen en verbondenheid. Nu pompen we geld rond met belastingen, worden gepensioneerden onverwacht geconfronteerd met kortingen en vragen jongeren zich af of er straks nog een pensioen is. D66 wil een hervorming van ons pensioenstelsel – behoedzaam, maar zeker en met behoud van solidariteit.

1166 Afschaffen doorsneesystematiek

1167 De doorsneesystematiek, waarin jong en oud dezelfde premie betalen en hiervoor dezelfde
1168 rechten terugkrijgen, klinkt in eerste instantie eerlijk, totdat je beseft dat geld van jongeren veel
1169 langer kan renderen dan van ouderen. Door dezelfde rechten toe te kennen, schuif je geld van
1170 jong naar oud. Op individueel niveau kleeft er een naar risico aan: zodra je niet een 'klassiek'
1171 carrièrepad doorloopt, maar na een tijd besluit (tijdelijk) voor jezelf te gaan werken, of parttime te
1172 gaan werken, ben je een dief van je eigen portemonnee.

1173 D66 kiest voor persoonlijke pensioenpotten, waardoor de doorsneesystematiek automatisch
1174 verdwijnt. Zo ontstaat er een situatie waarin iedere pensioendeelnemer een bepaald percentage
1175 van zijn inkomen inlegt. Voor jonge deelnemers kan dit langer renderen dan voor oudere, zodat

1176 een deelnemer op jonge leeftijd meer pensioen opbouwt per ingelegde euro.

1177

1178 **Meer flexibiliteit en keuzevrijheid**

1179 D66 wil dat mensen baas zijn over hun eigen pensioen. Dat betekent vrijheid om te kiezen voor
1180 een pensioenopbouw die past bij jouw wensen, voorkeuren en levensstijl. Ook mogen mensen
1181 hun eigen pensioenfonds kiezen. Zo wordt het mogelijk dat mensen die van baan wisselen bij
1182 hetzelfde, door hen gekozen pensioenfonds kunnen blijven en niet te maken krijgen met
1183 ingewikkelde vraagstukken, zoals het al dan niet kiezen voor waardeoverdracht. In de
1184 pensioenopbouw krijgen mensen ook meer keuzevrijheid. Daarbij denken wij in het bijzonder
1185 aan het verlagen van het maximum waaronder men verplicht pensioen moet sparen en aan een
1186 vijfjarige 'premievakantie', zodat mensen ruimte krijgen om bijvoorbeeld hun hypotheek af te
1187 lossen. Zodra mensen met pensioen gaan, wil D66 ook meer flexibiliteit. Bijvoorbeeld door
1188 eenmalig 10% van het pensioenvermogen op te kunnen nemen. Dit wil niet zeggen dat iedereen
1189 continue keuzes móet maken. De verandering mag er niet toe leiden dat mensen uiteindelijk
1190 niets kiezen en geen pensioen opbouwen. Daarom zal er altijd sprake zijn van een
1191 standaardkeuze die geldt totdat een andere keuze gemaakt wordt.

1192

1193 **Naar eigen pensioenpotjes**

1194 Op dit moment hebben deelnemers aan een pensioenfonds een aanspraak op hun pensioen, op
1195 een deel van een collectieve pot geld. D66 wil dat duidelijk wordt hoeveel geld elk van de
1196 deelnemers in de pensioenpot heeft zitten, dit zichtbaar maken via individuele
1197 pensioenrekeningen en met vastgelegde eigendomsrechten. Daarmee beweegt ons
1198 pensioenstelsel toe naar een stelsel met duidelijkheid over de inleg van pensioenen en
1199 zekerheid over de actuele waarde van die inleg. Er zal sprake zijn van een streefpensioen, maar
1200 de huidige, niet afdwingbare, 'zekerheid van de uitkering' zal verdwijnen. Na de pensioendatum
1201 kan verder worden belegd.

1202

1203 **Flexibele pensioenleeftijd**

1204 Om de AOW voor de toekomst betaalbaar te houden, is het noodzakelijk dat de AOW-leeftijd
1205 wordt verhoogd naar 67 jaar en daarna wordt gekoppeld aan de levensverwachting. D66 vindt
1206 een vaste AOW-leeftijd niet passen bij de wens van veel mensen om zelf te bepalen wanneer zij
1207 stoppen met werken, of om hun carrière geleidelijk af te bouwen. Daarom willen wij dat mensen
1208 zelf kunnen kiezen of zij (gedeeltelijk) eerder of later willen stoppen met werken.

1209

1210 **Vasthouden aan solidariteit en efficiëntie**

1211 Een aantal zaken met betrekking tot pensioen kun je beter collectief dan individueel regelen en
1212 volledige vrijheid zal bij pensioenen voor veel mensen niet leiden tot de beste uitkomst. Daarom
1213 houden we vast aan verplicht en fiscaal aantrekkelijk sparen. Ook delen wij in de
1214 pensioenfondsen nieuwe stijl nog steeds het risico van lang leven. Het moment van met
1215 pensioen gaan, en het bijpassende risico van een pensioendatum die toevallig samenvalt met
1216 een beurskrach, beperken we doordat we doorbeleggen toestaan. Daarnaast blijven we de
1217 efficiëntievoordelen genieten van het collectief beleggen in niet op winst gerichte fondsen
1218 zonder grote marketing uitgaven. Ten slotte zorgen we ervoor dat pensioenfondsen met een
1219 lange tijdshorizon, en daarmee een hoger rendement, kunnen beleggen door het risico van
1220 plotselinge grote opnames van vermogen te beperken.

1221

1222 **Een heel behoedzame overgang**

1223 Wij willen een duidelijke keuze maken voor de richting waarin we het pensioenstelsel willen
1224 ontwikkelen, maar we kunnen daar niet van de een op de andere dag naartoe bewegen.
1225 Allereerst worden we gedwongen om verborgen tekorten in ons stelsel onder ogen te zien. In
1226 het pad naar dit nieuwe stelsel zullen we binnen pensioenfondsen moeten bepalen wie welk
1227 deel van bestaande tekorten voor zijn rekening neemt. Daarnaast moeten we voorkomen dat
1228 fondsen plotsklaps 'opdrogen' uit gebrek aan inleg. Of dat pensioenfondsen massaal
1229 gedwongen worden hun investeringen liquide te maken om massaal switchende deelnemers te
1230 accommoderen.

1231 Met pensioenfondsen, werkgevers, werknemers, politiek en deelnemers stippelen we een
1232 zorgvuldig generatieneutraal transitiepad uit. Dat begint met het goed in kaart brengen van het
1233 probleem van de transitie en de achterliggende verdelingsvraagstukken. We spreken met
1234 sociale partners een langjarig transitiepad af en communiceren helder met alle betrokkenen –
1235 ook over de op te lossen problemen.

Economieën groeien als de productiviteit toeneemt of als meer mensen werken. Hiervoor is innovatie en openheid naar andere markten nodig. In Nederland is nog op alle fronten winst te behalen. Door te investeren in ondernemerschap, door innovatie, door ruimte te bieden en markten te openen voor handel en door te zorgen dat mensen wendbaar en mobiel zijn.

De afgelopen tien jaar waren zwaar. We moesten hard ingrijpen om het hoofd boven water te houden. Nederland had het dak niet gerepareerd toen de zon scheen. D66 heeft een grote bijdrage geleverd aan deze noodzakelijke actie. Wat zal de toekomst brengen: nieuwe bloei als gevolg van technologische doorbraken of nieuwe crisis? Eén ding is zeker: de volatiliteit zal de komende jaren verder toenemen, ontwikkelingen volgen elkaar steeds sneller op. Het betekent dat er grote kansen zullen zijn, maar ook dat stilzitten ons geld kost. Wij zijn ervan overtuigd dat we de huidige meewind moeten gebruiken om onze economie toekomstbestendig te maken.

We moeten als maatschappij en als mens tegelijk wendbaar en weerbaar worden. Wendbaar om ons aan te kunnen passen aan veranderende omstandigheden en in te springen op kansen. Maar ook weerbaar, zodat we onverwachte tegenslagen kunnen pareren.

Blijven veranderen is spannend en opwindend, maar tegelijkertijd niet voor iedereen een prettige gedachte. Immers, voor de meesten van ons geldt dat we eigenlijk best tevreden zijn met ons huidige leven. Er zullen zeker politici zijn die daarom doen alsof alles 'af' is, of dat het nu beter is een tijdje niets te doen. Het grote risico van die houding is dat we krampachtig proberen vast te houden wat we hebben en het daardoor juist verliezen. D66 ziet de risico's, maar denkt vooral vanuit onze kracht. We hebben alles om van deze dynamische tijden te profiteren. Ons opleidingsniveau is hoog, we beschikken over een uitstekende fysieke en digitale infrastructuur, en ook onze pragmatische en oplossingsgerichte mentaliteit helpt ons.

Onze investeringen in onderwijs en onderzoek bieden daarvoor een basis. Maar er moet meer gebeuren. We verwachten dat de overheid het goede voorbeeld geeft door een groeiende schone economie met meer werk als doel te stellen. Daarnaast investeert D66 € 1 miljard in innovatie met maatschappelijke relevantie. We hervormen het topsectorenbeleid. De overheid loopt met haar € 60 miljard aan duurzame inkoop voorop en zorgt voor de benodigde randvoorwaarden. De overheid geeft vervolgens ruimte aan de samenleving door zelf doelmatig en efficiënt te zijn. Maar ook door onnodige of achterhaalde regels te schrappen. Ten slotte bevordert de overheid beweging door investeringen in onderwijs en innovatie en door te zorgen dat markten werken.

1236 **Versterken innovatiekracht**

1237 Nederland loopt steeds verder achterop met investeringen in innovatie. De trend van

1238 achteruitgang moet gekeerd. D66 wil € 1 miljard extra investeren in innovatie. Ook bij het
1239 stimuleren van publiek-private of privaat-private samenwerking, het binnen brengen van
1240 Europees geld en het versterken van clusters van bedrijven, onderwijs en overheid, blijven
1241 overheidsinvesteringen nodig. D66 wil het innovatiebeleid inrichten op het vinden van
1242 oplossingen voor maatschappelijke uitdagingen en inzetten op regionale vernieuwing, in plaats
1243 van op het stimuleren van het verouderde denken in sectoren.

1244 Daarbij moet nog meer geëxperimenteerd worden, bijvoorbeeld door prijzen uit te reiken voor
1245 innovaties gericht op specifieke maatschappelijke uitdagingen zoals de energietransitie, de
1246 overgang naar een circulaire economie of een lang gezond en zelfstandig leven.

1247

1248 **Investeren in innovatie en ondernemerschap**

1249 D66 wil dat er innovatiegelden komen om maatschappelijk relevante instituten, zoals scholen,
1250 universiteiten, zorginstellingen, openbaar vervoer en energiebedrijven, te laten experimenteren
1251 met nieuwe digitale modellen. Daarnaast worden er wegen gezocht om de beschikbare
1252 hoeveelheid durfkapitaal voor start-up's en scale-up's te vergroten en te zorgen dat deze
1253 partijen hun weg beter kunnen vinden naar het durfkapitaal dat pensioenfondsen al voor hen
1254 gereserveerd hebben.

1255 Ondernemers bouwen niet allemaal aan de nieuwe Uber of TomTom. Veel ondernemers starten
1256 activiteiten in dienstverlening, in horeca, in zorg, in bouw, in duurzame maakindustrie. Voor al
1257 deze ondernemers wil D66 de ruimte om te ondernemen en toegang tot de middelen om te
1258 slagen.

1259 Aangezien maar liefst de helft van alle werknemers werkt bij een familiebedrijf, wil D66 dat
1260 innovatie en ondernemerschap ook bij deze bedrijven gestimuleerd wordt. Daarbij wordt er
1261 gekeken naar de gevolgen voor familiebedrijven bij de invoering van nieuwe regelgeving. Met
1262 deze maatregelen bouwen we aan een cultuur en mentaliteit van ondernemerschap.

1263

1264 **Stad en regio lopen voorop**

1265 De Europese en Nederlandse overheid creëren vooral de randvoorwaarden voor economische
1266 groei en zetten kaders en richting op hoofdlijnen. De groei zelf wordt het beste aangejaagd en
1267 ondersteund in stad en regio. Daar bevinden zich de netwerken van bedrijven, universiteiten en
1268 scholen. Daar kan innovatie worden gestimuleerd en ontstaan economische clusters. De Tech
1269 Valley rond Eindhoven, Food Valley rond Wageningen, de biomedische activiteiten in Leiden, de
1270 Energy Valley rond Groningen, de Security Delta rond Den Haag en de digitale positie van
1271 Amsterdam zijn slechts voorbeelden van de kracht van deze clusters. D66 wil dat overheden in
1272 stad en regio de ruimte krijgen het voortouw te nemen in het aanjagen van dergelijke
1273 succesclusters. Dat vraagt om ruimte voor experimenten. Bijvoorbeeld op het vlak van

1274 samenwerking tussen bedrijfsleven, beroepsonderwijs en uitkeringsinstanties. Maar ook op het
1275 gebied van ruimtelijke ordening en het gebruik van bestaande gebouwen en infrastructuur.
1276 Onderwijs- en kennisinstellingen moeten om deze clusters te versterken de ruimte krijgen ook
1277 buiten de vestigingsplaats onderwijs te geven.

1278

1279 **Krimp als kans**

1280 Bevolkingskrimp wordt in grote delen van Nederland de nieuwe realiteit. Een omslag in denken
1281 is noodzakelijk: van groeien naar gebruiken. Met betrekking tot wonen betekent dit kleiner en
1282 flexibeler bouwen in de Randstad, voor eenpersoonshuishoudens. Voor kantoren betekent dit
1283 het stimuleren van hergebruik en het aanpakken van leegstand, door het aanpassen van de
1284 bouwvoorschriften. D66 kiest hierbij voor maatwerk per regio en per gemeente. In
1285 krimpgebieden mogen vitale voorzieningen, zoals zorg en onderwijs die van voldoende kwaliteit
1286 en voor iedereen toegankelijk zijn, niet verdwijnen. In plaats van te concurreren om
1287 voorzieningen aan te trekken of behouden, moeten gemeenten samenwerken om kwaliteit en
1288 toegankelijkheid te waarborgen. In krimpgebieden dicht bij de grens moet men over die grens
1289 heen durven kijken. Indien daar economische bloeiende regio's zijn, moet het krimpgebied de
1290 ruimte krijgen zich hierop te richten. De overheid moet in krimpgebieden haar
1291 verantwoordelijkheid nemen als werkgever, en niet zomaar de deuren van een institutie kunnen
1292 sluiten. Krimp biedt de kans op meer ruimte en nieuwe kwaliteit.

1293

1294 **Kansen voor nieuwe bedrijven**

1295 Concurrentie zorgt voor vernieuwing en efficiëntie. Scherp mededingingsbeleid moet
1296 machtsmisbruik voorkomen, concurrentie bewaken en nieuwkomers de kans geven de
1297 gevestigde orde uit te dagen. Ook in de financiële sector is meer concurrentie gewenst. D66 wil
1298 de toetredingsdrempels voor nieuwe innovatieve spelers verlagen, zodat zij de gevestigde
1299 grootbanken kunnen uitdagen. Oude regels mogen nieuwe initiatieven en verdienmodellen niet
1300 langer in de weg staan. Dat vereist een actieve mededinging en toezichthouders met tanden.

1301

1302 **Modern vestigingsbeleid**

1303 In het verleden bepaalden bedrijven op basis van vestigingscriteria als bereikbaarheid,
1304 infrastructuur, rechtszekerheid, aanbod van arbeid en belastingen waar zij een nieuwe vestiging
1305 wilden openen. Nederland presteert al decennia erg goed op deze criteria. De verschillen tussen
1306 landen op deze dimensies nemen echter af en andere factoren worden belangrijker. Steeds
1307 meer bepaalt de aantrekkingskracht van een stad of land voor talent of bedrijven hen volgen.
1308 Factoren als woningaanbod, internationaal onderwijs, leefomgeving, uitgaansleven en sport
1309 bepalen waar talent zich vestigt. D66 wil dat de overheid zich sterk maakt voor het

1310 vestigingsbeleid in Nederland. Daarom moet de aandacht van de overheid verschuiven naar
1311 deze nieuwe factoren.

1312

1313 **Open armen voor kennis**

1314 Nederland moet niet alleen aantrekkelijk zijn voor bedrijven maar ook voor talent. Voor
1315 Nederlands talent dat we willen houden en internationaal talent dat we willen aantrekken.
1316 Migratie kan een bijdrage leveren aan het oplossen van tekorten in onze vergrijzende
1317 samenleving. D66 wil dat Nederland vooroploopt in het aantrekken van talenten uit het
1318 buitenland. In Europa zetten we ons in voor een migratiebeleid dat zich, naast het
1319 vluchtelingenbeleid, richt op het aantrekken en selecteren van economische migranten met
1320 vaardigheden die aansluiten bij de vraag op onze arbeidsmarkt. Daarbij kijken we naar
1321 instrumenten als blue cards, maar ook naar het eenvoudiger in andere EU-landen kunnen
1322 werken voor eenzelfde werkgever, wanneer een werkvergunning voor één EU-land is verkregen.

1323

1324 **Wegnemen overbodige regeldruk**

1325 Ondernemers ervaren grote regeldruk. D66 wil meer vertrouwen en een dienstbare overheid
1326 waarmee het eenvoudiger is contact te hebben. De controle vooraf wordt controle op basis van
1327 steekproeven achteraf. De ondernemer kan eenvoudig via één contactpersoon bij de overheid
1328 terecht en krijgt snel duidelijkheid over de vereisten die voor hem gelden. Meer vertrouwen komt
1329 tot uiting in minder gedetailleerde arbowetgeving en meer controle op resultaten in plaats van op
1330 uitvoering. De ondernemer krijgt de vrijheid om te kiezen bij tegengestelde regels. Er komen
1331 minder rapportages en meer steekproeven. Er komt ook een 'ombudsman' voor ondernemers
1332 met een stevig mandaat. Daarnaast kunnen overbodige lasten (zoals die van bedrijfsschappen)
1333 worden afgeschaft en moeten aanbestedingen vereenvoudigd open staan voor het mkb en
1334 zzp'ers.

1335 Wij accepteren daarbij dat de prijs van minder regels is dat er soms iets mis kan gaan en dat
1336 soms verschillen tussen gemeenten en regio's ontstaan.

1337

1338 **Delen van welvaart: arbeid en kapitaal**

1339 De inkomsten uit kapitaal en vermogen vertegenwoordigen een groeiend aandeel van de
1340 welvaart. En het aandeel van de inkomsten uit arbeid wordt kleiner. In Nederland en in bijna alle
1341 westerse economieën. D66 vindt dit een ongewenste trend. Daarom zorgen we met lagere
1342 lasten op arbeid dat inkomsten uit arbeid niet zwaarder belast worden dan inkomsten uit
1343 vermogen. Samen met Europese partners en door op te trekken met de OESO beperken we
1344 concurrentie tussen landen op belastingtarieven en belastingontwijking.

1345 Uiteindelijk zullen belastingen deze scheefgroei niet oplossen. Onze maatregelen op het vlak
1346 van onderwijs, concurrentie en een beter werkende arbeidsmarkt zullen ervoor moeten zorgen
1347 dat arbeid meer loont.

1348

1349 **Schulden niet meer fiscaal aanjagen**

1350 In Nederland stimuleren de fiscale regels het aangaan van schulden. Zowel voor consumenten,
1351 als voor bedrijven. Bijvoorbeeld met de hypotheekrenteaftrek en vroeger ook met het aanbod
1352 van aflossingsvrije hypotheeken en de fiscaal gestimuleerde beleggingspolissen. Bedrijven
1353 mogen op hun beurt de betaalde rente op schuld aftrekken van de belastbare winst, terwijl dit
1354 niet mag met de kosten van het eigen vermogen in de vorm van dividend. Daarom is het voor
1355 bedrijven aantrekkelijker om geld te lenen, dan om eigen vermogen aan te trekken. Dit heeft
1356 geleid tot constructies waarbij bedrijven volgestopt werden met geleend geld.

1357 Het maximaliseren van schuld werd de normaalste zaak van de wereld, terwijl we ons
1358 onvoldoende bewust waren van de risico's die daarmee gepaard gaan. Ook de politiek heeft
1359 onvoldoende oog gehad voor deze risico's. Dat maakt Nederland gevoelig voor economische
1360 schokken. Bij een crisis komen we sneller in de problemen. D66 wil een koerswijziging. Fiscale
1361 regels moeten neutraler, zodat ze het maken van schulden niet langer stimuleren. D66 wil de
1362 renteaftrek op schulden beperken.

1363 Tegelijkertijd wil D66 de fiscale behandeling van vermogen moderniseren. De spaarrente is de
1364 afgelopen jaren flink gedaald en veel spaarders hebben het gevoel belasting te betalen over een
1365 opbrengst die er nooit is geweest. D66 wil naar een vermogensrendementsheffing die aansluit
1366 bij de werkelijke rendementen, waarbij kleine spaarders meer worden ontzien.

1367

1368 **Publieke investeringsbank voor maatschappelijke doorbraken**

1369 D66 kiest de komende jaren voor een investeringsplan in de economie van de toekomst. Zo
1370 investeert D66 in de komende kabinetsperiode fors in onderwijs en kennis & innovatie.
1371 Bijvoorbeeld in docenten in het onderwijs, in beter beroepsonderwijs, in meer fundamenteel- en
1372 toegepast wetenschappelijk onderzoek en in een leven lang leren en kansen voor iedereen.

1373 Daarnaast zijn wat D66 betreft de komende jaren grote investeringen nodig in de groene
1374 infrastructuur in Nederland. Concreet gaat het dan bijvoorbeeld om investeringen in een slim
1375 elektriciteitsnetwerk ('smart grid'), in energiebesparing bij scholen, kantoren en woningen, in
1376 laadpalen voor elektrische auto's, in het gebruik van restwarmte van de industrie, en de aanleg
1377 van de productie van duurzame energie, bijvoorbeeld windparken op zee. Deze investeringen
1378 zijn nodig om een schone en duurzame economische groei te realiseren.

1379 Ook voor de digitale infrastructuur in Nederland zijn extra investeringen noodzakelijk. Van

1380 supercomputers tot kabels in de grond. De digitale economie wordt steeds belangrijker voor de
1381 maatschappij. Denk bijvoorbeeld aan nieuwe behandeltechnieken in de zorg, de productie in
1382 bedrijven via 3D-printen, of voor de ontwikkeling van ict- en internetvaardigheden in de
1383 opleidingen.

1384 Het geld voor deze investeringen is er. Binnen de overheidsbegroting is het mogelijk om, binnen
1385 de kaders van gezonde en verantwoorde overheidsfinanciën, de komende jaren direct gericht te
1386 investeren in onderwijs, kennis & innovatie. Daarnaast is er veel privaat kapitaal, bijvoorbeeld bij
1387 pensioenfondsen en andere institutionele beleggers, op zoek naar zinvolle
1388 investeringsprojecten. Er is dan ook een groot potentieel om maatschappelijke investeringen in
1389 de Nederlandse economie los te trekken. Helaas gebeurt dit in de praktijk te weinig. Ook binnen
1390 de rijksbegroting zijn budgetten beschikbaar die op dit moment nog onvoldoende worden
1391 gebruikt, bijvoorbeeld voor energiebesparing bij scholen, gebouwen en huizen. Deels komt dit
1392 omdat de bestaande overheidsregelingen en publieke financieringsinstellingen, zoals de
1393 investeringspotjes, sectorbanken en waarborgfondsen, te versnipperd zijn, langs elkaar heen
1394 werken en te weinig oog hebben voor de nieuwe maatschappelijke uitdagingen. Daarom wil D66
1395 een nieuwe publieke financieringsbank oprichten. Daarbij koppelen we de bestaande kennis en
1396 budgetten van de overheid aan geld dat bijvoorbeeld beschikbaar is bij pensioenfondsen om te
1397 investeren in de Nederlandse economie, waarbij we de huidige versnippering sterk terug dringen
1398 en zorgen voor doorzettingsmacht. In landen om ons heen is de afgelopen jaren al ervaring
1399 opgedaan met dergelijke instellingen, bijvoorbeeld de KfW in Duitsland of de Green Investment
1400 Bank in het Verenigd Koninkrijk. Met een dergelijke instelling kan bovendien beter worden
1401 aangesloten bij de Europese initiatieven om maatschappelijke investeringen te stimuleren, zoals
1402 via het Europese Fonds voor Strategische Investerings (EFSD). De combinatie van publieke en
1403 private investeringen in onderwijs, kennis & innovatie, de digitale economie en de transitie naar
1404 een wereld van duurzame en schone energie, zijn belangrijk voor het toekomstig
1405 verdienvermogen van de Nederlandse economie, en zorgen voor een schone en duurzame
1406 economische groei.

1407

Digitale koploper

Technologie bepaalt en verandert ons leven en dat geldt zeker voor het internet. Privé zijn we continu online en op ons werk worden we omringd door ICT. Steeds meer apparaten worden de komende jaren aangesloten op internet en kunnen steeds meer. 3D printen verandert het mondiale productiesysteem. En door big data en artificiële intelligentie komen inzichten beschikbaar die vroeger niemand had. Technologische veranderingen gaan steeds sneller en hun maatschappelijke invloed is steeds groter. Zowel bij het benutten van kansen (economische groei, betere dienstverlening tegen lagere kosten) als bij het beperken van bedreigingen (grondrechten schendingen, zoals privacy en cybercrime) speelt de overheid een belangrijke rol. Dit vraagt om samenhangend beleid met visie. Maar het politieke debat beperkt zich vooralsnog tot boze reacties op gehackte OV-chipkaarten, mislukte ICT-projecten of irritante cookiemeldingen.

Wij geloven dat technologische ontwikkelingen, en vooral de digitalisering, veel van onze nijpende problemen zullen helpen oplossen. In de gezondheidszorg, het onderwijs, het milieu, bij de overheid en op veel andere terreinen. De concurrentiekracht van Nederland zal in grote mate afhankelijk zijn van haar koploperspositie in het digitale domein. D66 omarmt vooruitgang en wil dat Nederland hierin vooroploopt. Wij willen dat Nederland ook in 2030 de digitale koploper is van Europa, ook op het gebied van cyber security. Nederland moet een broedplaats zijn, een thuishaven en trekpleister voor innovatieve digitale bedrijven en talentvolle individuen. Met bedrijven en een overheid die de digitaliseringskansen optimaal benutten en waarbij de digitale afhankelijkheid van enkele grote spelers wordt vermeden. Met een digitale infrastructuur van topniveau. Met inwoners die dankzij goede digitale vaardigheden grip hebben op digitale kansen en bedreigingen. Echter, bij het vormgeven van de nieuwe wereld blijft ook het bewaken van principiële grenzen nodig. Technologie kan de tweedeling in de maatschappij vergroten. Dat iets kan, betekent niet automatisch dat het moet. Dat het technisch mogelijk is alles van iedereen te weten, wil niet zeggen dat het menselijk en wenselijk is. Onze digitale groei agenda gaat hand in hand met een heldere grondrechten agenda (zie hoofdstuk Zelfbeschikking).

1408 **De beste digitale infrastructuur**

1409 D66 wil dat Nederland vooroploopt met een digitale infrastructuur met de snelste netwerken,
1410 dataopslag en internetknooppunten. Investeerders worden aangetrokken en bureaucratische
1411 barrières afgebouwd. Netneutraliteit wordt ook in de toekomst gewaarborgd.

1412 Behalve in technische infrastructuur moet Nederland ook investeren in technische
1413 vaardigheden. In het reguliere onderwijs nemen digitale vaardigheden en databewustzijn een
1414 belangrijke plaats in en in het kader van het leven lang leren wordt iedereen de mogelijkheid
1415 geboden digitaal vaardig te worden en te blijven. Regels voor Europese staatssteun moeten
1416 aangepast worden om lokale overheden meer ruimte te bieden om snel internet aan te leggen.

1417

1418 **Eén digitale Europese markt**

1419 Er zijn nog te veel barrières voor digitaal ondernemerschap over landsgrenzen heen. Daardoor
1420 profiteert Europa, en Nederland in het bijzonder, onvoldoende van onze grote thuismarkt. Wij
1421 willen dat Nederland een leidende rol speelt binnen Europa in het zekerstellen van één digitale
1422 markt binnen de EU. Dat vraagt vooral om het wegnemen van praktische barrières rond
1423 productbezorging, productgaranties, btw-heffing, eenvoudig rekeningen sturen en laten betalen
1424 en het toelaten van dienstverleners op de markt. Maar het gaat ook om meer ingewikkelde
1425 zaken zoals een auteursrecht dat dezelfde spelregels heeft in alle Europese landen en waar het
1426 verkrijgen van lokale rechten op één plek geregeld kan worden. Met speciale Europese

1427 regelingen voor gebruik van inhoud voor maatschappelijke doelen, zoals onderwijs en toegang
1428 tot cultureel erfgoed. Ook zijn Europa-brede regelingen nodig voor andere digitale innovaties,
1429 zoals aansprakelijkheid bij zelfrijdende voertuigen en regelgeving voor digitale financiële
1430 dienstverlening.

1431 Die digitale Europese markt moet vervolgens vooral ook werken voor de consument. D66 wil
1432 daarom zekerstellen dat de digitale wereld niet door enkele spelers wordt gedomineerd door
1433 binnen Europa te vechten voor een gelijk speelveld voor alle spelers en het voorkomen van
1434 machtsmisbruik door digitale platformen.

1435

1436 **Mkb ook digitaal**

1437 Digitale kansen zijn zeker niet beperkt tot nieuwe bedrijven. Het mkb vormt het hart van de
1438 Nederlandse economie waar, naast een groot aantal koplopers, nog veel te veel bedrijven de
1439 kansen van een digitale economie in Nederland, Europa en daarbuiten, onvoldoende omarmen.
1440 Uiteindelijk moeten deze bedrijven zelf in actie komen, maar de overheid kan, naast het
1441 waarborgen van toegankelijke markten en een topinfrastructuur, bewustwording en
1442 experimenten aanjagen.

1443

1444 **Consumentenbescherming software**

1445 D66 wil dat maatregelen rond consumentenbescherming ook gelden voor software. Alhoewel er
1446 een ISO-norm voor software is, is de aansprakelijkheid bij fouten of fraude vaak niet duidelijk.
1447 D66 wil dat bedrijven aansprakelijk gesteld kunnen worden voor slechte software. Hierbij geldt
1448 een brede definitie van software in de hele dataverwerkingsketen, dus ook software in
1449 apparaten, apps en bots en zelflerende software. Software moet een redelijke garantietermijn
1450 hebben, zodat een consument zijn recht kan halen.

1451

1452 **Investeren in onderzoek**

1453 D66 wil dat onderzoek in vooruitstrevende technologische ontwikkelingen, zoals artificiële
1454 intelligentie, het Internet of Things, Industrie 4.0, 3D-printing en robots gestimuleerd wordt,
1455 zowel in toegepast als in meer fundamenteel onderzoek. Daarbij bouwen we op nauwe relaties
1456 tussen onderwijs en bedrijfsleven. We stimuleren onderzoek naar het versterken van
1457 democratie, rechtsstaat, openbaar bestuur en burgerparticipatie met behulp van
1458 datatechnologie.

1459

1460 Overheid loopt zelf voorop

1461 De overheid moet zelf vooroplopen in de digitalisering van haar diensten zonder daarbij het
1462 menselijke contact te verliezen. Technologie en internet krijgen een centrale rol in het
1463 kabinetsbeleid. De inkoop en aanbesteding van ICT wordt geprofessionaliseerd. D66
1464 onderschrijft de adviezen van de tijdelijke commissie ICT-projecten. Maar de wijze waarop het
1465 kabinet het Bureau ICT-toetsing (BIT) heeft ingericht, is niet goed, omdat onafhankelijke toetsing
1466 nu onmogelijk is. Dit moet alsnog geregeld worden. Daarnaast zal de BIT-toets ook moeten
1467 worden uitgebreid om nadrukkelijk te toetsen wat de effecten van ICT-projecten zijn op
1468 grondrechten zoals privacy. Verder moet de ICT-kennis bij de rijksoverheid snel worden
1469 verbeterd en moet stevast gekozen worden voor open source software, zodat de
1470 afhankelijkheid van leveranciers afneemt.

1471 Daarnaast moet de Nederlandse overheid – in navolging van het Verenigd Koninkrijk – meer
1472 inzetten op flexibele (agile) softwareontwikkeling: in plaats van te kiezen voor een vooraf
1473 vastomlijnd eindproduct, kiezen voor een snel werkbaar product dat vervolgens wordt
1474 doorontwikkeld. Beperkingen in de aanbestedingsregels zullen hierop moeten worden
1475 aangepast.

1476 Alle niet persoonlijke of gevoelige overheidsdata moet worden ontsloten als open data.
1477 Informatiebestanden die met belastinggeld zijn aangelegd moeten vrij toegankelijk zijn. Dit
1478 maakt niet alleen controle op de overheid makkelijker, maar leidt ook tot innovaties. Denk aan
1479 apps als Buienradar of apps waarmee je de actuele positie van treinen kunt zien, zodat je weet
1480 wanneer een trein vertraagd is. Hetzelfde geldt voor semipublieke organisaties, zoals het
1481 handelsregister van de Kamer van Koophandel. Natuurlijk worden daarbij persoonsgegevens
1482 van zzp'ers niet zomaar vrijgegeven. Mensen moeten te allen tijde tegen misbruik worden
1483 beschermd.

1484

1485 Samenhangend technologie- en internetbeleid

1486 De digitale agenda raakt vele beleidsterreinen en departementen. Dat vraagt om coördinatie.
1487 D66 wil dat de regering een Digitale Driehoek voor technologie- en internetbeleid vormt,
1488 bestaande uit de ministeries van Binnenlandse Zaken, Justitie en Economie en Technologie,
1489 waarbij ook de digitale markt en digitale handel op de agenda staan. Naast deze drie ministeries
1490 zijn er vijf sterke en onafhankelijke toezichthouders: het NCSC (cybersecurity), de CTIVD
1491 (inlichtingendiensten), het BIT (projecttoetsing), de AP (persoonsgegevens) en de ACM
1492 (mededinging). Op basis van de aanbevelingen van het WRR-rapport 'iOverheid' uit 2011 wordt
1493 een iPlatform ingesteld waar burgers en organisaties kritisch kunnen reflecteren op de digitale
1494 samenleving en er komt een jaarlijkse bespreking van de relatie tussen technologie en
1495 grondrechten, zoals privacy, in beide Kamers, die wordt voorbereid door een speciale
1496 commissie.

1497

1498 **Nieuwe arbeidsmarkt**

1499 Door de digitale transitie zal de economie fundamenteel van karakter veranderen. Banen in de
1500 productie verdwijnen, terwijl de kenniseconomie groeit. Automatisering en robotisering maken
1501 productie steeds efficiënter, ebeweging die al vele generaties plaatsvindt. Ook hoogwaardige
1502 arbeid wordt deels door automatisering of artificiële intelligentie vervangen en de maakindustrie
1503 wordt steeds technisch complexer. Er zullen andere vaardigheden worden gevraagd. Dit kan al
1504 op korte termijn grote consequenties voor de arbeidsmarkt en specifieke beroepen hebben. Het
1505 proberen innovatie tegen te houden is geen antwoord. Er zullen banen verdwijnen, maar ook
1506 weer nieuwe banen terugkomen. Zo hebben bijvoorbeeld bij NedCar in Born of Philips in
1507 Drachten duizenden mensen een baan, doordat robots de productie van auto's en
1508 scheerapparaten in Nederland juist rendabel houden. D66 zet in op een economie en
1509 arbeidsmarkt waarin mensen wendbaar en weerbaar zijn en waar het eenvoudig is nieuwe
1510 werkgelegenheid te creëren. Dit gaat niet vanzelf. Het vraagt onder andere om een leven lang
1511 leren waarin we investeren in het opbouwen van nieuwe digitale vaardigheden, maar ook
1512 aandacht hebben voor de mensen die moeite hebben met de snelle ontwikkelingen en mensen
1513 die hun baan verliezen. Er moet ruimte zijn voor experimenten met nieuwe vormen van
1514 werkverdeling.

1515

Europa en de wereld zijn cruciaal voor duurzame welvaart

De Europese Unie is en blijft, ook na een Brexit, voor Nederland van economisch levensbelang. Wij zijn een handelsnatie. Onze vrije export naar EU-lidstaten levert jaarlijks € 120 miljard op. En aan voordelen die de euro ons brengt verdienen we jaarlijks ongeveer een weeksalaris. Anderhalf miljoen Nederlanders danken hun baan aan de export naar EU-landen. De Europese vrije interne markt moet de komende jaren worden vervolmaakt. Vrij verkeer van werknemers is daarbij voor D66 een groot goed. Handel met landen buiten de Europese Unie moet eenvoudiger worden. Een vrije interne markt en vrije handel met onze omgeving creëert onmiddellijk welvaart en werk. Een gezonde Europese economie is duurzaam en groen. De overgang naar zo'n groene economie moet zeker ook op Europees niveau slagvaardig worden ingezet. Het fundament voor concurrerende en duurzame groei is een Europese monetaire unie die toekomstbestendig en gezond is.

1516 **Versterken van de interne markt**

1517 Het vrij verkeer van diensten, van juridische diensten tot verzorging, is in de praktijk nauwelijks
1518 'vrij' te noemen en ook de markt voor energie of digitaal ondernemerschap schiet tekort. Er is
1519 nog heel veel welvaart en werk te creëren door barrières weg te nemen. D66 wil dat Nederland

1520 in Europa vooroploopt in het versterken van de interne markt. Daarom werken we met Europa
1521 aan het bevorderen van concurrentie, het terugdringen van regeldrukke en het vereenvoudigen
1522 van grensoverschrijdend vervoer en werken over de grens. Ook willen we belasting aanpakken
1523 door de introductie van een eenduidige basis voor belastingheffing: de zogenaamde
1524 gemeenschappelijke geconsolideerde heffingsgrondslag voor de vennootschapsbelasting op
1525 een Europees niveau (CCCTB).

1526 Wij willen ook werk maken van het openen van Europese markten die nu nog te gesloten zijn.
1527 Een Europese digitale markt die digitaal ondernemerschap over grenzen heen makkelijker
1528 maakt. Er komt één Europese energiemarkt die ons helpt te komen tot een duurzame en
1529 toekomstbestendige energievoorziening, met betere transportverbindingen tussen landen en
1530 ruimte voor meer uitwisseling van energie. Een gemeenschappelijk Europees luchtruim.
1531 Europees betalen en bankieren. Op deze onderwerpen blijven we in Europa werken aan vrije
1532 markten. Wanneer dat nodig is, lopen we voorop door met landen om ons heen de markten al
1533 vrijer te maken door regels te harmoniseren en wederzijds te erkennen.

1534

1535 **Naar de duurzaamste en meest concurrerende economie**

1536 Europa is de grootste economie ter wereld. Door samen te werken, kunnen we deze positie
1537 versterken en uitbouwen. Dat begint met samen investeren in de pijlers van groei: onderwijs,
1538 kennis en innovatie. En de groei die we willen is groene groei. D66 streeft naar een radicale
1539 verduurzaming van onze samenleving en economie, met ruimte voor duurzame vernieuwing en
1540 Europa als voorloper in het oplossen van het klimaatprobleem – als noodzaak, morele plicht en
1541 als economische kans. We moeten snel naar een gezamenlijke duurzame energievoorziening,
1542 duurzaam transport en schone lucht. Met duurzame landbouw, visserij, watermanagement en
1543 natuurbescherming. We zetten onze invloed in om niet alleen onze eigen activiteiten, maar die
1544 van de ketens waarin wij deelnemen, duurzaam te maken.

1545

1546 **Handel blijft groeien**

1547 Handel met het buitenland vormt een belangrijke aanjager voor toekomstige groei. De sterke
1548 exportpositie van Nederland op (duurzame) gebieden, zoals water, milieutechnologie en
1549 afvalmanagement, moet gestimuleerd worden. Daarbij is Nederland, en zeker het mkb, nog erg
1550 gericht op handel met de EU. D66 wil dat handel met opkomende markten wordt gestimuleerd
1551 en dat gewerkt wordt aan eerlijke toegang voor Nederlandse bedrijven tot die groeiemarkten. D66
1552 wil hierbij meer aandacht voor het mkb en meer, gerichte, handelsmissies met aandacht voor
1553 maatschappelijk verantwoord ondernemen.

1554 Bedrijven doen er veel aan om sneller handel te kunnen drijven. Ze optimaliseren hun
1555 bedrijfsprocessen steeds meer om hun producten sneller op de plek van bestemming te krijgen.

1556 Dit geldt zeker bij bederfelijke waar. Controlerende instanties als de Nederlandse Voedsel- en
1557 Warenautoriteit en de douane moeten hierin mee gaan en ook sneller handelen, zij mogen niet
1558 de bottleneck vormen.

1559

1560 **Vóór handel, met heldere waarborgen**

1561 Handel brengt welvaart en kansen en steunt de ontwikkeling van vreedzame relaties tussen
1562 landen. Deze positieve effecten van handel vereisen wel heldere waarborgen voor milieu,
1563 privacy, consumentenbescherming en rechtszekerheid. D66 is en blijft, binnen die waarborgen,
1564 voorstander van handelsverdragen, zoals CETA met Canada, maar zeker ook initiatieven zoals
1565 de Doha-rondes, waarbij gezorgd wordt voor veel betere markttoegang en handelskansen voor
1566 armere landen. De details van het nieuwe handelsverdrag tussen Europa en de Verenigde
1567 Staten zijn nog niet bekend. D66 ziet de economische potentie van een verdere groei van de
1568 handel tussen de VS en Europa en van een grote EU-VS markt die ruimte biedt aan innovaties
1569 en het ontstaan van nieuwe wereldwijde technologische standaarden. Ook is er een geopolitiek
1570 belang van nauwe banden tussen Europa en de VS. Tegelijkertijd eist D66 helderewaarborgen
1571 voor milieu, privacy, consumentenbescherming en de voortdurende zeggenschap hierover voor
1572 Europese en Nederlandse beleidsmakers. Wanneer meer details bekend zijn, kunnen wij ons
1573 oordeel pas echt vellen. Door de betrokkenheid van het Europees Parlement en de Tweede
1574 Kamer bij het uitwerken van het verdrag en het uiteindelijke stemmen over het verdrag sturen wij
1575 aan op een ambitieus verdrag dat aan deze voorwaarden voldoet. Als niet aan onze harde
1576 voorwaarden wordt voldaan, zullen wij de handelsverdragen niet steunen.

1577

1578 **Euro in rustiger vaarwater**

1579 De Euro is cruciaal voor onze economie. Een stabiele munt voedt vertrouwen, vereenvoudigt
1580 handel en geeft Europa een relevante munt in een turbulente wereldeconomie. De voordelen
1581 van onze gezamenlijke munt wegen ruimschoots op tegen de tastbare pijn die in de afgelopen
1582 periode veroorzaakt werd door haar gebreken. Sinds de Eurocrisis zijn de noodzakelijke
1583 fundamenteën onder de Euro versterkt. Stevigere begrotingsregels, de oprichting van de
1584 bankenunie en het terugdringen en soms saneren van schulden waren broodnodig. Maar we zijn
1585 er nog niet. Het handhaven van strengere begrotingsregels en een gelijke behandeling van
1586 lidstaten is belangrijk, maar nu nog onvoldoende. Recente ervaringen hebben de
1587 geloofwaardigheid van de begrotingsregels onder druk gezet.

1588 Om de problemen structureel aan te pakken is het de hoogste tijd dat de fundamentele
1589 gebreken eindelijk, en binnen democratische structuren, worden aangepakt. Dit betekent in de
1590 eerste plaats dat de afspraak – dat de schulden van het ene land niet door de andere landen
1591 worden overgenomen, geloofwaardig moet worden hersteld. Daarnaast mogen de financiële
1592 problemen van het ene land, niet leiden tot ‘besmetting’ van andere landen in de Eurozone. De

1593 Bankenunie moet daarom de komende jaren verder moet worden versterkt, zodat landen en
1594 banken elkaar in de toekomst niet langer kunnen gijzelen. Dit betekent dat een gezamenlijk
1595 Europees depositogarantiestelsel moet worden opgetuigd en dat gelijktijdig de bestaande
1596 risico's in het Europese bankwezen moeten worden verminderd. Daarnaast is D66 voorstander
1597 van het oprichten van een Eurozone Monetair Fonds (EMF), dat kan worden ingezet om landen
1598 met schuldenproblemen te helpen om hun schuld te herstructureren en de economie te
1599 hervormen.

1600 De onafhankelijke Europese Centrale Bank (ECB) is een cruciaal onderdeel van het fundament
1601 van de Eurozone. En D66 vindt dat deze onafhankelijkheid moet worden beschermd. We
1602 hebben echter niet alleen een monetaire, maar ook een economische unie. Het beschermen van
1603 de Euro is niet alleen de verantwoordelijkheid van het ECB, maar ook van de nationale
1604 overheden die hun economieën en begrotingen op orde moeten brengen. Dit vereist dat de
1605 economische politiek van Eurolanden verder naar elkaar toe groeit. Daarbij moet de nadruk wat
1606 D66 betreft liggen op het versterken en moderniseren van de economieën van de eurozone, het
1607 slimmer en eenvoudiger maken van de begrotingsregels, het tegengaan van te grote macro-
1608 economische verschillen in productiviteit, lonen en schulden tussen landen. En focus op
1609 gezonde overheidsfinanciën die structureel in balans zijn. Daarmee wordt ruimte gecreëerd voor
1610 toenemende overheidsinvesteringen in tijden van recessie, wat een positief effect heeft op de
1611 stabiliteit van de economie in de Eurozone.

1612 Voor de lange termijn zet D66 in op een volledige, democratische economische en monetaire
1613 unie. Dit betekent, naast de bovenstaande stappen, een grotere Europese begroting voor die
1614 taken die beter – gezamenlijk – op Europees niveau geregeld kunnen worden. Dit betekent dat
1615 de democratische controle op de Europese instrumenten en begrotingen beter moet worden
1616 geregeld.

1617

1618 **Banken in dienst van economie en samenleving**

1619 Een gezonde financiële sector is van groot belang. Als het mis gaat hebben banken het
1620 vermogen de hele economie mee te sleuren. Door hun belang, maar ook vanwege hun
1621 bijzondere vermogen om geld te scheppen, gelden er speciale regels en streng toezicht voor
1622 banken. Deze regels en dit toezicht zijn sterk aangescherpt en uitgebreid als reactie op de
1623 bankencrisis. Daarbij is D66 vooral voorstander geweest van regels die leiden tot een groter
1624 vermogen van banken om tegenvallers op te vangen, tot het tegengaan van banken die 'too big
1625 to fail' zijn, tot duidelijke afspraken voor de afwikkeling van banken die het zelf niet redden en tot
1626 een bankenunie die stabiliteit biedt onder de bankensector van de hele Eurozone.

1627 Er is nog te weinig concurrentie in de bankensector, de Nederlandse markt wordt gedomineerd
1628 door drie grote banken. Hoge leenrentes en lage spaarrentes, als gevolg van minder
1629 concurrentie, gaan ten koste van de consument en het bedrijfsleven. D66 wil dat het mogelijk
1630 wordt om een bankrekeningnummer te behouden bij het overstappen naar een andere bank. Op

1631 die manier kunnen consumenten en ondernemers makkelijker overstappen, als ze ontevreden
1632 zijn. Niet alleen de klanten moeten banken uitdagen. Ook nieuwe spelers moeten de ruimte
1633 krijgen om de gevestigde orde uit te dagen. Technologische innovatie in de financiële
1634 dienstverlening (FinTech) biedt nieuwe mogelijkheden. Toetreding van FinTech startups kan de
1635 diversiteit van de financiële sector vergroten, waardoor de afhankelijkheid van de sterk
1636 geconcentreerde bankensector minder wordt. Het is voor nieuwe spelers nu nog te lastig om
1637 een vergunning te krijgen van de toezichthouder, daarom wil D66 een lichter toezichtregime
1638 voor startups. Bij kleinschalige initiatieven zijn de publieke risico's kleiner en is er ruimte voor
1639 een zogenaamde 'bankvergunning-light' en kleinschalige experimenten. Waar grootbanken in
1640 het belang van klanten willen innoveren, kan de toezichthouder hen ook ruimte geven.

1641 D66 wil een bankensector met gezonde concurrentie, maar die concurrentiestrijd moet er niet
1642 toe leiden dat banken uiteindelijk toch weer te grote risico's nemen. Daarom moeten er ook
1643 stevigere eisen aan de veiligheid van banken worden gesteld. D66 vindt het belangrijk dat
1644 risico's goed worden ingeprijsd. Nu worden staatsobligaties bijvoorbeeld nog steeds beoordeeld
1645 als risicovrij, terwijl de ervaring leert dat ook landen in de problemen kunnen komen, zoals we
1646 gezien hebben met Griekenland. Dit zorgt ervoor dat banken lagere kapitaalbuffers aanhouden
1647 dan noodzakelijk.

1648 Wanneer kapitaalbuffers verhoogd worden, risico's meer bij aandeelhouders worden gelegd én
1649 de concurrentie in het bankenlandschap wordt vergroot, worden rendementen voor
1650 aandeelhouders kleiner. Aandeelhouders zullen dan niet snel geneigd zijn om de hoge
1651 salarissen en bonussen die nu betaald worden bij banken, te blijven betalen. Klanten kunnen
1652 zelf ook gewenst gedrag bij banken afdwingen door over te stappen als ze het niet met de koers
1653 eens zijn. Er zijn banken die geen bonussen uitkeren en een gematigd salarisbeleid hebben. Of
1654 die alleen verantwoord investeren. Het overboeken van spaargeld naar zo'n bank kost net zo
1655 veel tijd als het schrijven van een boze reactie over een bonus. Banken moeten dan wel
1656 transparant zijn over hun investerings- en beloningsbeleid.

1657

Wonen

Iedereen in Nederland wil een goede, veilige en betaalbare woning, of je nu koopt of huurt. Zo'n woning is echter niet voor iedereen weggelegd. De huurmarkt, met haar wachtlijsten van gemiddeld acht jaar, zit op slot. De vrije huurmarkt bestaat nagenoeg niet. Hier zijn vooral mensen met een inkomen tussen de € 30.000 en € 50.000 die in de steden willen wonen de dupe van. Zij maken geen kans op een sociale huurwoning, verdienen te weinig om te kunnen kopen en kunnen niet terecht op de niet bestaande vrije huurmarkt. Veel huisbezitters wonen weliswaar goed, maar hebben hoge schulden die zij niet aflossen, met alle risico's van dien. Over het geheel gezien, wordt er te weinig gebouwd, en wordt er bij het bouwen niet geluisterd naar de vraag. Hier moet verandering in komen. De afgelopen jaren zijn er vele hervormingen op de woningmarkt doorgevoerd, maar we zijn er nog niet. Er moeten passende woningen bij komen, en mensen moeten sneller de weg vinden naar de woning die hen past. Ook moet er

meer aandacht zijn voor energiebesparingen en veiligheid in huis. Door de hervormingen op de woningmarkt aan te scherpen en door te zetten, zal de markt als geheel beter werken. Dit zal leiden tot kortere wachtlijsten, lagere schulden en een beter passend aanbod.

1658 **Meer huurhuizen: zowel op de vrije huurmarkt, als de sociale**

1659 De gemiddelde wachtlijst voor een sociale huurwoning bedraagt in Nederland acht jaar, met
1660 uitschieters tot 21 jaar. Hier moet zo snel mogelijk een einde aan komen. Door deze zeer lange
1661 wachtlijsten komen zowel nieuwkomers, die zoeken naar een eerste huis, als ouderen, die
1662 zoeken naar een seniorenwoning, lelijk in de knel. Ouderen blijven wonen in een woning die hen
1663 niet past, en nieuwkomers zijn aangewezen op de weinige vrije huurwoningen die er zijn. Door
1664 een gebrek aan vrije huurwoningen zijn de prijzen hiervoor zeer hoog. Het is daarom niet
1665 vreemd als een nieuwkomer in de stad meer dan de helft van zijn inkomen aan woonlasten kwijt
1666 is. Om een einde te maken aan de malaise op de huurmarkt, moet er veel veranderen, zowel bij
1667 de sociale huur als bij de vrije huur. D66 wil dat er de komende jaren 100.000 extra sociale
1668 huurwoningen worden bijgebouwd. Deze woningen zijn nodig om de wachtlijsten weg te werken
1669 en vluchtelingen met een verblijfstatus te kunnen huisvesten, zonder dat er sprake is van
1670 verdringing. De corporaties hebben voldoende financiële middelen om, naast in verduurzaming
1671 van de woningvoorraad, de komende jaren hier ook flink in te kunnen investeren. Daarbij moet
1672 meer onderscheid worden gemaakt tussen regio's. In krimpregio's, bijvoorbeeld in Limburg of
1673 Groningen, gelden andere opgaven dan in bijvoorbeeld de regio Amsterdam of Utrecht. Het
1674 woningmarktbeleid moet, anders dan nu het geval is, meer ruimte bieden voor deze regionale
1675 verschillen.

1676 In de grote steden is er in absolute zin geen gebrek aan sociale huurwoningen. Meer dan de
1677 helft van Amsterdam bestaat bijvoorbeeld uit sociale huurwoningen. Het probleem is dat er te
1678 weinig doorstroming is naar vrije huurwoningen. Mensen die ooit in een sociale huurwoning zijn
1679 gaan wonen, maar inmiddels hiervoor te veel verdienen, blijven deze woning vaak bezet
1680 houden. Dat is logisch, omdat ze niet kunnen doorstromen. De vrijhuursector waarin zij graag
1681 terecht zouden willen, met huren tussen €700 en €1000 per maand, bestaat nauwelijks. De vrije
1682 huur die wel bestaat is voor hen even onbereikbaar als kopen. Er zijn de afgelopen jaren
1683 verscheidene maatregelen genomen om mensen die te veel verdienen om recht te hebben op
1684 een sociale huurwoning meer bij te laten dragen aan de werkelijke kosten van hun woning.
1685 Daarnaast zijn woningcorporaties gestimuleerd om zich enkel te richten op sociale woningbouw,
1686 en hun overige activiteiten af te stoten. Zo zijn er vele woningen uit het bezit van
1687 woningcorporaties naar de vrije sector gegaan, of verkocht. Dit was echter niet genoeg om het
1688 gebrek aan vrije huurwoningen op te lossen. Dit kunnen we alleen aanpakken door simpelweg
1689 meer te bouwen. D66 wil daarom dat gemeenten in het lokale woonbeleid, naast aantallen
1690 sociale huurwoningen, ook harde doelstellingen opnemen voor vrije sector huurwoningen. Ook
1691 moet men leegstaande kantoorpanden ombouwen, bijvoorbeeld naar kleinschalige
1692 wooneenheden voor studenten en alleenstaanden. Op die manier krijgt de levendigheid van
1693 onze binnensteden ook meteen een impuls. Dit moet op termijn leiden tot 80.000 extra vrije

1694 huurwoningen. Bij dit alles hecht D66 eraan dat we in buurten blijven zorgen voor een gemengd
1695 woningaanbod. Dit komt spreiding ten goede, en zorgt ervoor dat buurten niet te eenvormig
1696 worden. Dat betekent dat er ook sociale huurwoningen bijgebouwd zullen worden daar waar die
1697 er te weinig zijn. Voor de woningen die gebouwd worden, geldt dat zij moeten passen bij de
1698 vraag: niet blind eengezinswoningen bouwen, waar er vraag is naar woningen voor
1699 éénpersoonshuishoudens.

1700

1701 **Studentenhuisvesting**

1702 Het voorzien in voldoende goede studentenhuisvesting is een bijzondere opgave die in een
1703 aantal steden in Nederland speelt. D66 wil dat de rijksoverheid met studentensteden specifieke
1704 afspraken maakt om niet alleen het aantal, maar ook de kwaliteit van studentenhuisvesting te
1705 vergroten. Zowel voor de studenten als voor hun omgeving. Regelgeving kan hier in die steden
1706 op worden aangepast door bijvoorbeeld fietsparkeerplekken en geluidsnormering onderdeel te
1707 laten zijn van het bouwbesluit en de wettelijke mogelijkheden van huurders om op te treden
1708 tegen malafide verhuurders te vergroten.

1709

1710 **Corporaties dienen het publieke belang**

1711 D66 wil dat woningcorporaties zich richten op hun kerntaak: het aanbieden van goedkope
1712 huurwoningen voor mensen met een lager inkomen. Woningcorporaties moeten geen grote
1713 riskante projecten aangaan met gemeenschapsgeld. Corporaties moeten meer mogelijkheden
1714 krijgen om te investeren in leefbaarheid en maatschappelijk vastgoed in wijken waarin zij veel
1715 (sociaal) bezit hebben, om te voorzien in een evenwichtige en toegankelijke woningmarkt.
1716 Commerciële investeringen door corporaties zijn daarom alleen toegestaan daar waar
1717 aantoonbaar sprake is van marktfalen én een publiek belang. Checks en balances bij
1718 corporaties moeten hiervoor worden versterkt door versteviging en professionalisering van de
1719 huurdermedezeggenschap.

1720

1721 **Afbouwen schulden koophuizen**

1722 Nederlandse koophuizen zijn veelal gekocht met hypotheek, die niet of slechts beperkt afgelost
1723 worden. Tegelijkertijd hebben Nederlanders veel spaargeld en pensioenopbouw. De grote
1724 schulden op huizen lijken geen probleem, omdat hier de waarde van het huis tegenover staat.
1725 Door de combinatie van grote spaarpotten en grote leningen zijn mensen, en ons land als
1726 geheel, echter bijzonder kwetsbaar voor schommelingen op de financiële markt. Het verleden
1727 heeft geleerd dat onverwachte tegenvallers en crises er in Nederland daarom hard inhakken.
1728 Deze – internationaal gezien uitzonderlijke – situatie is voor een groot deel gedreven door
1729 overheidsregelingen. Zowel internationale adviesorganen, zoals het IMF, als DNB en CPB

1730 adviseren al jaren afscheid te nemen van de zogenaamde lange balansen. Na lang aandringen
1731 van D66 zijn we eindelijk begonnen die overheidsregelingen aan te passen. D66 wil deze
1732 aanpassingen blijven doorzetten.

1733 D66 wil ten eerste de huur- en koopmarkt meer met elkaar in lijn brengen. Hiervoor moet de
1734 fiscale behandeling van koopwoningen worden aangepast. De hypotheekrenteaftrek wordt –
1735 geleidelijk en stapsgewijs – verder teruggebracht. Tegelijkertijd verlaagt D66 het
1736 eigenwoningforfait en wordt de overdrachtsbelasting afgeschaft. Daarnaast blijven we mensen
1737 stimuleren de hypotheek af te lossen. Door deze maatregelen tezamen worden de schulden in
1738 de woningmarkt teruggedrongen, en ontstaat er een gelijk speelveld tussen koop en huur. De
1739 opbrengsten van deze maatregelen worden gebruikt om de belastingen op werk te verlagen.

1740 Ten tweede wil D66 ook een kleine koppeling aanbrengen tussen sparen voor het pensioen, en
1741 sparen voor een huis. Investeren in stenen, is immers ook investeren, en kan goede diversiteit
1742 toevoegen aan de beleggingsportefeuille van het pensioen. Om deze koppeling mogelijk te
1743 maken, zal er een gemaximeerde premievakantie van vijf jaar ingevoerd worden. Gedurende
1744 deze periode kunnen mensen geld inzetten voor een gelijkwaardig financieel doel als
1745 pensioensparen, zoals bijvoorbeeld het aflossen van de hypotheek.

1746

1747 **Minder energieverbruik, lagere woonlasten**

1748 Onze woningen verbruiken veel energie. Dat energieverbruik zorgt voor hoge woonlasten en
1749 draagt ook nog eens bij aan klimaatverandering. In Nederland kunnen op de woningmarkt grote
1750 stappen in energiebesparing worden gezet. In 2030 zijn als het aan D66 ligt drie miljoen huizen
1751 energieneutraal. Op de huurmarkt zorgt de recent ingevoerde energieprestatievergoeding ervoor
1752 dat huisbazen blokken huurwoningen in een keer energiezuiniger kunnen maken. D66 is er
1753 echter niet van overtuigd dat de energieprestatievergoeding in de huurmarkt alleen alle
1754 problemen gaat oplossen. Daarom wil D66 ook andere mogelijkheden onderzoeken. En we
1755 willen dat nieuwbouw toekomstvast en dus energieneutraal is.

1756 Op de koopmarkt beperken de energiebesparingen zich tot nu toe vooral tot vrijstaande huizen
1757 en rijtjeshuizen. In appartementencomplexen kan nog veel winst behaald worden. Om dit voor
1758 elkaar te krijgen, zorgt D66 dat verenigingen van eigenaren makkelijker kunnen besluiten om tot
1759 een gezamenlijke aanpak van energiebesparing over te gaan en hier geld uit de vereniging van
1760 eigenaren voor kunnen oormerken.

1761 D66 wil tenslotte een nieuw energielabel dat de juiste informatie verschaft en dat mensen
1762 daadwerkelijk inzicht biedt in het verbruik van een woning.

1763

1764 **Veilig wonen**

1765 Een woning is pas goed, als deze veilig is. Helaas schiet de veiligheid van woningen te vaak
1766 tekort. Hier zijn vooral senioren de dupe van. Zij komen bijvoorbeeld makkelijk ten val. Ook
1767 hebben zij – vergeleken met de rest van de bevolking – een grote kans slachtoffer te worden
1768 van brand in de woning. Het aantal brandslachtoffers onder ouderen door brand in de woning
1769 neemt de afgelopen jaren toe. Daarom moet er een checklist voor brandveiligheid in woningen
1770 komen. Als ouderen een nieuw zorgpakket krijgen, moeten ze ook een bijpassend
1771 brandveiligheidspakket krijgen dat gepaard gaat met goede voorlichting voor de ouderen en
1772 eventuele verzorgers.

1773

Schone en intelligente mobiliteit

Onze mobiliteit neemt toe met onze welvaart. Kunnen gaan en staan waar je wilt, is een belangrijke verworvenheid. We willen wel dat die mobiliteit schoon is. De fiets, elektrisch openbaar vervoer en elektrische scooters zijn heel schoon. Onze benzine en diesel auto's, scooters, vrachtwagens, vliegtuigen en schepen stoten nog steeds te veel roet, fijnstof, CO2 en andere viezigheid uit. Daarom moeten we afscheid nemen van vervuilende energiebronnen en toe naar duurzame bronnen. De snel afnemende kosten van batterijtechnologie maakt elektrische mobiliteit niet alleen veel schoner, maar ook steeds goedkoper. Aan de horizon zien wij de kansen die zelfrijdende voertuigen bieden. D66 wil dat Nederland vooroploopt in schone en intelligente mobiliteit en al de innovaties die hierdoor mogelijk worden.

1774 **Betere bereikbaarheid, niet auto of trein staan centraal**

1775 Voor onze dagelijkse rit naar school of werk, maar ook voor ondernemers en internationale
1776 handel is goede bereikbaarheid cruciaal. Nu de economie aantrekt, nemen de files toe. Het
1777 medicijn van steeds maar weer meer asfalt is uitgewerkt. Dit hebben we gezien op de A4 bij
1778 Leiden, waar iedereen na forse investeringen in asfalt nog steeds elke dag vaststaat. We
1779 moeten werken aan betere alternatieven om de reistijd, zowel op de handelsroutes naar het
1780 buitenland, maar ook het verkeer binnen Nederland en zelfs binnen steden te verbeteren.
1781 Daarbij kiest D66 voor een regionale aanpak, en een uitgekiende mix van wegen, water, spoor,
1782 lightrail, fiets en andere, nieuwe, vervoersvormen. Zeker nu in de komende jaren intelligente en
1783 elektrische mobiliteit onze wijze van vervoeren fundamenteel veranderen. We zorgen voor
1784 goede ontsluiting van de plek waar je woont, en de plek waar je werkt, ook met openbaar
1785 vervoer. Met Duitse en Belgische autoriteiten werken we aan goede mobiliteit in de grensregio's.

1786 D66 wil dat het huidige infrastructuurfonds met haar aparte zuilen voor spoor en wegen uitloopt
1787 en wordt opgevolgd door een mobiliteitsfonds waaruit projecten kunnen worden betaald die zich
1788 richten op de combinatie van maatregelen die nodig is om bereikbaarheid van deur tot deur te

1789 verbeteren. Op deze wijze voorkomen we te veel focus op een nieuwe weg als enige
1790 mogelijkheid om files te voorkomen. Bij de nieuwe bereikbaarheidsprojecten wordt een
1791 gebiedscoördinator aangesteld die zorgt dat burgerinitiatieven bijtijds en serieus kunnen worden
1792 meegenomen.

1793 Er zullen de komende jaren vervoermiddelen en diensten bedacht worden die wij ons nu nog
1794 niet kunnen voorstellen. Met onze hoge bevolkingsdichtheid en geavanceerde infrastructuur
1795 kunnen we koploper zijn en nieuwe banen creëren. Dat vraagt wel om een overheid die ruimte
1796 biedt aan innovatie. Dus bijvoorbeeld snel toestemming verlenen voor experimenten met
1797 zelfrijdende vervoermiddelen, of haast maken met de vereiste juridische raamwerken rond
1798 aansprakelijkheid.

1799

1800 **Betalen voor autogebruik in plaats van autobezit**

1801 D66 wil af van de ingewikkelde combinatie van autobelastingen als accijnzen, aanschafbelasting
1802 en wegenbelasting. We willen naar betalen voor gebruik van de auto in plaats van betalen voor
1803 bezit. Daarbij kan de daadwerkelijke CO2-uitstoot meegewogen worden. Daarvoor is nu ook
1804 nieuwe technologie beschikbaar die weinig investeringen vergt en waarbij de privacy van
1805 weggebruikers gewaarborgd is. Zo vereenvoudigen we het belastingstelsel en worden de kosten
1806 voor mobiliteit eerlijker over autobezitters verdeeld.

1807

1808 **Tegemoetkoming reiskosten niet gebonden aan de auto**

1809 De tegemoetkoming in reiskosten die werknemers krijgen is nu vaak gekoppeld aan óf de auto
1810 óf het OV. D66 wil een tegemoetkoming die los staat van de manier waarop je reist, zodat je de
1811 ene dag de fiets kunt pakken en geld overhoudt, je wanneer het regent of je moe bent de auto
1812 pakt en als je wilt werken de trein neemt.

1813

1814 **Bevorderen schoon vervoer**

1815 Wij willen dat er vanaf 2025 alleen nog elektrische auto's bijkomen. De markt moet betaalbare
1816 auto's ontwikkelen, maar de overheid moet ervoor zorgen dat de randvoorwaarden voor snelle
1817 groei van elektrisch en ander schoon verkeer aanwezig zijn, bijvoorbeeld door het snel
1818 uitbreiden van laadpalen en snellaadpunten. De (lokale) overheid neemt daarin actief de leiding
1819 en met provincies werkt het rijk aan oplossingen langs snelwegen.

1820 Al het OV rijdt op groene stroom of waterstof en bussen zijn in 2020 emissievrij door dit als
1821 voorwaarde in aanbesteding op te nemen. We nemen afscheid van dieseltreinen.

1822 Experimenten met duurzame bezorgdiensten voor internetbestellingen bevorderen we – nu al
1823 zorgen we dat deze groeiende sector duurzaam wordt.

1824

1825 **Geef de fiets de ruimte**

1826 Nederland is een fietsland. Als we kunnen, gaan we het liefst op de fiets naar ons werk of naar
1827 school. Met de elektrische fiets en door het aanleggen van snelfietsroutes kunnen we ook
1828 steeds grotere afstanden afleggen. Hierdoor wordt woon-werkverkeer per fiets steeds
1829 aantrekkelijker. Wij willen fietsgebruik verder stimuleren, omdat het gezond en schoon is.
1830 Daarom maken we middelen vrij voor aanleg, verbreden of verbeteren van fietspaden of de
1831 aanleg van fietsstallingen. Fietsvervoer neemt een volwaardige plek in bij het opstellen van
1832 verkeer- en vervoersplannen. Veiligheid en gezondheid van fietsers als deelnemer aan het
1833 verkeer krijgt continue aandacht.

1834

1835 **Schone lucht in de stad**

1836 In de stad ademen mensen de hele dag uitlaatgassen in. Inmiddels hebben een miljoen mensen
1837 in Nederland een longziekte. Daarom willen we schone scooters, bestelbusjes en snorfietsen.
1838 We streven ernaar dat er vanaf 2025 alleen nog elektrische auto's bijkomen op de weg. D66 wil
1839 de aankoop van een elektrische auto ook op de tweedehandsmarkt en voor particulieren
1840 aantrekkelijk te maken, bijvoorbeeld door een tijdelijke aankoopsubsidie of een verlaging van de
1841 energiebelasting op laden.

1842 Gemeenten moeten meer mogelijkheden krijgen om zelf lokale maatregelen te nemen om de
1843 uitstoot te beperken. Milieuzones zijn tijdelijke maatregelen, want we maken uiteindelijk al het
1844 verkeer schoner. Om dat verder te stimuleren moeten gemeenten ook kunnen differentiëren in
1845 de parkeertarieven, bijvoorbeeld door een vrijstelling voor elektrische auto's. We zorgen ervoor
1846 dat het verkeersbord dat een schone lucht zone aankondigt op een rijksweg of provinciale weg
1847 in heel het land herkenbaar en hetzelfde is.

1848 We werken samen in Europa en daarbuiten om scheep- en luchtvaart schoner te maken en de
1849 uitstoot van CO₂, roet, stikstof en andere vervuilende stoffen te verminderen. Bijvoorbeeld door
1850 samen normen op te stellen en te werken met gedifferentieerde havengelden.

1851

1852 **Makkelijker de vaker langskomende trein pakken**

1853 Het spoor moet een snelle, veilige en betrouwbare verbinding tussen steden en gemeenten
1854 bieden. Daarbij vragen steden om verbindingen met de kwaliteit en frequentie van een metro.
1855 ProRail en de vervoerder worden aangestuurd op die prestatie.

1856 Na lang onderhandelen stevenen we in Europa af op een inrichting van het spoor waarbij er
1857 meer ruimte is voor nieuwe toetreders, meer innovatie en meer concurrentie. Dit moet leiden tot
1858 betere dienstverlening voor reizigers en tot kansen voor ondernemers. In Nederland is de NS de
1859 hoofdspeler op het spoor, maar krijgen concurrenten kansen op regionale lijnen. Ter
1860 voorbereiding op een mogelijke discussie in 2024 over verdere marktopening wordt tijdig
1861 onderzoek gedaan en duidelijkheid geboden aan alle belanghebbenden. ProRail komt net als
1862 Rijkswaterstaat dicht bij de overheid te staan.

1863

1864 **Schone en gezonde mainports**

1865 Nederland heeft twee mainports: Schiphol en de Rotterdamse haven. Beide zijn cruciaal voor
1866 onze economische ontwikkeling. Duurzame groei, het terugdringen van de uitstoot van
1867 schadelijke stoffen en een gezonde relatie met de omgeving is daarbij noodzakelijk. Schiphol
1868 zorgt voor banen, een aantrekkelijk vestigingsklimaat en de mogelijkheid voor iedere
1869 Nederlander om naar alle uithoeken van de wereld te vliegen. Maar Schiphol betekent ook
1870 overlast voor omwonenden en negatieve effecten op flora en fauna. D66 streeft naar een
1871 optimale balans tussen vliegen, wonen en het beschermen van de natuur in de regio Schiphol.
1872 Dat geldt ook voor de vliegvelden Eindhoven en Lelystad, die direct in verbinding staan met
1873 Schiphol. D66 blijft zich inzetten om hinder voor omwonenden te beperken en effecten op natuur
1874 te minimaliseren.

1875 Ook de Rotterdamse haven is van grote economische waarde voor onze economie. D66
1876 stimuleert de verdere verduurzaming van de haven. Daar waar er sprake is van lasten die de
1877 haven oneerlijk op achterstand zetten ten opzichte van andere werelddhavens, dan worden die
1878 herzien. We willen een gelijk speelveld met hoge eisen voor elke haven.

1879

1880 **Voorbereid op een revolutie: zelfrijdende voertuigen en drones**

1881 De overheid, nationaal en lokaal, moet zich als gevolg van zelfrijdende vervoermiddelen gaan
1882 voorbereiden op een toekomst waarin parkeerplaatsen, trams, bussen, treinen en wellicht eigen
1883 autobezit minder van belang of fundamenteel anders van aard worden. Dat vraagt om openbaar
1884 vervoerbedrijven die zich snel klaar maken voor hun veranderende rol in deze toekomst. En het
1885 vraagt om een andere, meer flexibele manier van investeren in infrastructuur, omdat met name
1886 grote investeringen in infrastructuur met lange levensduur een kritische toets behoeven.

1887 D66 is voorstander van Europese regelgeving voor de veilige integratie van drones in het
1888 Europese en Nederlandse luchtruim. De maatschappelijke voordelen van de inzet van civiele
1889 drones kunnen groot zijn, mits de veiligheid en de privacy- en gegevensbescherming geborgd
1890 zijn. Extra inzet op handhaving is noodzakelijk.

1891

1892 **Grotere verkeersveiligheid**

1893 De impact van verkeersongelukken op het leven van mensen is enorm. In Nederland betreurden
1894 we in 2015 621 verkeersdoden en meer dan 20.000 mensen belandden in het ziekenhuis. D66
1895 wil een sluitende registratie op rijks-, provinciaal en gemeentelijk niveau van de plaats en de
1896 oorzaak van verkeersongelukken. Alleen zo kunnen maatregelen genomen worden die de
1897 ongelukken op termijn voorkomen. Daarnaast moet verkeersveiligheid als toetssteen worden
1898 meegenomen in de prioritering van de aanleg/aanpak van infrastructurele projecten. Daar waar
1899 een maximumsnelheid leidt tot onveiligheid of grote gezondheidslasten, passen we haar aan.

Op de volgende pagina's belichten wij een aantal thema's, zoals diversiteit en een internationale oriëntatie, die voor D66 bijzonder van belang zijn.

Tweedeling aanpakken
Diversiteit
Denk en handel internationaal
Toekomstvast
Innoveren en experimenteren

Deze waarden lopen als een rode draad door dit verkiezingsprogramma en worden hier dus van alle kanten bekeken.

Aanpakken van de échte tweedeling

In een rechtvaardige samenleving mag je afkomst nooit je toekomst bepalen. Wanneer sociale mobiliteit stopt, stopt de rechtvaardigheid en groeit wantrouwen.

D66 maakt zich grote zorgen over een toenemende tweedeling in Nederland. Een tweedeling in kansen, in belevingswerelden, in optimisme en pessimisme. De tweedeling tussen groepen in een samenleving die meer en meer langs elkaar heen leven, zonder elkaar te ontmoeten of zich rekenschap van elkaar te geven. Een tweedeling die van generatie op generatie wordt doorgegeven en een duurzame en harmonieuze samenleving ondermijnt.

Wij maken ons sterk voor een open samenleving waarin iedereen meedoet en mensen zich verbonden voelen met elkaar. We worden daarin gesterkt door onze verkiezingsresultaten. De keuze van D66 voor optimisme, verbinding en daadkracht vond de laatste verkiezingen juist ook weerklank in zogenaamde achterstandswijken, onder jongeren met een Turkse of Marokkaanse achtergrond en bij kiezers buiten de Randstad. Zij vormen samen meer dan de helft van de D66-kiezers.

Want wij zorgen dat mensen van jongs af aan meer kansen krijgen en dat wie minder goed meekomt op zijn eigen manier kan bijdragen aan de samenleving. We investeren in plaatsen waar mensen met een verschillende achtergrond elkaar ontmoeten. Wij blijven weg van het stigmatiseren van groepen, en van het reduceren individuen tot een enkele dimensie.

Een aantal concrete maatregelen tegen de tweedeling:

- Alle kinderen gaan vanaf hun tweede jaar vier dagdelen per week naar vroeg- en voorschoolse voorzieningen -of hun ouders nu werken of niet-, zodat elk kind met een goede basis aan de schoolcarrière begint.
- Op brede buurtscholen (kindcentra) groeien kinderen van verschillende afkomst samen op en komen in aanraking met sport, cultuur, gezonde voeding, techniek en natuur.
- In brede en meerjarige brugklassen geven we elk kind tweede (en derde) kansen door stapelen en doorstromen eenvoudiger te maken en het onnodig uitselecteren van minder kansrijke kinderen te voorkomen.
- Geen kind zit gedwongen thuis. Voor laag- en hoogbegaafde leerlingen bieden we passend onderwijs aan, vluchtelingen krijgen vanaf hun eerste dag in Nederland taalles en we dringen analfabetisme en digibetisme fors terug.
- Met gerichte investeringen bestrijden we samen met gemeenten de armoede waarin 400.000 kinderen in Nederland leven. Wij maken werk van een leven lang leren door mensen toegang te geven tot individuele opleidingsbudgetten en door het aanbod van vervolgonderwijs beter en toegankelijk te maken en langdurig werklozen opnieuw een opleiding te laten volgen.

- We zorgen voor meer vaste banen door het voor werkgevers aantrekkelijker te maken om een nieuwe medewerker aan te nemen met lagere lasten op arbeid en minder werkgeversrisico.
- We gaan naar één arbeidscontract voor onbepaalde tijd voor alle werknemers, zodat het gat tussen mensen met een vaste baan en hen zonder wordt verkleind.
- Door ook voor werknemers een belastingkorting te introduceren voorkomen we dat vaste banen op basis van belastingverschillen door zelfstandigen worden weggeconcentreerd.
- Voor zzp'ers mag het tarief niet leiden tot oneerlijke concurrentie of tot armoede. Zij krijgen toegang tot een collectief pensioen en verzekeringen.
- Oudere werknemers krijgen betere arbeidsmarktkansen door opleiding en door te voorkomen dat zij uit de markt geprijsd worden door speciale regels en ontsaatsmaatregelen.
- Arbeidsgehandicapten krijgen meer kansen op werk door onterechte vooroordelen te bestrijden, werkgevers beter bekend te maken met bestaande regelingen en vraag en aanbod beter te op elkaar af te stemmen.
- Discriminatie van en vooroordelen over mensen met een niet-westerse achtergrond op de arbeidsmarkt worden bestreden. Startend met de overheid die het goede voorbeeld geeft.
- Naast de tweedeling in het onderwijs en op de arbeidsmarkt, pakken we de tweedeling in wonen aan. We bouwen 100.000 extra goedkope sociale huurwoningen en blijven werken aan gemengde wijken. Samen met een groeiend aanbod van vrije sector huurwoningen zorgen we zo dat mensen met een bescheiden inkomen, onder wie nieuwkomers en ouderen, sneller een passende woning vinden.
- Wij steunen de onafhankelijke journalistiek en het rijke medialandschap, zodat wij online en offline goed en vanuit verschillende invalshoeken geïnformeerd worden en ruim de kans krijgen een brede kijk op de wereld te ontwikkelen.

We omarmen diversiteit

Nederland is een land waar het al eeuwenlang een komen en gaan van mensen is. Een land dat voorop heeft gelopen in het ruimte bieden aan en omarmen van verschillen. Waar mensen de vrijheid hebben hun leven vorm te geven zoals zij dat zelf willen. Dat is een kernwaarde voor liberalen. Je keuzes, kansen of vrijheden mogen niet anders zijn omdat je vrouw bent, omdat je van vrouwen of van mannen houdt. Niet omdat jij of je ouders ergens anders geboren zijn, of omdat jij in een god gelooft, of juist niet. In de samenleving die wij willen, is er ruimte voor diversiteit.

Wij willen diversiteit niet alleen toestaan wij willen diversiteit omarmen, omdat wij er van overtuigd zijn dat diversiteit een kracht is en ons verrijkt. Diversiteit laat ons uitdagingen op meerdere manieren bekijken, waardoor we sneller en creatiever tot oplossingen komen. Diversiteit stelt ons in staat beter te begrijpen wat er in de wereld gebeurt en hoe daar op in te springen.

Diversiteit gaat niet vanzelf. Waar sommige politici beweren dat 'iemand die anders is maar extra hard zijn best moet doen', vinden wij dat getuigen van angst, luiheid of desinteresse. De overheid kan natuurlijk het omarmen van diversiteit niet afdwingen, maar kan door woord, daad en het goede voorbeeld, de toon en het tempo helpen bepalen.

De diversiteitsagenda van D66 richt zich op het actief bestrijden van discriminatie en achterstelling. Als mensen niet dezelfde kansen en mogelijkheden hebben om invulling te geven aan hun eigen leven en zichtbaar zichzelf te zijn, ongeacht achtergrond, afkomst, geslacht, seksuele oriëntatie, gender identiteit of huidskleur, dan treden we op. We nemen stelling als deze vrijheid dreigt te worden ingeperkt en treden op als religieuze of culturele gebruiken de vrijheid van de ander beperken. Daarnaast treden wij ook actief op om diversiteit, samen met de betrokken individuen, te bevorderen. Daarbij zijn gerichte kans-verhogende maatregelen en transparantie van resultaten de eerste instrumenten.

Een aantal concrete maatregelen ter omarming van diversiteit:

Ouderschapsregelingen bevorderen de arbeidsparticipatie van vrouwen: de partner van de moeder krijgt twaalf weken betaald ouderschapsverlof.

- Vrouwen krijgen meer kansen om door te stromen naar de top, met dezelfde beloning voor hetzelfde werk. De overheid geeft daarin het goede voorbeeld en alle organisaties maken hun prestaties op dit vlak transparant. In 2021 is de grens van 30 procent vrouwen op belangrijke maatschappelijke functies doorbroken.
- We bestrijden discriminatie op de arbeidsmarkt door regels beter te handhaven en door transparantie en voorlichting. We richten ons in het bijzonder op discriminatie van vrouwen, oudere werknemers, arbeidsgehandicapten en mensen met een niet-westerse achtergrond.

- Ook in het onderwijs komt meer aandacht voor diversiteit en gelijkwaardigheid. Meisjes en kinderen met een niet-westerse achtergrond worden actief gestimuleerd ook exacte en technische vakken en opleidingen te volgen.
- We gaan etnisch profileren binnen de politie tegen.
- D66 wil dat organisaties als politie, defensie en publieke omroep en de pabo's in hun toelatingsbeleid meer nadruk leggen op diversiteit. Deze organisaties en de leraren van onze kinderen moeten een betere afspiegeling van de samenleving worden.
- We laten wet- en regelgeving aansluiten op de bestaande diversiteit aan leefvormen. We maken meerouderschap en -gezag mogelijk, ongehuwde partners die een kind erkennen kennen we automatisch ouderschap toe, we versterken de positie van kinderen in een scheiding tussen de ouders, moderniseren de vermogensgevolgen van het huwelijk en de partneralimentatie en bieden alleenstaanden mogelijkheden om voordelig te schenken en na te laten aan dierbaren.
- D66 wil volledige gelijkwaardigheid voor lesbiennes, homoseksuelen, biseksuelen, transgenders en personen met een intersekse conditie, bijvoorbeeld in regelgeving rond ouderschap en huwelijk. Bijvoorbeeld door naast de geboortemoeder en de partner ook de zaaddonor juridisch ouder kunnen laten zijn van een kind.
- D66 wil gendersensitief beleid: geen onnodige geslachtsregistratie, meer kennis over intersekse – we nemen een expliciet verbod op genderdiscriminatie op in de Algemene wet gelijke behandeling (Awgb).
- Geen diversiteit zonder veiligheid: we treden op tegen (seksueel) geweld tegen vrouwen en LHBTI's. Er komt meer aandacht voor bewustwording van het probleem, slachtoffers kunnen anoniem aangifte doen en hebben recht op bescherming na aangifte, er komt meer geld beschikbaar voor het Centrum Seksueel Geweld en er komt voldoende opsporingscapaciteit om zaken in behandeling te kunnen nemen.
- Niemand hoeft zijn oorspronkelijke nationaliteit op te geven. Dat geldt voor Nederlanders die langere tijd in het buitenland verblijven en voor mensen die naar Nederland komen.
- Ook in andere landen komen we op voor seksuele en reproductieve gezondheid en rechten (SRGR) van vrouwen en meisjes en de positie van LHBTI's.
- We trekken een grens als vrijheden van de ander worden bedreigd. Voor homofobie, antisemitisme, moslimhaat, eerwraak, vrouwenbesnijdenis, kinderhuwelijken, gedwongen huwelijken, haat zaaien en geweld tegen andersdenkenden en minderheden is geen plaats in onze samenleving.

Over de grens kijken: denk en handel internationaal

We raken steeds sterker met anderen op deze wereld verbonden. Wat elders in de wereld gebeurt, heeft grotere gevolgen voor onze levens – en andersom. Die verwevenheid kunnen we niet ongedaan maken door te doen alsof het buitenland niet bestaat. Bovendien wil D66 die globalisering niet terugdraaien. Meer contact met mensen uit andere culturen heeft ons leven verrijkt. Onze welvaart is toegenomen, we hebben ideeën en gewoonten uitgewisseld. Het bevredigt én prikkelt onze nieuwsgierigheid, verruimt onze blik. Maar onze internationale verbondenheid gaat verder. Veel verder. Wij zijn ervan overtuigd dat we onze ambities voor veiligheid, vrijheid, welzijn en ontplooiing alleen kunnen realiseren als we met andere landen samenwerken.

Dat begint met onze partners in Europa, maar op vele terreinen zijn bredere coalities noodzakelijk. Geen enkel land kan het zich veroorloven zich af te sluiten van de wereld. Een klein land met een open economie als Nederland zeker niet. Internationalisering en Europese samenwerking zijn voor D66 dan ook altijd van cruciaal belang geweest. Vanwege dat besef zijn wij vaak ook veeleisender dan andere partijen. Zo moet de Europese Unie veel beter om aan onze hoge eisen en verwachtingen te voldoen.

De steun voor Europese samenwerking staat onder grote druk. De maatschappelijke en politieke consensus brokkelt af. De internationale crises op een paar uur van Schiphol maken die tendens niet alleen zorgelijk maar levensgevaarlijk. De komende jaren zal D66 het motto 'denk en handel internationaal' dan ook met extra motivatie verdedigen en uitdragen. Wij moeten een actieve rol spelen op het wereldtoneel, onze verantwoordelijkheid nemen, onze belangen behartigen en gezamenlijk optrekken met Europese gelijkgestemden. Binnen onze landsgrenzen bouwen we bovendien aan een open, internationaal georiënteerde samenleving.

Een aantal concrete maatregelen die het internationale denken en handelen demonstreren:

- Samen met onze Europese partners werken we aan een schone en veilige toekomst door de ontwikkeling van een Energie Unie die onze energievoorziening duurzaam en minder afhankelijk van autoritaire olie-exporteurs maakt.
- We willen de obstakels voor ondernemers op de digitale markt wegnemen zodat een goed functionerende Europese markt ontstaat met meer kansen voor groei en innovatie.
- De klimaatcrisis is een mondiaal probleem. Dat kunnen we alleen oplossen als alle landen hun bijdrage leveren. Na het hoopvolle klimaatakkoord van Parijs moeten we zorgen dat de mooie beloftes leiden tot concrete acties.
- Op termijn wordt Europa onze stem in de wereld, met een gezamenlijk buitenlands- en veiligheidsbeleid, en een netwerk van EU-ambassades, zodat we met de EU als één blok onze belangen beschermen en voor onze idealen voor de vrijheden en rechten van mensen wereldwijd staan, tot en met de Veiligheidsraad.

- We gaan er alles aan doen om ervoor te zorgen dat vluchtelingen vanaf de eerste dag kunnen meedoen in Nederland, door de taal te leren en door hen een kans te geven op werk.
- Tegelijkertijd kiezen we voor een stevig investerings- en hulpbeleid om de economie en de rechtsorde in instabiele landen te versterken.
- Er is volop plaats voor buitenlandse talenten die in Nederland willen studeren of werken. Daarom bieden we ruimte voor tweetalig en Engelstalig onderwijs en steunen we initiatieven om getalenteerde studenten en docenten naar Nederland te halen.
- We stimuleren dat internationale uitwisseling en stages ook in het beroepsonderwijs steviger verankerd worden.
- We zijn trots dat mensen uit alle delen van de wereld Nederlander zijn. Niemand hoeft zijn oorspronkelijke nationaliteit op te geven om Nederlander te worden.
- Nederlanders die wonen of werken in het buitenland zijn onze ambassadeurs. Zij krijgen betere ondersteuning om te stemmen vanuit het buitenland en het organiseren van onderwijs voor hun kinderen. Zij verliezen onder geen beding automatisch het Nederlanderschap, zoals momenteel voorkomt.
- Er komt meer geld beschikbaar voor internationale samenwerking en we gaan dit budget effectiever besteden, onder meer door te investeren in het opbouwen en beschikbaar stellen van de kennis die Nederland beroemd heeft gemaakt in de wereld, zoals watermanagement, landbouw en voedselzekerheid en internationaal recht.
- Door importheffingen en andere barrières voor producten uit ontwikkelingslanden af te bouwen, geven we boeren en ondernemers daar de kans een beter bestaan op te bouwen.
- Oneerlijke belastingpraktijken bestrijden we en we stimuleren eerlijke handel, onder andere door handelsverdragen te sluiten waarmee we onze hoge eisen tot wereldwijde standaarden maken.
- Een moderne, direct inzetbare krijgsmacht is nodig als stok achter de deur voor ons internationale handelen. Daarom willen we investeren en specialiseren.

Verder kijken dan morgen: toekomstvast

Al vijftig jaar ziet D66 het als haar taak om de grote vraagstukken van morgen vandaag op de agenda te zetten. Dat deden we in 1966 door het voortdurende kraken van onze democratie op de agenda te zetten. Door in de jaren zeventig duurzaamheid in het hart van de politiek te brengen. Door keer op keer uit volle overtuiging te kiezen voor Europa. Door aan het begin van deze eeuw de discussie aan te gaan over de achterstallige hervormingen van woningmarkt, arbeidsmarkt en AOW.

D66 schuwt het niet gevestigde belangen elke keer weer ter discussie te stellen en korte termijn ongemak te verduren om daar op de lange termijn vruchten van te plukken. D66 komt op voor de belangen van grote groepen outsiders, die te lang aan de zijlijn stonden ten faveure van een kleine, machtige groep insiders. Vaak werden wij weggehoond door conservatieven op links en rechts, om vervolgens te zien dat dezelfde partijen jaren later, onnodig laat, met ons tot actie overgaan.

Een toekomstvaste politieke agenda is nooit af. Elke periode kent haar eigen vastgeroeste arrangementen of achterhaalde principes. D66 blijft er daarbij voor kiezen om dat wat niet meer van deze tijd is of niet geschikt is voor de toekomst proactief te hervormen. Omdat we daarmee sneller klaar zijn voor die toekomst en omdat snel handelen de tijd geeft om geleidelijk te hervormen. Zo werken we toe naar een toekomst die schoon, veilig, gezond, digitaal en onderling verbonden is.

Een aantal concrete toekomstvaste maatregelen:

- We gaan om naar een schone economie met weinig of geen CO₂-uitstoot. De uitstoot van CO₂ brengen we terug met tenminste 30% in 2030 en tenminste 95% in 2050. Duurzame energie is niet alleen schoon en gezond, maar ook noodzakelijk om in de toekomst economische concurrerend en geopolitiek onafhankelijk te zijn.
- Alle kolencentrales gaan dicht, vrijstellingen voor grootverbruikers verdwijnen, in Europa maken we ons hard voor een hogere belasting op CO₂ en in eigen land betalen mensen die zelf groene stroom opwekken niet langer energiebelasting.
- In 2030 zijn drie miljoen woningen en een miljoen kantoorpanden energieneutraal. Voor sociale huurders gaan we aan de slag met isolatie en huiseigenaren krijgen ruimte om te investeren door gebouwgebonden financieringsconstructies voor bijvoorbeeld zonne-energie of energiebesparing.
- We recyclen veel meer dan nu, op weg naar een economie zonder afval. Regelgeving die verhindert dat afval hergebruikt wordt als grondstof schrappen we en we maken producenten verantwoordelijk voor het verantwoord verwerken van hun producten.

- We breiden fiscale vergroening uit als onderdeel van de hervorming van het belastingstelsel. De ingewikkelde combinatie van autobelastingen vervangen we voor een systeem waarin je betaalt voor het gebruik van een auto, in plaats van voor het bezit. Daarbij kan daadwerkelijke CO2-uitstoot meegewogen worden. We stimuleren fietsgebruik met snelfietsroutes en voldoende stallingen.
- De overheid maakt, ook lokaal, ruim baan voor de komst van de schone en zelfrijdende auto.
- Toekomstvast betekent ook natuur beschermen. We beschermen de natuur door meer gebieden op land en zee een beschermde status te geven, hardere biodiversiteitsdoelen in Nederland en Europa te stellen en steviger op te treden tegen milieucriminaliteit.
- De digitale infrastructuur van Nederland heeft de snelste netwerken, dataopslag en internetknooppunten, zodat ondernemers nieuwe producten en diensten kunnen ontwikkelen. Er komt één digitale markt met Europa en koplopers om ons heen.
- We dringen de schulden op de Nederlandse woningmarkt terug door het verder verlagen van de hypotheekrenteaftrek, verlaging van het eigenwoningforfait en afschaffing van de overdrachtsbelasting.
- We moderniseren de arbeidsmarkt: we introduceren een nieuw contract voor onbepaalde tijd en we verlagen de lasten op arbeid.
- We hervormen het pensioenstelsel: met behoud van de voordelen van verplichte deelname en collectieve uitvoering geven we mensen meer keuzevrijheid en leggen het gespaarde vermogen per deelnemer vast. De overdracht van jong naar oud verdwijnt.
- We investeren in fundamenteel onderzoek en in het onderwijs komt meer aandacht voor digitale vaardigheden als programmeren.
- We stellen in de zorg gezondheid centraal in plaats van ziekte. Er komt meer aandacht voor kwaliteit en welzijnswinst en nieuwe vormen van bekostiging in de zorg, gericht op preventie. We zetten in op een generatie die gezond eet, sport en rookvrij opgroeit.
- We gaan bepaalde typen (soft)drugs veilig en gereguleerd aanbieden, om de gezondheidsschade door drugsgebruik terug te dringen en criminele winsten weg te nemen.
- We investeren in defensie en werken samen met de landen om ons heen, binnen de NAVO en in Europa, omdat dit leidt tot meer veiligheid en meer efficiëntie.

- We investeren wereldwijd in de opbouw van de rechterlijke macht, steunen de organisatie van vrije verkiezingen, waarborgen een vrije pers en media en pleiten voor een stevig ontwikkelingssamenwerkingsbeleid, om te werken aan stabiele samenlevingen en tegelijkertijd vluchtelingenstromen te voorkomen.

Innoveren en experimenteren

Wij leven in een tijd waarin verandering steeds sneller plaatsvindt. Velen van ons herinneren zich nog hun eerste computer, e-mailadres, mobiele telefoon en internetaankoop. Zaken die zeer snel gemeengoed zijn geworden en waar niemand meer zonder kan.

In deze snel veranderende wereld, willen wij ook dat elk van ons als individu op maat geholpen wordt door bedrijven, de overheid, in de zorg, in het onderwijs. Maatwerk en snelle aanpassing gaan niet samen met vanuit Den Haag in detail vastgelegde regels en draaiboeken. Dat heeft gevolgen. Er zullen verschillen ontstaan tussen scholen, ziekenhuizen en gemeenten. Deze verschillen moeten transparant zijn. In Den Haag zullen politici de illusie van centrale maakbaarheid en bijpassende politieke verantwoordelijkheid moeten loslaten. En niet alles zal altijd meteen goed gaan. Zolang we dit vervolgens herstellen en er van leren, zijn wij er van overtuigd dat de uitkomsten veel beter zijn dan die van vanuit Den Haag opgelegde eenheidsworst.

Daarom kiest D66 heel bewust voor innovatie en voor experimenten. We geven ruimte aan bedrijven, ondernemers, lokale overheden en professionals in de publieke sector om hun taak uit te voeren op de manier die zij het beste achten. Er zijn uiteraard minimumvereisten en er wordt toezicht gehouden op de kwaliteit van uitkomsten. Maar we kiezen met open ogen voor meer proberen, dingen niet overal op dezelfde manier doen en uiteindelijk het beste kiezen.

Een aantal concrete maatregelen om meer te innoveren en experimenteren:

- We investeren een miljard in innovatie, waarbij maatschappelijke uitdagingen, zoals de energietransitie en langer gezond leven, centraal komen te staan.
- D66 hervormt het Nederlandse innovatiebeleid. We stoppen met de topsectoren. Regionale netwerken zoals in Eindhoven (high tech) en Wageningen (voedsel en milieu) krijgen juist meer ruimte om te werken aan vernieuwing.
- D66 maakt publiek en privaat geld vrij door de oprichting van een publieke investeringsbank. Daarbij koppelen we de bestaande kennis en budgetten van de overheid aan geld dat bijvoorbeeld beschikbaar is bij pensioenfondsen om te investeren in schone en digitale groei, waarbij we de huidige versnippering sterk terug dringen en zorgen voor doorzettingsmacht
- D66 steunt duurzame en sociale ondernemers door samenwerking eenvoudiger te maken en een rechtsvorm te introduceren voor sociale ondernemers.
- Aanbestedingen staan vereenvoudigt open voor het mkb en zzp'ers.
- We verminderen de regeldruk voor ondernemers door niet langer iedereen vooraf te controleren, maar achteraf te doen op basis van steekproeven.

- Overheidsdata wordt ontsloten als open data, zodat ondernemers nieuwe toepassingen kunnen ontwikkelen, zoals Buienradar.
- Door scherp mededingingsbeleid geven we kansen aan nieuwkomers.
- We maken Nederland aantrekkelijk voor innovatieve buitenlandse bedrijven en buitenlands talent door te investeren in [internationaal] onderwijs, cultuur en sport en de arbeidsmarkt te moderniseren.
- We bouwen voort op de eerdere decentralisaties en geven meer ruimte aan sterke lokale overheden, rusten lokaal bestuur en politiek beter toe en accepteren dat er verschillen ontstaan.
- Ook professionals, zoals leraren, huisartsen en wijkverpleegkundigen, krijgen meer ruimte om hun vak uit te oefenen en te innoveren.
- We experimenteren met bekostiging, snelle en betrouwbare gegevensuitwisseling en nieuwe vormen van samenwerking in de zorg.
- We investeren in uitkomstmetingen en kwaliteitsregistraties in de zorg en in eHealth.
- Gemeentes krijgen meer ruimte om te experimenteren met de uitvoering van de Bijstandswet als een soort van basisinkomen.
- We experimenteren met online stemmen en het online ontwikkelen van wetsvoorstellen.
- We maken ruim baan voor elektrische en zelfrijdende voertuigen.
- In de EU maken we ons hard voor flexibelere begrotingen die gericht zijn op innovatie, duurzame infrastructuur en kennis.
- We maken ons hard voor één energie- en digitale markt in de EU.
- We investeren in het opbouwen en beschikbaar maken van kennis voor andere landen op terreinen waar Nederland een koppositie heeft, zoals watermanagement, landbouw, voedselzekerheid en internationaal recht.

Wat de overheid over zorg beslist, raakt ons allemaal. Het raakt onze eigen gezondheid, en die van onze kinderen, partner, ouders en vrienden. Het raakt de kwaliteit van ons leven maar ook onze portemonnee. Wanneer het om zorg gaat, staat er veel op het spel voor ons allemaal.

Wij hebben een van de beste stelsels voor gezondheidszorg ter wereld. Onze zorg is toegankelijk voor iedereen en van hoge kwaliteit. Toch kunnen we niet tevreden achterover leunen. Ons stelsel bestaat nu ongeveer tien jaar in de huidige vorm. D66 wil binnen dit stelsel experimenteren om te verbeteren. Want het kan beter. Ons stelsel vertoont bureaucratische trekjes. Terwijl het om mensen gaat, is de menselijke maat soms zoek. Als kwetsbare patiënt, of betrokken mantelzorger, voelen we ons wel eens volstrekt onbegrepen, of vertwijfeld over wie ons nu echt helpen kan. En dan de kosten. Die lopen stevig op en het einde lijkt nog niet in zicht.

Er ligt dus een grote uitdaging. Daarbij moeten we een paar dilemma's oplossen. Als patiënt of 'zorgconsument' nemen wij het liefste zelf de regie en praten en beslissen we mee. Soms kan een patiënt die keuzes niet goed maken, omdat hij te kwetsbaar is of onvoldoende inzicht heeft in kwaliteit en consequenties – hoe zorgen we dat het in die situaties toch mogelijk is de goede keuzes te maken? Daarnaast hebben we graag maatwerk. Daar staat tegenover dat de zorg een massale omgeving is met prijzen, protocollen, checklists, en grote instellingen. Hoe zorgen we voor mensenwerk en maatwerk in de zorg?

De kosten tenslotte: sinds 1970 zijn de overheidskosten voor zorg met een factor acht toegenomen. Die kosten, zo'n € 5000 per persoon per jaar, moeten we samen opbrengen. Voeg hier de groeiende inzet van mantelzorgers en betalingen voor premie en eigen bijdragen aan toe, en we spreken over een astronomisch bedrag. De verwachting is dat de zorgkosten blijven stijgen en daarom, ondanks de verwachte economische groei, de komende jaren geen stijging van koopkracht verwacht mag worden. Hoe houden we goede zorg voor iedereen toegankelijk en op lange termijn voor de samenleving betaalbaar? Het is zaak deze kostenstijging samen met de mensen in de zorg te beheersen.

D66 wil de menselijke maat terug in de zorg – naar zorg met een menselijk gezicht – en van daaruit vernieuwend vooruit. Inventief, betaalbaar en kwalitatief beter. Want dat kan, met beleid dat zijn vertrekpunt vindt in de wensen van ons allemaal. Zo willen wij allemaal graag gezond blijven. Het belangrijkste is daarom investeren in preventie om te voorkomen dat mensen ziek worden. Daar is soms hulp bij nodig, of een nieuw inzicht of goed advies. En wanneer het tegenzit en we zorg nodig hebben, moet dit zo snel mogelijk in onze eigen, vertrouwde leefomgeving georganiseerd worden. Vooral voor de groeiende groep ouderen is dit belangrijk, en voor degenen die hen als mantelzorger bijstaan. We zullen brede zorg moeten concentreren in de buurt, voor patiënten en ter ondersteuning van mantelzorgers. Met meer aandacht voor chronisch zieken die kansen moeten krijgen ondanks beperkingen en voor mensen die re-

integreren na hun ziekte. eHealth zal de zorg ingrijpend veranderen en geeft de patiënt meer regie over eigen gezondheid en behandeling. Het helpt patiënten én professionals om heel nauwkeurig en efficiënt te monitoren en te diagnosticeren. De patiënt krijgt meer grip op de eigen situatie en het scheelt een regelmatige gang naar de arts. Voor het bedrijfsleven ligt hier een kansrijk terrein voor innovatie.

Hoogcomplexe zorg, bijvoorbeeld een openhartoperatie of longtransplantatie, hoeft niet in de buurt plaats te vinden. Die zorg concentreert zich in een aantal centra waar professionals veel ervaring opbouwen in deze complexe ingrepen en de kwaliteit nieuwe impulsen kunnen geven.

In ons stelsel staat de patiënt centraal, met de huisartsen en andere medische professionals als de eerste vertrouwenspersoon. Zorgverzekeraars spelen een cruciale rol in het bevorderen van innovatie, efficiëntie en transparantie van kwaliteit. D66 wil dit stelsel verder verbeteren.

1900 **Liever voorkomen dan genezen: een rookvrije generatie die gezond eet en sport**

1901 Het is voor iedereen altijd het beste dat een zorgvraag voorkomen wordt. De gezondheidszorg
1902 zou in de kern gericht moeten zijn op gezondheid. D66 wil daarom in alle geledingen van de
1903 zorg meer aandacht voor de bescherming van gezondheid. Dit maken we eenvoudiger door
1904 ruimte te bieden aan experimenten rond bekostiging van gezondheidszorg en voor
1905 samenwerking tussen instellingen die levensstijl, gezondheid en zorg raken. Een bijzonder
1906 speerpunt is en blijft roken – nog steeds een zeer grote belasting voor onze gezondheid. Het is
1907 ons streven dat de volgende generatie een rookvrije generatie wordt. Dat bereiken we door een
1908 combinatie van voorlichting, gereguleerd aanbod en gereguleerde marketing.

1909 Daarnaast zijn wij een voorstander van een actief voedingsbeleid dat gezonde patronen in de
1910 kindertijd aanleert door betere voedselvoorlichting, een actief voedingsbeleid in
1911 kinderomgevingen, bescherming van kinderen tegen marketing en impulsaankoop van
1912 ongezonde producten en ook voor volwassenen voldoende keuze in onder andere
1913 bedrijfsrestaurants.

1914 De overheid moet mensen stimuleren te sporten en te bewegen: door hier vroeg op school mee
1915 te beginnen, maar ook door het zekerstellen van infrastructuur.

1916

1917 **Huisarts in een hoofdrol**

1918 De huisarts is voor de meeste mensen al de toegangspoort tot de zorg: zij spelen een cruciale
1919 rol bij het vinden van goede specialistische ondersteuning en bij preventie en het voorkomen
1920 van zorgvraag. D66 wil deze rol verder versterken omdat we daarmee betere, snelle zorg
1921 dichtbij mogelijk maken. Dat begint met het bevorderen van samenwerking tussen huisarts,
1922 apotheker, jeugdhulp en welzijn in de wijk – bijvoorbeeld in gezondheidscentra of praktijkteams

1923 – en met meer innovatie in huisartsenzorg (de zogenaamde eerste lijn). Met meer ondersteuning
1924 door praktijkondersteuners huisartsenzorg (POH's) zijn huisartsen in staat efficiëntere en betere
1925 zorg te verlenen. Wij willen experimenteren met bekostiging gericht op het bevorderen van
1926 gezondheid en het voorkomen van zorgvraag – bijvoorbeeld via populatiebekostiging of door
1927 een deel van de huisartsenvergoeding te bestemmen voor innovatie. We willen ook
1928 experimenteren met 'kijk- en luistergeld' voor huisartsen en specialisten, zodat zij niet een
1929 perverse prikkel hebben om onnodig diagnoses te stellen en interventies voor te schrijven.
1930 Daarnaast willen we financiële prikkels en budgetten die zorg in instellingen (intramurale zorg)
1931 aanjagen wegnemen. Net als prikkels die investeringen in eHealth belemmeren. Wij willen dat
1932 huisartsen als professionals de ruimte krijgen om, met minimale bureaucratie, deze rol te
1933 vervullen. Dat vertrouwen in en de verantwoordelijkheid van de arts gaat gepaard met hoge
1934 verwachtingen. Een goede professional werkt aan geleverde zorgkwaliteit, houdt kennis en
1935 vaardigheden up-to-date en zorgt bijvoorbeeld met flexibele openingsuren voor betere
1936 toegankelijkheid.

1937

1938 **Meer zorg dichtbij**

1939 D66 wil meer doen om de basiszorg in de buurt te versterken. Daarbij denken we met name aan
1940 zorg voor chronische patiënten met bijvoorbeeld diabetes of de ondersteuning van
1941 mantelzorgers die zorgen voor dementerenden. Deze zorg willen we in de buurt organiseren.
1942 Dat vraagt om nieuwe vormen van zorginstellingen tussen de eerste (de huisarts) en de tweede
1943 lijn (het ziekenhuis) in. Deze instellingen kunnen zorg bieden die dichterbij, meer
1944 gespecialiseerd en ook nog goedkoper is. Daarbij investeren we in wijkverpleegkundigen die
1945 voor chronische patiënten het gezicht van de zorg in de wijk zijn en die veel zorgvragen, bij
1946 bijvoorbeeld huisartsen, kunnen voorkomen. Deze verandering vraagt samenwerking tussen
1947 ziekenhuizen, huisartsen en gemeente, met steun van zorgverzekeraars. D66 wil ruimte bieden
1948 aan experimenten, onder andere rond bekostiging en veilige, snelle en betrouwbare
1949 gegevensuitwisseling, maar ook mededinging, en vervolgens de successen verder uitrollen.

1950

1951 **Eigen regie versterken**

1952 Patiënten of zorgconsumenten nemen het liefste zelf de regie en willen meepraten en -
1953 beslissen. Soms kunnen patiënten geen goede keuzes maken, omdat ze te kwetsbaar zijn of
1954 onvoldoende inzicht hebben in kwaliteit en consequenties. De huisarts, specialist,
1955 verpleegkundige of onafhankelijke cliëntondersteuner zorgt ervoor dat de patiënt mee kan
1956 beslissen over de zorg door de juiste informatie beschikbaar te stellen en te adviseren.
1957 Gezamenlijke besluitvorming is goed voor patiënt én zorgverlener. Dit is niet nieuw, maar nog
1958 niet breed ingevoerd en vraagt allereerst om vertrouwen tussen patiënt en arts. Dat wordt
1959 bevorderd door de patiënt de eigen huisarts te laten kiezen. De versterkte eerstelijnszorg geeft
1960 de huisarts meer middelen en meer inzicht om zijn rol te vervullen waardoor deze ook minder

1961 snel hoeft door te verwijzen. Geholpen door meer en betere kwaliteitsinformatie kunnen artsen
1962 hun adviezen op objectieve feiten baseren. Deze advies- en navigeerrol kost tijd en daarmee
1963 geld. De overheid geeft zorgverleners hier budget voor waar dit nu nog niet gedekt is door een
1964 vaste patiëntenvergoeding of een budgetcode (DBC).

1965

1966 **Verbeteren kwaliteit – weten en delen wat werkt**

1967 Er zijn in de zorg grote verschillen in de geleverde zorgkwaliteit. De kans op complicaties en
1968 bijwerkingen verschilt sterk tussen instellingen en artsen. Natuurlijk willen artsen als
1969 professionals zelf steeds betere zorg leveren. En patiënten willen kunnen kiezen voor de beste
1970 zorg. Door informatie over kwaliteit beschikbaar te maken voor patiënten en hun huisartsen
1971 krijgen zij meer regie en verbetert de kwaliteit. Daarom moet de overheid stimuleren en
1972 faciliteren dat zorgverleners en patiënten(vertegenwoordigers) manieren ontwikkelen om de
1973 kwaliteit van zorginstellingen en artsen inzichtelijk te maken. De overheid kan dit stimuleren door
1974 te zorgen voor de ontwikkeling van een nationaal platform waarop ondernemende artsen of
1975 anderen kwaliteitsregistraties kunnen starten. Daarnaast kan de overheid in woord en daad
1976 stimuleren dat informatie over kwaliteit beschikbaar komt en wordt gebruikt. Wij kunnen ons
1977 voorstellen dat er zelfs disciplines zijn waar de overheid dit verplicht, omdat de verwachte
1978 gezondheidswinst heel groot is.

1979 Wij willen dat zorgverzekeraars zich nadrukkelijk bezighouden met het inzichtelijk maken en het
1980 bevorderen van kwaliteit. Daarbij spelen preventie en ketenzorg een rol. De overheid maakt
1981 ruimte voor zorgverzekeraars om daar meer mee te experimenteren en voert een
1982 innovatieagenda met vernieuwing en implementatie van reeds bewezen interventies. Dit kan
1983 versterkt worden door experimenteerruimtes te creëren, bijvoorbeeld in de vorm van een
1984 pilotregio waar zowel met interventies als met kwaliteitsmeting geëxperimenteerd kan worden.
1985 Het Radboudumc in Nijmegen heeft met twee verzekeraars een nieuw soort zorgcontract
1986 afgesloten, waarbij de kwaliteit van de zorg leidend is, in plaats van het aantal verrichte
1987 medische handelingen. Dit soort initiatieven ziet D66 graag.

1988 Ook de kwaliteit van de door zorgverzekeraars geleverde diensten moet hiermee beter
1989 vergelijkbaar worden, waarbij online vergelijkers een grote rol kunnen spelen in het creëren van
1990 transparantie maar wel met waarborgen voor onafhankelijkheid en privacy. Tenslotte geeft de
1991 overheid zelf het goede voorbeeld door in het eigen beleid bij 'waarde' altijd te redeneren vanuit
1992 kwaliteit van leven en niet alleen vanuit kosten. De overheid speelt ook een rol in het beperken
1993 van bureaucratie en de beheersing van het aantal geregistreerde indicatoren. De minister heeft
1994 tot taak de bureaucratie te verminderen. Dat lukt alleen wanneer ook de verschillende
1995 zorgsectoren, toezichthouders en financiers hierin gezamenlijk optrekken. Vertrouwen,
1996 betrokkenheid en openheid vormen de noodzakelijke basis voor minder procedures.

1997

1998 Experimenten om de zorg nog meer patiëntgericht te maken

1999 Het belang en de gezondheid van de patiënt vraagt er om dat zorgverleners meer
2000 samenwerken. Zeker bij chronisch zieken en patiënten met meerdere aandoeningen. Daarnaast
2001 moeten ze meer sturen op preventie. De manier van vergoeden van zorg en de deelbelangen
2002 van verschillende zorgverleners maken dit soms moeilijk. Daarom moeten financiële schotten en
2003 belangen worden doorbroken. D66 wil, binnen het huidige zorgstelsel, experimenteren met
2004 vormen van zorgbekostiging die het vervangen van dure door goedkopere zorg, preventie en
2005 vroegsignalering en -interventie bevorderen. Dit kan bijvoorbeeld door met populatiebekostiging
2006 te experimenteren. Om dit mogelijk te maken, maakt de overheid afspraken met
2007 zorgverzekeraars en gemeenten over die experimenten en verschaft ze de benodigde
2008 speelruimte door flexibele toepassing van mededingingsregels. Regionale zorgnetwerken
2009 zouden daarbij, rondom specifieke vormen van zorg, als één geheel kunnen worden
2010 gecontracteerd en afgerekend op kwaliteit van geleverde zorg of preventie. De minister neemt
2011 de regie over versimpeling van bekostiging binnen de bestaande DBC-systematiek. Deze is
2012 onnodig bureaucratisch geworden. Tenslotte willen we vooral in de langdurige zorg
2013 experimenteren met persoonsvolgende bekostiging of een persoonsgebonden budget (PGB)
2014 met een nieuwe vorm van trekkingsrecht. D66 blijft voorstander van meer persoonsgebonden
2015 budgetten die patiënten de regie geven over de inrichting en invulling van hun zorg.

2016 Echt patiëntgerichte zorg houdt ook meer rekening met verschillen tussen patiënten.
2017 Bijvoorbeeld tussen vrouwen en mannen, maar ook tussen mensen met een westerse en
2018 mensen met een niet-westerse achtergrond. Zij verschillen namelijk niet alleen in de manier
2019 waarop zij het effectiefst benaderd kunnen worden, maar ook in de effectiviteit van sommige
2020 geneesmiddelen of behandelmethoden.

2021

2022 Versterken patiëntenorganisaties

2023 Patiëntenorganisaties geven de patiënt een stem en spelen een belangrijke rol bij veranderingen
2024 rond meer eigen regie, verhoogde kwaliteit en meer patiëntgerichte zorg. D66 wil dat zij bij deze
2025 interventies en experimenten een stem hebben in de details rond uitvoering en de evaluatie.
2026 Indien dit te veel van hun beperkte middelen vraagt, moeten we op zoek naar manieren om hen
2027 voor deze investering te compenseren.

2028

2029 Ziekenhuizen nog beter

2030 D66 wil in de hoogwaardige, maar ook kostbare ziekenhuiszorg de juiste balans vinden tussen
2031 specialisatie en concentratie van complexe zorg en goede brede zorg in de regio. Daarbij
2032 verwachten wij dat er uiteindelijk meer locaties met brede zorg in de zogenaamde anderhalve
2033 lijn (tussen de huisarts en de specialist in) ontstaan, er een groot aantal ziekenhuizen met goede

2034 brede zorg nodig is en er beduidend minder locaties met complexe zorg nodig zijn. Dit wordt nog
2035 versterkt door de opkomst van eHealth, waardoor steeds meer zorg buiten de muren van een
2036 ziekenhuis plaatsvindt. Vastgoed en bedden worden minder belangrijk, voorkomen dat mensen
2037 ziek worden belangrijker. Dat betekent een geleidelijke, maar grote, verandering en vereist
2038 samenwerking en overleg tussen ziekenhuizen, zorgverzekeraars en aanbieders in de eerste
2039 lijn. De minister neemt samen met de zorgverzekeraars de regie in dit proces. Een
2040 langetermijnperspectief is nodig, zodat het pad naar een nieuw landschap ingezet kan worden.
2041 Bij dit proces stelt D66 bij toepassing van de mededingingswet het belang van de patiënt en de
2042 invloed op geleverde zorgkwaliteit in relatie tot kosten voorop. Onnodige belemmeringen voor
2043 samenwerking of herschikking worden voorkomen.

2044 De vereiste veranderingen van ziekenhuizen om deze betere zorg te leveren, vragen erom dat
2045 bestuurders besluiten tot bijvoorbeeld samenwerking eenvoudiger kunnen nemen.
2046 Maatschappen en specialisten BV's maken dit moeilijker. D66 wil daarom dat specialisten
2047 uiteindelijk werknemers worden van ziekenhuizen.

2048

2049 **Investeren in innovatie zoals eHealth**

2050 De gezondheidszorg staat bol van innovatie. Innovatie helpt de kwaliteit van zorg te verhogen,
2051 maakt preventie en het leven met aandoeningen draaglijker en kan ook zorgkosten helpen
2052 verlagen. D66 wil dat Nederland vooroploopt met zorginnovatie. D66 wil zorgaanbieders
2053 stimuleren om meer gebruik te maken van eHealth-oplossingen, zoals patiënten portalen en
2054 apps. Waar nodig wordt ruimte gemaakt voor experimenten, bijvoorbeeld wanneer uitwisseling
2055 van (patiënt-)informatie nodig is. Onder voorwaarden staan we privaat kapitaal toe in
2056 innovatieve zorg, mede omdat nieuwe toetreders een belangrijke bron van innovatie kunnen
2057 zijn. Een fonds voor zorginnovatie, gericht op grote doorbraken, zou nieuwe aanbieders moeten
2058 ondersteunen. Patiënten en hun vertegenwoordigers moeten nauw betrokken worden bij
2059 innovatie. Ook procesinnovaties die leiden tot kwaliteitsverbetering of kostenverlaging verdienen
2060 aandacht.

2061 Om gezondheidsrisico's te beheersen is er sprake van een toelatingstoets voor nieuwe
2062 geneesmiddelen door het College ter beoordeling van geneesmiddelen (CBG). D66 wil dat het
2063 CBG ook de toelating van nieuwe hulpmiddelen beoordeelt. Het toetsingskader mag, zeker voor
2064 levensreddende middelen, geen onnodig vertragende factor vormen.

2065

2066 **Dure geneesmiddelen**

2067 Er zijn gelukkig baanbrekende medicijninnovaties. Mede daardoor komen er ook meer dure
2068 geneesmiddelen beschikbaar, vooral voor complexe ziektes, zoals kanker. Vaak zijn deze
2069 geneesmiddelen niet genezend, maar levensverlengend. Voor patiënten zijn zij een laatste

2070 strohalm. D66 wil de bestaande praktijk van een niet-gepolitiseerd advies over toelating en
2071 vergoeding van medicijnen door professionals versterken. Ook als dit leidt tot de keuze een
2072 medicijn niet op te nemen wegens onvoldoende gezondheidsbaten in verhouding tot de kosten.
2073 Daarnaast wil D66 dat tussen zorginstellingen en ook binnen Europa samengewerkt wordt op
2074 het vlak van inkoop van medicijnen. Uiteraard binnen heldere mededingingskaders. De invloed
2075 van farmaceutische bedrijven op artsen en patiëntenorganisaties vereist continue
2076 waakzaamheid – zij moet transparant zijn en worden teruggedrongen.

2077

2078 **Belang van privacy en medisch beroepsgeheim**

2079 Mede als gevolg van digitalisering, innovaties rond eHealth, preventie en de toenemende kracht
2080 van big data is er meer en meer mogelijk. Dit biedt enorme kansen voor gezondheid, maar
2081 brengt ook risico's voor privacy met zich mee. Dit kan beperkingen opleveren voor het delen van
2082 tot de individuele patiënt herleidbare gezondheidsinformatie, maar dat mag niet verworden tot
2083 een oneigenlijk argument tegen zorginnovatie. De patiënt is en blijft echter wel eigenaar van zijn
2084 eigen gezondheidsinformatie. D66 wil dat het medisch beroepsgeheim onaangetast blijft.

2085

2086 **Geestelijke gezondheidszorg: professioneel en met menselijke maat**

2087 Ook in de geestelijke gezondheidszorg (GGZ) is voorkomen beter dan genezen. Daarom wil
2088 D66 werk maken van preventie en het bespreekbaar maken van psychische problemen, vooral
2089 ook onder jongeren en op de werkvloer. Veel mensen wachten te lang met het zoeken van hulp
2090 uit angst voor stigmatisering. Als je er vroeg bij bent, kan medische hulp worden voorkomen.
2091 Anderzijds moeten we ervoor waken dat vroege signalering leidt tot behandeling van problemen
2092 die vanzelf overgaan. Om deze balans te vinden is laagdrempelige toegang tot GGZ
2093 noodzakelijk. Juist door de decentralisaties van bijvoorbeeld de jeugdhulp is lokale GGZ-
2094 expertise belangrijk, bijvoorbeeld door GGZ-expertise in sociale wijkteams op te nemen. Via
2095 kennisontwikkeling en kennisdeling tussen alle betrokken partijen in het GGZ-domein zorgen we
2096 voor verbetering van de zorg. D66 wil dat bij de behandeling van fysieke aandoeningen, zoals
2097 kanker, psychosociale zorg altijd onderdeel kan uitmaken van de behandeling. Wij waarborgen
2098 dat er in de GGZ een gevarieerd aanbod is aan hulpverleners, zodat mensen terecht kunnen bij
2099 een hulpverlener die goed bij hen past.

2100 Mensen met zware psychische problemen kunnen ernstige overlast veroorzaken of zelfs in de
2101 criminaliteit belanden. D66 vindt dat ook verwarde mensen recht hebben op een plek in de
2102 samenleving. Hiertoe zal de maatschappelijke opvang en GGZ-opvang moeten worden
2103 versterkt. Daar waar er onaanvaardbare risico's zijn, moeten er voor acute zorg 24 uur per dag
2104 voldoende veilige plekken zijn.

2105

2106 **Rust in langdurige zorg**

2107 In de langdurige zorg is de afgelopen jaren heel veel veranderd. D66 wil dat de decentralisaties
2108 de komende jaren de kans krijgen hun toegevoegde waarde te laten zien. Wij waren en zijn
2109 voorstanders van die decentralisaties, omdat ze de kans tot maatwerk en betere samenwerking
2110 tussen zorg en welzijn en bijvoorbeeld ook onderwijs bieden. Het maakt betere
2111 kostenbeheersing mogelijk, omdat brede domein overschrijdende zorg ook betere en dus
2112 efficiëntere zorg is. De komende jaren zullen we, gemeente na gemeente, de resultaten zien.
2113 We moeten dan wel zorgen dat transparant is wat werkt en wat niet werkt. Daarbij zullen we
2114 zeker successen zien, maar ook uitdagingen en problemen. Wij willen dat gemeenten de
2115 komende jaren van elkaar leren en hun prestaties vergelijken, maar willen dat de rijksoverheid
2116 niet vervalt in een reflex van detailsturing en gelijkschakeling. De regeldruk in de langdurige zorg
2117 moet de komende periode omlaag. De aandacht moet weer naar de zorg kunnen gaan in plaats
2118 van naar de administratie.

2119 Een voorwaarde voor decentralisatie is vertrouwen in de gemeentelijke overheid en de lokale
2120 democratie om haar scherp te houden.

2121 In de gehandicaptensector moeten de komende periode ouder en kind weer centraal komen te
2122 staan en het beleid zich naar die belangen voegen door te zorgen voor maatwerk en
2123 toegankelijkheid.

2124

2125 **Zorgen om verpleeghuiszorg**

2126 Doordat we door een betere zorg langer thuis wonen, verandert ook het karakter van het
2127 verpleeghuis. We verblijven daar steeds korter, met complexere problemen en een intensieve
2128 zorgbehoefte. Het verpleeghuis wordt daardoor steeds meer het verlengstuk van het ziekenhuis
2129 en is tegelijk voor velen het laatste thuis. Met al die veranderingen moeten we blijven zorgen dat
2130 zorg en verblijf zoveel mogelijk op maat van de cliënt zijn. Intimiteit en seksualiteit is bijvoorbeeld
2131 belangrijk, de behoefte hieraan verdwijnt niet als je gehandicapt bent of in een verpleeghuis
2132 woont. Toch zijn deze instellingen nog slecht ingericht op deze behoeften en is er onvoldoende
2133 privacy. Wij zien dat mensen zich zorgen maken over de kwaliteit van deze zorg en de
2134 aansluiting van verpleeghuizen bij deze nieuwe eisen. Persoonsvolgende bekostiging zou meer
2135 maatwerk kunnen bevorderen.

2136 De komende kabinetsperiode wil D66 dat er transparantie komt over kwaliteit van de
2137 verpleeghuiszorg. Met de resultaten hiervan kan een volgend kabinet dan aan de slag. Van
2138 gemeenten vragen wij nu al aandacht voor de bouw van levensloopbestendige woningen en het
2139 gebrek aan ouderenwoningen.

2140

2141 **Bijzondere aandacht voor kwetsbare groepen**

2142 Er is een aantal zeer kwetsbare groepen die zorg ontberen en soms zorg ontwijken. Binnen de
2143 zorg moet er genoeg aandacht zijn voor kindermishandeling, ouderenmishandeling en huiselijk
2144 geweld. Zorgverleners zijn in de positie om deze misstanden vroeg te signaleren en hebben ook
2145 de vertrouwenspositie om hulp te verlenen. Toch is er vaak sprake van spanning tussen de
2146 wens zorg te bieden, en het medisch beroepsgeheim. Met zorgverleners, voornamelijk
2147 huisartsen en wijkverpleegkundigen, moet gewerkt worden aan oplossingen om beide te
2148 combineren.

2149 Opvanglocaties in Nederland zijn overvol, mede als gevolg van de sterke toename van het
2150 aantal daklozen in de laatste jaren. Zij weten bovendien niet altijd de weg naar hulp te vinden.
2151 Het gaat om mensen die het vaak niet meer op eigen kracht redden. D66 vindt het de taak van
2152 ons allemaal om extreem kwetsbare mensen beter op te vangen. Lokale initiatieven, zoals
2153 bijvoorbeeld het Straat Consulaat in Den Haag, kunnen hier een belangrijke rol in spelen. Op de
2154 eerste plaats moeten knelpunten bij het vroegtijdig signaleren opgelost worden, zodat minder
2155 mensen in deze situatie terechtkomen. Ook de toegang tot de schuldhulpverlening moet worden
2156 verbeterd. Het komt nog steeds voor dat gemeenten daklozen, onder wie zwerfjongeren en
2157 alleenstaande moeders met kinderen, een plek in de opvang weigeren. De rijksoverheid moet
2158 knelpunten in de toegankelijkheid van de opvang samen met de gemeenten oplost. Daarnaast
2159 wil D66 dat gemeenten actief ondersteuning aanbieden aan deze kwetsbare mensen. Voor
2160 mensen die geen zorgverzekering kunnen afsluiten, moet er een passende regeling voor
2161 noodzorg komt.

2162

2163 **Zorgen voor kwetsbare kinderen: jeugdhulp**

2164 Er zijn helaas veel kwetsbare kinderen en jongeren die hulp nodig hebben. Deze kinderen
2165 moeten die hulp krijgen. Daarvoor is het nodig dat de, soms vele, instellingen die daarvoor
2166 zorgen, samenwerken en maatwerk leveren. De behoeften van het kind staan daarbij centraal.
2167 D66 was en is daarom voorstander van de complete decentralisatie van de jeugdhulp. Die
2168 overgang is nog maar net begonnen. De decentralisatie krijgt vorm, maar er is ook nog veel
2169 onrust door wachtlijsten en een gebrek aan uniformiteit. Gemeenten moeten wennen aan alle
2170 nieuwe bevoegdheden die bij hen worden neergelegd en daar ontstaan soms knelpunten. Ook
2171 in deze zorg wil D66 nu vooral aandacht voor een goede kwaliteit binnen het huidige stelsel.
2172 Nieuwe grote wijzigingen zijn niet in het belang van deze kwetsbare kinderen en hun ouders. De
2173 inbedding van de jeugd-GGZ verdient bijzondere aandacht omdat er aan de ene kant behoefte
2174 is aan nauwe samenwerking met de brede jeugdhulp en aan de andere kant ook met
2175 psychische, psychiatrische en bredere medische zorg.

2176 Gemeenten worden gestimuleerd om regionaal samen te werken om de beschikbaarheid van

2177 schaarse en vaak dure zorg zeker te stellen. Zorgaanbieders zullen zich met behoud van
2178 professionaliteit sector overstijgend moeten richten op gemeenten en regio's. Zo kan de
2179 effectiviteit van de zorg omhoog en kunnen administratieve lasten omlaag. De primaire
2180 verantwoordelijkheid hiervoor ligt bij gemeenten die daar, binnen landelijke kwaliteitskaders, de
2181 ruimte voor krijgen. Daarbij moedigt D66 gemeenten en aanbieders aan burgers te betrekken bij
2182 de inrichting van hun jeugdhulp.

2183 D66 zal in de komende kabinetsperiode inzetten op het verder ontwikkelen en flexibiliseren van
2184 de jeugdgezondheidszorg, gericht op vroegsignalering, vroeg-interventie en een betere
2185 aansluiting op de jeugdhulp.

2186 Het tegengaan van kindermisbruik en mishandeling hebben bijzondere aandacht. De veiligheid
2187 van kinderen moet beter geborgd worden in de jeugdhulp door een betere signalering en snelle
2188 interventies. Waarheidsvinding moet voorop staan, zodat alle partijen – allereerst het kind –
2189 gehoord worden. Wij zien een abrupte overgang van intensieve begeleiding naar hulp op
2190 afstand wanneer kinderen achttien jaar worden. Dat gaat soms ten koste van deze
2191 jongvolwassenen. We willen voorkomen dat kinderen wanneer zij achttien worden, volledig van
2192 de zorgradar verdwijnen, zonder dat dit in de weg staat van hun vrijheid en zelfstandigheid. D66
2193 wil dat de komende jaren gezocht wordt naar en geëxperimenteerd wordt met oplossingen.

2194

2195 **Minder medicijnen voor kinderen**

2196 Wij maken ons zorgen over het hand over hand toenemende gebruik van medicijnen door
2197 kinderen. Veel te veel kinderen zijn chronisch gebruiker van middelen tegen bijvoorbeeld
2198 depressie, drukte of angst. D66 wil dat artsen terughoudender zijn in het voorschrijven van
2199 medicijnen en dat er meer naar alternatieven wordt gezocht, ook als die meer behandeltijd en
2200 meer werk van de arts vragen. Met medicatie bij ongewenst of onbegrepen gedrag, bijvoorbeeld
2201 het drogeren van ouderen in een verpleeghuis, moet ook met terughoudendheid worden
2202 omgegaan.

2203

2204 **Aanpakken kinderarmoede**

2205 400.000 kinderen groeien op in een gezin dat rond moet komen van een huishoudinkomen
2206 onder of rond het sociaal minimum. Ongeveer 127.000 kinderen leven in een gezin dat zich
2207 minstens vier jaar lang in die situatie bevindt. Onderwijs en werk zijn de belangrijkste ladders om
2208 armoede te ontstijgen en daarom investeren we sterk in kansen. Maar daarnaast wil D66 ook
2209 gericht kinderarmoedebeleid. Uitvoerende verantwoordelijkheden voor participatie en jeugdhulp
2210 liggen bij gemeenten, omdat dit ruimte biedt voor maatwerk. De financiering van deze
2211 activiteiten vindt plaats vanuit het gemeentefonds, zonder specifieke oormerken. D66 wil geen
2212 nadere verplichting van gemeenten, maar zal zelf lokaal van kindarmoede een prioriteit maken

2213 en streeft daarbij naar een integrale aanpak, uitgaand van één plan per familie, met één
2214 aanspreekpunt. Landelijk zorgen we dat er meer geld beschikbaar komt voor de kinderen die het
2215 het hardst nodig hebben. Bijvoorbeeld door de kinderbijslag te integreren in een kindgebonden
2216 budget en zo bestaande regelingen meer te richten op de mensen die de hulp echt nodig
2217 hebben.

2218

2219 **Sport en bewegen als kernonderdeel van preventie**

2220 De brede steun van D66 voor sport en bewegen vormt een hoeksteen van het preventiebeleid.
2221 D66 is van mening dat sport en bewegen onontbeerlijk zijn voor een gezonde en vitale bevolking
2222 – voor jong of oud, arm of rijk, met of zonder handicap, ongeacht afkomst. Nog niet voor
2223 iedereen is het echter normaal om te gaan sporten en dat een leven lang te blijven doen. Naast
2224 de aandacht voor sport in het onderwijs spelen buurtsportcoaches hierin een belangrijke,
2225 stimulerende rol. Wij vinden dat het werk van de buurtsportcoaches moet worden voortgezet en
2226 worden uitgebreid in wijken waar de sportparticipatie laag is en het vermogen tot zelforganisatie
2227 (aanvankelijk) beperkt is. Een studie-, werk- en woonomgeving die sporten en bewegen
2228 stimuleert is van groot belang. De overheid kan zelf het voortouw nemen wat betreft fysieke
2229 voorzieningen. Werkgevers worden gestimuleerd bij te dragen aan de gezondheid en
2230 inzetbaarheid van hun werknemers door beweeg- en vitaliteitsprogramma's. Interventies die
2231 volwassen inactieve Nederlanders helpen om uiteindelijk op eigen kracht structureel in
2232 beweging te komen en te blijven, steunen wij.

2233 De voordelen van sporten en bewegen gaan verder dan alleen zorg. Investeren in sport is vaak
2234 een goede investering in welzijn en leefbaarheid. D66 wil daarom dat lokale overheden de
2235 ruimte krijgen en nemen om in sport te investeren als onderdeel van hun sociale zaken- en
2236 welzijnsbeleid. Landelijk willen we dat een bewindspersoon zich verantwoordelijk voelt voor een
2237 sportagenda die een belangrijk onderdeel vormt van haar of zijn takenpakket.

2238

2239 **Het gaat om sport, niet om hoe die georganiseerd is**

2240 In Nederland hebben wij een rijk sportverenigingsleven. Vrijwilligers zorgen daar, met gerichte
2241 steun van vooral de lokale overheid bij met name het aanbieden van faciliteiten, voor een
2242 bloeiend sportleven voor jeugd en volwassenen. Sportverenigingen en sportvelden zijn plekken
2243 waar dwarsdoorsneden van de samenleving elkaar ontmoeten en met elkaar plezier hebben.
2244 Dat is een groot goed en moet in een tijd van toenemende maatschappelijke tweedeling
2245 gekoesterd worden. Diversiteit van sportverenigingen verdient daarom steun. De overheid biedt
2246 ruimte aan verenigingen om zich aan te passen aan veranderende behoeften van sporters,
2247 zoals het sporten op andere tijden of in nieuwe spelvormen.

2248 Tegelijkertijd zien we dat met name volwassenen buiten verenigingsverband sporten en actief

2249 bewegen. Alleen of met anderen en op een tijdstip dat het haar of hem uitkomt. D66 wil graag
2250 dat de overheid actief inspeelt op deze veranderende vraag en de ongeorganiseerde sport en
2251 de commercieel georganiseerde sport, net als de meer traditioneel georganiseerde sport,
2252 betreft bij overleg en raadpleging over op te stellen provinciaal of lokaal sportbeleid. Ook
2253 sportondernemers spelen een belangrijke rol in het in beweging brengen van grote groepen
2254 Nederlanders. De openbare ruimte is voor deze ongeorganiseerde sport vaak cruciaal. D66 wil
2255 dat de overheid daarop inspeelt door te zorgen voor een openbare ruimte die beweging
2256 stimuleert. Denk aan het aanleggen, verlichten en verzorgen van fiets-, wandel-, skeeler- en
2257 ruitpaden, maar ook skateplekken, basketbalpleintjes en plekken voor bootcamps. De
2258 gezondheids- en welzijnsbaten van deze investeringen wegen ruimschoots op tegen de kosten.
2259 Ook al ziet de lokale overheid de baten slechts indirect terug in haar eigen begroting. Bijkomend
2260 voordeel van deze sportinfrastructuur is dat zij kansen biedt aan sportondernemers en zzp'ers
2261 om hun diensten aan te bieden.

2262

2263 **Topsporters inspireren**

2264 D66 koestert topsporters: dit zijn onze helden. Met hun doorzettingsvermogen en discipline om
2265 de top te bereiken zijn zij een inspirerend voorbeeld voor anderen, binnen en buiten de sport.
2266 D66 vindt dat topsporters een belangrijke bijdrage leveren aan de samenleving en de
2267 internationale zichtbaarheid van Nederland. Daarom moeten zij zo goed mogelijk ondersteund
2268 worden in aanloop naar en tijdens hun topsportcarrière, bijvoorbeeld door een stipendium aan te
2269 bieden. Maar ondersteuning betekent ook dat sporters gestimuleerd worden naast hun
2270 sportcarrière een maatschappelijke carrière te ontwikkelen. Slechts een enkele sporter slaagt er
2271 immers in financieel onafhankelijk te worden. Daarom zal een aantal uitzonderingsposities voor
2272 (oud-)topsporters moeten worden gecreëerd. Vaak vallen de beste jaren voor sporters samen
2273 met de tijd waarin anderen studeren. D66 wil oud-topsporters de mogelijkheid geven om ook na
2274 hun sportcarrière een studielening aan te vragen.

2275

2276 **Evenementen boeien**

2277 Sportevenementen brengen Nederlanders bij elkaar en trekken toeristen aan. Daarnaast dragen
2278 zij bij aan het imago van Nederland in het buitenland. Sportevenementen zijn een investering in
2279 ons vestigingsklimaat en een instrument om talent voor Nederland te interesseren. Denkend
2280 vanuit die toegevoegde waarde wil D66 dat de overheid kijkt naar het steunen van de
2281 organisatie van internationale sportevenementen.

2282 D66 wil de Nederlandse kandidatuur voor de Olympische Spelen nieuw leven inblazen. Dit
2283 zouden Olympische Spelen nieuwe-stijl moeten zijn: niet megalomaan en exorbitant, maar
2284 zoveel mogelijk gebruik makend van bestaande voorzieningen, echt duurzaam, waarbij de
2285 samenleving zoveel mogelijk wordt betrokken en waarden op het gebied van mensenrechten,

2286 eerlijke arbeidsomstandigheden en good governance worden gerespecteerd.

2287

2288 **Eerlijke sport**

2289 Topsport stimuleert sporten en heeft een voorbeeldfunctie. Wij willen daarom een eerlijke sport
2290 en bestrijden matchfixing, doping en geweld. Daarbij moeten niet alleen frauderende sporters,
2291 maar ook de netwerken rond de sporters worden aangepakt: de artsen, coaches en bonden.

2292

2293 **Veilig en verantwoord drugsgebruik**

2294 Drugsgebruik is van alle tijden. Zowel het gebruik van soft- als harddrugs is onderdeel van de
2295 samenleving. De keuze om drugs te gebruiken is voor iedereen een eigen, individuele keuze.
2296 Wel vindt D66 dat de overheid een verantwoordelijkheid heeft om het gebruik van drugs die
2297 schadelijk kunnen zijn, op een verantwoorde en veilige manier te reguleren. D66 verzet zich
2298 daarom tegen het verbieden van drugs, omdat dit het gebruik ervan alleen maar gevaarlijker
2299 maakt. Jaarlijks sterven mensen, omdat zij vervuilde XTC-pillen gebruiken. Ook is onbekend hoe
2300 hasj en hennep worden geteeld en komt het gebruik van schadelijke bestrijdingsmiddelen voor,
2301 die de gezondheid kunnen schaden. D66 vindt het belangrijk dat consumenten weten wat zij
2302 gebruiken of innemen, net zoals voor alle andere producten die genuttigd kunnen worden het
2303 geval is. Gereguleerde productie en verkoop is daarom noodzakelijk. De Nederlandse politiek
2304 durft, ondanks het pleidooi van D66, dit taboe niet te doorbreken. Dit terwijl sommige landen in
2305 de wereld al wel tot regulering zijn overgegaan. Waar Nederland ooit koploper was met een
2306 vooruitstrevend drugsbeleid, realistisch en gericht op het terugdringen van gezondheidsrisico's,
2307 lopen we nu achter de feiten aan. D66 wil daarom stappen zetten naar regulering van drugs en
2308 waar mogelijk legalisering, waarbij maatwerk als het gaat om de soort drug voorop staat. De
2309 focus ligt hierin op de beperking van gezondheidsschade en decriminalisering van het gebruik.
2310 Op deze manier komt bovendien ruimte voor adequate voorlichting aan (jonge) gebruikers, die
2311 gepaard moet gaan met een ontmoedigingsbeleid vanuit de overheid, zoals ook voor alcohol en
2312 tabak het geval is. Ook lijdt de natuur onder het ongecontroleerd gebruik van drugs, aangezien
2313 drugsafval in de natuur gedumpt wordt en in ons drinkwater terecht kan komen. Met de
2314 regulering van drugs kan georganiseerde criminaliteit uit de handel van drugs geweerd worden.
2315 Politie en justitie kan zich richter focussen op de aanpak van illegale drugscriminaliteit. Ten
2316 slotte vindt D66 dat Nederland zich op internationaal niveau moet inzetten om de internationale
2317 drugsverdragen te flexibiliseren, zodat deze beter aansluiten op de huidige ontwikkelingen.
2318 Deze zijn nog teveel gericht op de criminalisering van drugs, terwijl het tegengaan van de
2319 gezondheidsproblematiek centraal moet staan.

Vrijheid is ons grootste recht en een belangrijke verworvenheid. Onze overtuiging is dat mensen in vrijheid de beste keuzes maken om hun leven vorm te geven en hun vermogens in te zetten. Voor henzelf en, naar ons rotsvaste vertrouwen, ook voor de mensen om hen heen. Vrijheid in verbondenheid, dat moeten we koesteren. Sinds haar oprichting staat D66 pal voor de vrijheid van het individu. Persoonlijke autonomie en zichtbaar jezelf kunnen zijn, stonden én staan daarbij steeds centraal. Niet de uitbreiding van zelfbeschikking, maar de inperking moet steeds bevraagd en beargumenteerd worden. Waarbij de vrijheid van de een ophoudt waar die van de ander begint.

De afgelopen decennia hebben mensen, mede dankzij D66, meer vrijheid gekregen om zelf te beschikken over hun lichaam en leven. Bij iedere nieuwe tijd horen nieuwe uitdagingen. Als gevolg van demografische, maatschappelijke en technologische ontwikkelingen ontstaan nieuwe spanningen voor keuzevrijheid en zelfbeschikking. Dit vraagt om een actieve overheid, die optreedt om vrijheid te beschermen en bevordert dat mensen in vrijheid zinvolle keuzes kunnen maken. Ook wanneer dit fundamentele vragen over het leven of een vrijwillig levenseinde betreft.

D66 wil dat het personen- en familierecht meer ruimte biedt voor de toegenomen diversiteit van leefvormen. Mensen moeten meer ruimte krijgen om met de arts te beslissen over belangrijke medische keuzes. Ook online moeten mensen vrij kunnen bewegen, want een steeds groter deel van ons leven speelt zich daar af. D66 maakt zich hard voor het beschermen van vrijheid en het koesteren van diversiteit, zodat iedereen dezelfde kansen krijgt, ongeacht leeftijd, achtergrond, herkomst, geslacht, seksuele oriëntatie, genderidentiteit, leefvorm of huidskleur.

2320 **Familie van nu**

- 2321 De diversiteit aan leefvormen is toegenomen. Mensen beslissen zelf hoe ze relaties en
2322 ouderschap invullen. Ons recht gaat te vaak nog uit van meer traditionele leefvormkeuzes. Dat
2323 knelt. D66 wil dat in alle wet- en regelgeving het perspectief omgekeerd wordt. D66 wil wet- en
2324 regelgeving zoveel mogelijk leefvormneutraal maken. In principe maken we geen onderscheid
2325 tussen alleenstaand, getrouwd of anderszins samenlevend. Alleen als er een dringende reden
2326 voor is, wijken we van dit uitgangspunt af.
- 2327 D66 wil dat mensen de mogelijkheid hebben om dierbare relaties juridisch te erkennen en te
2328 beschermen. Het huidige personen-, familie-, erf- en schenkrecht staat dit niet voor iedereen
2329 toe. D66 wil dat veranderen, omdat we pal staan voor zelfbeschikking en gelijke behandeling.
2330 Zeker als het gaat om familierelaties, want voor veel mensen is familie het belangrijkste dat er is.
2331 Uiteraard toetsen we telkens kritisch of keuzes voor de inrichting van het familieleven niet ten

2332 koste gaat van de vrijheid van anderen, in het bijzonder het kind.

2333

2334 Ook niet-biologische ouders zijn echte ouders

2335 Door medische vooruitgang kunnen steeds meer mensen een kind krijgen. Soms komt het voor
2336 dat meer dan twee personen betrokken zijn bij de geboorte van een kind, bijvoorbeeld twee
2337 wensmoeders met een donorfader of twee wensvaders met een draagmoeder. Het huidige
2338 personen- en familierecht staat echter niet toe dat meer dan twee personen juridisch ouder zijn
2339 van het kind. D66 vindt dat dit moet veranderen. Ouderschap is meer dan alleen een biologische
2340 relatie. Het gaat erom dat mensen zich duurzaam betrokken bij en verantwoordelijk voelen voor
2341 een kind. Dit kan volwaardig wanneer dat gepaard gaat met alle wettelijke
2342 verantwoordelijkheden. Als de donorfader, zijn partner en wellicht ook de draagmoeder het kind
2343 met liefde, zorg en aandacht willen opvoeden, dan verdienen zij de mogelijkheid om dit juridisch
2344 te erkennen en te beschermen – óók in het belang van het ongeboren kind.

2345 In het verlengde hiervan wil D66 dat het juridisch mogelijk wordt gemaakt dat meer dan twee
2346 ouders het ouderlijk gezag krijgen toebedeeld, bijvoorbeeld als na een scheiding een derde
2347 volwassene betrokken raakt bij de opvoeding en verzorging van een kind. Onder de voorwaarde
2348 dat beide juridische ouders instemmen met het ouderlijk gezag voor de derde ouder én dit in het
2349 belang is van het kind.

2350

2351 Koppeling erkenning en gezag voor ongehuwde partners

2352 D66 vindt het niet meer van deze tijd dat bij de koppeling van erkenning van en gezag over een
2353 kind onderscheid wordt gemaakt tussen gehuwde en ongehuwde partners. Steeds meer
2354 mensen kiezen ervoor niet te trouwen of krijgen hun kind(eren) voordat zij trouwen. Momenteel
2355 moet de ongehuwde partner het kind met toestemming van de geboortemoeder erkennen bij de
2356 burgerlijke stand en apart het gezamenlijk gezag aanvragen bij de rechter, terwijl dit bij gehuwde
2357 partners automatisch geregeld is. Omdat veel partners dit niet weten, laten zij na het gezag aan
2358 te vragen, wat later tot juridische moeilijkheden kan leiden na bijvoorbeeld het overlijden van de
2359 geboortemoeder of wanneer partners uit elkaar gaan. Wat D66 betreft gaat de wetgever uit van
2360 de regel dat ook de ongehuwde partner de opvoeding en verzorging van het kind op zich zal
2361 nemen, in plaats van het tegenovergestelde, zoals nu het geval is. Wel blijven uitzonderingen
2362 mogelijk.

2363

2364 Meer aandacht voor belangen kind na scheiding

2365 Ruim een op de drie huwelijken eindigt in een scheiding. Meestal komen de ex-partners er
2366 samen uit, maar ongeveer één op vijf scheidingen eindigt in een vechtscheiding. Als hier

2367 kinderen bij betrokken zijn, kunnen zij onderdeel van de strijd worden. D66 wil zoveel mogelijk
2368 voorkomen dat het kind de dupe wordt van een scheiding van de ouders. D66 moedigt daarom
2369 aan dat de belangen van het kind zo goed mogelijk worden behartigd, door mediators,
2370 bijzondere curatoren en andere preventieve maatregelen. De leeftijdsgrens van twaalf jaar
2371 waarop kinderen gehoord kunnen worden in een scheidingszaak vindt D66 arbitrair en willen wij
2372 loslaten. Tot slot wil D66 meer inzicht in het contactverlies tussen kinderen en uitwonende
2373 ouders na een scheiding. We vinden het onwenselijk als ruzie tussen ouders ertoe leidt dat het
2374 kind zich gedwongen voelt partij te kiezen. Helaas zijn hierover weinig feiten bekend. D66 wil
2375 daarom eerst onderzoeken waardoor het contactverlies wordt veroorzaakt.

2376

2377 **Zelf beslissen of je trouwt of scheidt**

2378 Ook in Nederland zijn vrouwen onder dwang getrouwd, of blijven zij onder dwang getrouwd. D66
2379 maakt zich er hard voor dat iedereen in Nederland het recht heeft zelf te beslissen over huwelijk
2380 én scheiding. Daarom wil D66 investeren in voorlichting voor en hulpverlening aan vrouwen in
2381 deze situatie. In etnische of religieuze gemeenschappen waar huwelijkse gevangenschap
2382 voorkomt, moet het taboe op scheiden worden doorbroken.

2383

2384 **Moderniseren van vermogensgevolgen van het huwelijk**

2385 De regels voor het delen van vermogen bij het aangaan van een huwelijk en voor alimentatie
2386 wanneer een huwelijk eindigt, sluiten niet meer goed aan bij de moderne verhoudingen tussen
2387 partners. D66 heeft daarom het initiatief genomen de automatische algehele gemeenschap van
2388 goederen bij een huwelijk uit het wetboek te schrappen en te vervangen door een huwelijk
2389 waarbij er meer erkenning is van de eigen vermogens die partners inbrengen.

2390 Ook de gegroeide praktijk van partneralimentatie is aan herziening toe. Daarbij moeten de
2391 kansen op de arbeidsmarkt, en niet alleen huidig inkomen, het uitgangspunt zijn. Wanneer die
2392 kansen kleiner zijn als gevolg van langdurig niet werken tijdens het huwelijk heeft dit gevolgen
2393 voor de alimentatie. Partneralimentatie moet zorgen voor een prikkel om weer zelfstandig te zijn
2394 en op eigen benen te staan, in plaats van afhankelijkheid van de ex-partner in stand te houden.

2395

2396 **Beschikking over je eigen erfenis**

2397 D66 wil dat iedereen vrij is zelf te bepalen aan wie hij zijn erfenis nalaat. Mensen bepalen zelf
2398 wie hen dierbaar zijn. D66 wil dat de overheid hier geen waardeoordeel over uitspreekt. Op dit
2399 moment is het erf- en schenkrecht niet leefvormneutraal. Mensen zonder partner en kinderen
2400 kunnen hun erfenis niet fiscaal voordelig nalaten. D66 wil dat mensen zonder partner of
2401 kinderen gelijk behandeld worden. Omgekeerd betekent deze uitgebreide zeggenschap ook dat

2402 ouders het recht zouden moeten hebben om hun erfenis niet na te laten aan hun kinderen.
2403 Daarom wil D66 de legitieme portie afschaffen. Een uitzondering wordt daarbij gemaakt voor de
2404 zorgverplichting naar minderjarige en jongmeerderjarige kinderen.

2405

Baas over eigen lijf en leven

Onze zorg wordt steeds beter en onze kennis en keuzemogelijkheden nemen toe. Mensen met zware gebreken leven steeds langer – gelukkig ook vaak met steeds hogere kwaliteit van leven. En het lichaam overleeft steeds vaker de wens tot leven. Het is technisch mogelijk steeds meer keuzes maken. Maar de zelfbeschikking om die keuzes te maken is niet altijd goed geregeld. Dat wil niet zeggen dat alles maar moet omdat het kan. Voor D66 ligt de zeggenschap over belangrijke medische keuzes bij de patiënt, die met de arts een afweging maakt. Daarbij is juiste informatie over genezingskansen en behandelingsrisico's essentieel.

2406 Ruime kansen om een kind te krijgen

2407 Een on vervulde kinderwens kan een persoonlijk drama zijn. D66 wil voor wensouders de kans
2408 op een kind zo groot mogelijk maken. Het moet kunnen daartoe eicellen in te vriezen, mits
2409 bewezen veilig en effectief. D66 wil daarnaast het verbod op het maken van embryo's opheffen,
2410 zodat mensen die onvruchtbaar zijn geboren of zijn geworden door kankerbehandelingen of een
2411 erfelijke ziekte, op termijn toch kinderen kunnen krijgen. D66 steunt onderzoek naar
2412 mogelijkheden voor ouders om ernstige genetische aandoeningen bij hun kinderen te
2413 voorkomen, onder meer door embryoselectie en mogelijk in de toekomst – onder duidelijke
2414 voorwaarden – embryomodificatie.

2415 Sommige mensen zijn aangewezen op draagmoederschap of adoptie om ouder te worden. Die
2416 mogelijkheden moeten ook voor alleenstaanden en homostellen bestaan. Wij willen geen
2417 commercieel draagmoederschap, maar wel een kostendekkende financiële compensatie voor
2418 de draagmoeder, ook voor gemist inkomen.

2419

2420 Bewust kiezen voor een kind

2421 Als een vrouw ongewenst zwanger raakt beslist zij in samenspraak met de arts of zij haar
2422 zwangerschap wil voortzetten of niet. Als zij concluderen dat abortus of overtijdbehandeling
2423 gewenst is, dan wil D66 dat dit mogelijk is, zonder wettelijke bedenktijd, op basis van goede
2424 informatie en laagdrempelig. Dat betekent ook dat onder deze voorwaarden een abortuspil via
2425 de huisarts beschikbaar moet zijn. In sommige gevallen is een zwangerschap hoe dan ook
2426 ongewenst, in andere gevallen is inzicht in de gezondheid van het ongeboren kind een reden de
2427 zwangerschap af te breken. Ongewenste zwangerschappen willen we zoveel mogelijk

2428 voorkomen. Goede seksuele voorlichting en de eenvoudige beschikbaarheid van
2429 voorbehoedsmiddelen moeten daarom aan iedere jongere geboden worden. Prenatale
2430 screening verschaft aankomende ouders de informatie waarmee zij een keuze kunnen maken
2431 over het al dan niet afbreken van een zwangerschap. Of geeft hen, gelukkig in de meeste
2432 gevallen, meer rust over de gezondheid van hun kind. Vrouwen en hun partners zullen een
2433 keuze voor abortus niet lichtvaardig maken. Wij willen hen zoveel mogelijk de toegang tot
2434 zinvolle informatie over hun ongeboren vrucht verschaffen. Prenatale screening wordt daarom
2435 aangeboden en vergoed voor alle zwangere vrouwen.

2436

2437 **Iedereen beslist zelf over orgaandonatie**

2438 Iedereen kan in volledige vrijheid beslissen om wel of niet donor te worden. Wat je kiest, dat
2439 staat je vrij, maar dát je kiest wordt van je verwacht. Ondanks alle inspanningen van de overheid
2440 heeft op dit moment nog steeds 60% van de Nederlanders géén keuze gemaakt. Nabestaanden
2441 die de keuze dan voor hen moeten maken, op een zeer moeilijk en emotioneel moment, zeggen
2442 vaak 'nee'. Het gevolg is dat ernstig zieke mensen onnodig lang moeten wachten op een nieuw
2443 orgaan of zelfs sterven. Daarom is D66 voorstander van Actieve Donor Registratie (ADR). Bij
2444 ADR wordt iedere Nederlander van 18 jaar en ouder een brief gestuurd met de vraag een keuze
2445 vast te leggen. Er wordt duidelijk uitgelegd dat wanneer je niet reageert, er wordt uitgegaan van
2446 instemming met orgaandonatie. Zes weken later volgt een herinnering, waarbij opnieuw de
2447 consequenties van niet reageren worden uitgelegd. Weer zes weken later ontvangt je een
2448 bevestiging van je registratie. Deze kan altijd en eenvoudig weer worden aangepast. Zo is straks
2449 van iedereen een eigen keuze bekend.

2450

2451 **Voorkomen ongewenste behandeling in de zorg**

2452 D66 wil dat patiënten, zeker in hun laatste levensfase, goed geïnformeerd worden over de
2453 meerwaarde die een behandeling voor hen nog kan hebben. Automatisch doorbehandelen is
2454 niet altijd in het belang van de patiënt.

2455 D66 wil ook eerlijk zijn over de afweging tussen de verwachte gezondheidswinst en de kosten
2456 van een behandeling. Die afwegingen worden nu in de praktijk al gemaakt. Wij helpen
2457 zorgverleners en patiënten door met hen het kader scheppen voor deze afweging. Daardoor
2458 worden afwegingen op een meer transparante en minder arbitraire manier gemaakt

2459

2460 **Thuis of in een hospice sterven**

2461 Veel mensen overlijden in een ziekenhuis, terwijl ze liever in een vertrouwde omgeving zouden
2462 sterven. D66 wil dat er meer aandacht is voor het einde van het leven in de zorg en dat door

2463 artsen meer en beter wordt voorgelicht over de mogelijkheid van het sterven in een hospice.
2464 Onnodige barrières voor thuis sterven moeten worden weggenomen. Daarvoor moeten
2465 zorgverleners beter samenwerken en knelpunten in de financiering worden opgelost.

2466

2467 **Voltooid leven**

2468 Mensen die tot de conclusie komen dat hun leven voltooid is, moeten zelf kunnen bepalen hoe
2469 en wanneer ze willen sterven. D66 vindt dat het verstrekken van een laatstewilpil onder strikte
2470 voorwaarden van zorgvuldigheid en toetsbaarheid in die situatie mogelijk moet worden. Er moet
2471 in ieder geval getoetst worden of de persoon die het verzoek om hulp bij zelfdoding doet in staat
2472 is tot een redelijke waardering van zijn belangen ter zake en of het verzoek vrijwillig,
2473 weloverwogen en duurzaam is. Ook een tweede consulent moet hiervan overtuigd zijn. De
2474 consulent die na zorgvuldige afweging, op basis van vrijwilligheid en onbaatzuchtigheid,
2475 middelen en/of begeleiding verschaft aan iemand die op grond van eigen overwegingen het
2476 leven wil beëindigen, moet niet langer strafbaar zijn. Ook voor pasgeborenen die ernstig,
2477 ondraaglijk en uitzichtloos lijden, behoort actieve levensbeëindiging in overleg tussen ouders en
2478 gespecialiseerde dokters tot de mogelijkheden. Op dit moment komen kinderen onder de twaalf
2479 jaar niet in aanmerking voor euthanasie, terwijl ook zij uitzichtloos en ondraaglijk kunnen lijden.
2480 D66 wil dat de feitelijke wilsbekwaamheid van het kind leidend is. De arts kan dit vaststellen.

2481

2482 **Invoeren verwijsrecht euthanasie**

2483 De euthanasiewet zorgt dat mensen die uitzichtloos en ondraaglijk lijden regie over hun eigen
2484 levenseinde kunnen hebben. Soms wil een arts – om wat voor reden dan ook – een verzoek met
2485 levensbeëindiging echter niet toetsen. Een arts heeft het recht om een dergelijk verzoek te
2486 weigeren. Maar tegelijkertijd moet ook elke patiënt het recht hebben om zijn verzoek getoetst te
2487 zien. Het invoeren van een verwijsrecht zorgt ervoor dat elke patiënt moet worden doorerwezen
2488 naar een arts die zo'n verzoek wel in behandeling neemt, en toetst of aan de
2489 zorgvuldigheidscriteria voldaan is.

2490

Vrij zijn te denken, zeggen, zijn en doen

Persoonlijke vrijheid is samen te vatten als de vrijheid te denken wat we willen, te zeggen wat we vinden en in diezelfde vrijheid te handelen: de vrijheid om zichtbaar jezelf te zijn. Deze vrijheid moet actief beschermd worden. Dat vraagt om continue aandacht in een wereld die zich snel ontwikkelt. Onze persoonlijke vrijheid eindigt daar waar de persoonlijke vrijheid van de ander begint.

2491 **Vrijheid van meningsuiting**

2492 Vrijheid van meningsuiting is, net als het recht om niet gediscrimineerd te worden en het recht
2493 op godsdienstvrijheid, een hoeksteen van onze vrije samenleving en democratie. Wij zijn zeer
2494 beducht op inperkingen van deze vrijheid. Haatzaaien is en blijft verboden, maar specifieke
2495 beperkingen, zoals het verbod op majesteitsschennis en het beledigen van een bevriend
2496 staatshoofd, zijn onwenselijk.

2497 Wij vinden uiteraard niet dat alles wat gezegd kan worden ook gezegd moet worden,
2498 discriminatie of het aanzetten tot haat vormen wettelijke grenzen. De overheid is echter niet de
2499 hoeder van fatsoen en goede smaak. Dat regelen mensen onderling.

2500

2501 **Verder uitbreiden en beschermen LHBTI-rechten**

2502 D66 wil volledige gelijkwaardigheid voor lesbiennes, homoseksuelen, biseksuelen, transgenders
2503 en interseksuelen (LHBTI). Niet alleen in de letter van de wet, maar zeker ook in de vrijheid
2504 jezelf te zijn in het dagelijkse leven. Waar die vrijheid wordt beknot, er gediscrimineerd wordt of
2505 mensen zelfs niet veilig zijn moet de overheid actief optreden. D66 heeft veel bereikt bij het
2506 uitbreiden van die rechten. D66 was de initiatiefnemer van het openstellen van het huwelijk voor
2507 mensen van gelijk geslacht, dat in Nederland als eerste land ter wereld wettelijk werd
2508 bekrachtigd. D66 was ook de drijvende kracht achter het 'Roze Stembusakkoord', dat onder
2509 meer een einde maakte aan de weigerambtenaar. De gelijkwaardigheid van LHBTI's wordt
2510 verder vormgegeven in ons familierecht. Ook in het onderwijs is er aandacht voor diversiteit en
2511 gelijkwaardigheid. Hoewel we de afgelopen jaren klinkende resultaten hebben geboekt, is de
2512 LHBTI-emancipatie in Nederland niet af. Soms lijkt het of de wet van de remmende voorsprong
2513 op dit terrein zijn vat op Nederland heeft gekregen. Ooit liepen we voorop in tolerantie en
2514 acceptatie, maar uit de LHBT-monitor van het Sociaal en Cultureel Planbureau blijkt dat in 2016
2515 33% van de Nederlandse bevolking twee zoenende mannen aanstootgevend vindt. D66 blijft
2516 zich daarom onverminderd inzetten voor de acceptatie van LHBTI's in de maatschappij. Wij
2517 ondersteunen gemeenten om lokaal de maatregelen te nemen die nodig zijn om geaardheid
2518 weer breed bespreekbaar te maken en de sociale acceptatie en emancipatie van LHBTI's te
2519 bevorderen. D66 maakt zich hard voor de acceptatie van interseksuelen. Deze mensen worden
2520 geboren met een lichaam dat biologisch gezien niet voldoet aan de strikte definitie van man of
2521 vrouw. D66 wil dat de kennis over intersekse wordt vergroot in de maatschappij en in het
2522 bijzonder onder zorgverleners. Onwetendheid leidt namelijk tot onbegrip en tot ongewenste
2523 medische behandelingen. We willen toe naar gendersensitief beleid, zodat er voor iedereen
2524 ruimte is, ongeacht geslachtskenmerken en gender. D66 wil nadrukkelijk niet dat geslacht wordt
2525 geregistreerd als daartoe geen noodzaak is. De Algemene wet gelijke behandeling (Awgb) wordt
2526 aangepast, zodat deze wet een expliciet verbod op genderdiscriminatie realiseert.

2527

2528 **Vrij van (seksueel) geweld**

2529 Veiligheid is een voorwaarde voor vrijheid en gelijke kansen. Teveel mensen worden
2530 geconfronteerd met geweld. Bijna de helft van alle vrouwen in Nederland is slachtoffer geweest
2531 van fysiek of seksueel geweld. Ook LHBTI'ers en (jonge) jongens worden regelmatig slachtoffer
2532 van seksueel geweld. Het bestrijden van dit geweld vraagt om aandacht van politie en justitie,
2533 maar ook om preventie. D66 wil dat aangiftebereidheid wordt verhoogd door maatregelen als
2534 anonieme aangifte en bescherming van mensen die aangifte doen, bijvoorbeeld van huiselijk
2535 geweld. D66 heeft gesteund en blijft steunen dat er meer geld beschikbaar komt voor het
2536 Centrum Seksueel Geweld (CSG). Waar nodig worden aangifte en opsporingscapaciteit
2537 vrijgemaakt om deze zaken in behandeling te nemen en te vervolgen. Het terugdringen van
2538 geweld tegen vrouwen en LHBTI's vraagt ook om preventie. Beginnend bij bewustwording van
2539 het probleem en het eigen recht op lichamelijke integriteit.

2540

2541 **Vrij om te werken waar je wilt**

2542 Veel Nederlanders werken in het buitenland. Dat is van grote waarde: ze zijn ambassadeurs
2543 voor Nederland. Het huidige kabinet heeft stemmen voor hen lastiger gemaakt en subsidies voor
2544 onderwijs in het buitenland afgeschaft. Bovendien kunnen expats zonder hierover te zijn
2545 geïnformeerd automatisch het Nederlanderschap verliezen. Voor D66 is dit een principekwestie.
2546 Iedere Nederlander is vrij om te gaan en staan waar hij wil. D66 wil de maatregelen die het
2547 huidige kabinet heeft genomen tegen Nederlanders die verblijven in het buitenland terugdraaien.
2548 Werken in het buitenland kan niet op zichzelf een reden zijn om iemand het Nederlanderschap
2549 te ontnemen. Bovendien wil D66 dat het innemen van het Nederlanderschap altijd een
2550 beslissing is van de rechter.

2551

2552 **Het recht op het streven naar genot**

2553 Het streven naar genot is een kernonderdeel van de menselijke aard. Daar hoort ook bij dat
2554 mensen middelen, zoals drank en drugs, tot zich nemen die dat genot versterken. Wij vinden dit
2555 allereerst de eigen keuze van die mensen, ook als het ongezond is. Bij dit recht hoort uiteraard
2556 goede voorlichting, want mensen kunnen pas een keuze maken als ze weten wat de gevolgen
2557 zijn. Bij dit recht past niet dat we alles verbieden. D66 vindt het belangrijk om de
2558 gezondheidsschade te verminderen. Daarom willen we naast goede voorlichting een veilig en
2559 gereguleerd aanbod, door allereerst softdrugs te legaliseren. Tegen aanbieders die verboden
2560 middelen verkopen, middelen verkopen aan jonge gebruikers voor wie dit verboden is of
2561 aansturen op het verslaafd maken van mensen treden we strafrechtelijk op.

2562

2563 **Vrijheid van religie, religie met vrijheid**

2564 Iedereen heeft de vrijheid te geloven of niet te geloven. Geloof geeft veel mensen houvast. In
2565 Nederland gelden wetten voor iedereen en hebben we normen en omgangsvormen tussen
2566 mensen onderling. Daarbinnen vinden mensen met verschillende geloven of
2567 levensovertuigingen al eeuwen een manier om samen of langs elkaar te leven. Daar is altijd
2568 wrijving. Op school, werk, vereniging en in de buurt komen we juist nader tot elkaar. Wij
2569 bevorderen ontmoetingen tussen verschillende groepen en de zelfontplooiing van elk individu.
2570 Wij trekken de grens zodra geloof de vrijheid van anderen bedreigt of beperkt. Voor
2571 discriminatie, homofobie, antisemitisme of moslimhaat is in onze samenleving geen plaats.
2572 Geloof geeft niemand het recht de vrijheid van denken, zijn of doen van de ander te beperken.
2573 En er is in Nederland ook geen ruimte voor eerwraak, vrouwenbesnijdenis, kinderhuwelijken,
2574 gedwongen huwelijken, haatzaaien of geweld tegen andersdenkenden, afvalligen of
2575 minderheden. Daar stopt de vrijheid van religie of cultuur en treedt de overheid op en trekt de
2576 grens.

2577

Privacy in een digitale wereld

Vrijheid begint met het recht op de eigen levenssfeer. We kunnen ons ontwikkelen en ontplooiën doordat we in vrijheid en veiligheid op onszelf en met anderen kunnen zijn en communiceren. Onbespied en onbewaakt kunnen leven en zelf kunnen bepalen wie welke informatie over ons krijgt, is een kernwaarde in een open en vrije samenleving. Privacy als grondrecht betekent daarmee persoonlijke vrijheid en veiligheid.

In een digitale wereld neemt het risico op verlies aan privacy snel toe. Door toenemende dataregistratie en voortschrijdende techniek staat privacy in onze samenleving steeds meer onder druk. Er worden steeds meer persoonsgegevens en andere persoonlijke informatie verzameld, bekeken en gedeeld met bekende maar ook onbekende derden of zelfs doorverkocht. Dit doen we zelf, het gebeurt door de overheid en ook door bedrijven. Er is sprake van een transparantieparadox, waarbij burgers steeds transparanter worden, terwijl overheden en bedrijven juist steeds meer gesloten te werk gaan. Die paradox zullen we moeten doorbreken. Het verzamelen van gegevens gebeurt vaak zonder dat mensen het weten of zich bewust zijn van wat er met hun gegevens gebeurt of kan gebeuren. Zowel wijzelf als de overheid en bedrijven hebben daarmee een verantwoordelijkheid om zorgvuldig met onze privacy om te gaan. D66 wil daarom geen ongebreidelde dataverzamelingen door de overheid of door bedrijven, geen sleepnetten aan informatie over willekeurige mensen. Een adequate en zorgvuldige bescherming van persoonsgegevens door waarborgen, bewustwording en regels is nodig.

Nederland is altijd een voorloper geweest in het streven naar een open en veilig internet. Het was het tweede land ter wereld dat netneutraliteit wettelijk verankerde. We liepen voorop met de leidraad Responsible Disclosure om ethische hackers te beschermen en zetten ons in voor sterke encryptie.

D66 heeft, hierop voortbouwend, de ambitie om Nederland in 2030 digitale koploper en veilige datahavens te laten zijn. Dat kan alleen als grondrechten, zoals privacybescherming, gelijke pas houden met de technologische ontwikkelingen die we een warm hart toedragen. Om maximaal gebruik te kunnen maken van nieuwe technologieën zijn maatregelen nodig die gegevens van consumenten beschermen tegen inbreuken. We moeten waken voor de opkomst van een 'data proletariaat' waarin burgers afhankelijk zijn geworden van bedrijven en overheden die hun data beheersen en voor misbruik van kwetsbare groepen. Daarvoor is van belang dat consumenten en burgers weten wat de overheid en bedrijven aan gegevens over ons verzamelen, wat zij met die informatie doen en welke zeggenschap consumenten en burgers daar zelf over hebben. Punten van zorg zijn vooral dataveiligheid, databewustzijn, bescherming van de digitale persoonlijke identiteit en normen voor cyber-omgang. D66 vindt namelijk dat het individu zelf invloed moet kunnen uitoefenen op welke gegevens worden gedeeld met anderen. Maak mensen bewust van de hoeveelheid gegevens die wordt gedeeld en hoe zij invloed kunnen uitoefenen op welke gegevens met wie gedeeld worden, hoe en waarvoor die gegevens worden gebruikt en door wie. Daarmee ontstaat keuzevrijheid voor de consument om gegevens wel of niet te delen en krijgt de consument een positie ten opzichte van de overheid en bedrijven die constant gegevens vragen aan de burger en de consument. Die keuzevrijheid en autonomie dragen bij aan de persoonlijke vrijheid en veiligheid van mensen.

2578 **Digitale grondrechten aandachtspunt**

2579 D66 wil dat het kabinet gaat werken met een 'digitale grondrechten'-agenda. Speerpunten waar
 2580 gedurende de gehele kabinetsperiode actief op zal worden ingezet onder leiding van de
 2581 vakminister die digitale grondrechten in portefeuille heeft, zijn het vergroten van transparantie bij
 2582 overheden en bedrijven, het versterken van privacy en keuzevrijheid en het centraal stellen van
 2583 de burger en haar informatiepositie. Uit de 'digitale grondrechten'-agenda moet de ambitie
 2584 spreken dat Nederland een veilige datahavens wil zijn en dat de consument vanuit zijn digitale
 2585 grondrechten een versterkte positie krijgt ten opzichte van dataverzamelaars en datagebruikers.
 2586 Dataverzameling moet altijd gepaard gaan met doelbinding, noodzakelijkheid, horizonbepaling,
 2587 handhaving en verlopen volgens privacy by design.

2588

2589 **Consument eigenaar van persoonlijke gegevens**

2590 D66 wil dat de consument eigenaar is van zijn persoonlijke gegevens. Geef mensen inzage in
 2591 welke gegevens door wie en voor welke doeleinden worden gebruikt. Als eigenaar van je
 2592 persoonsgegevens moet je deze altijd kunnen inzien, aanpassen en wissen. Verzamelde
 2593 gegevens blijven zo eigendom van de gebruiker en mogen niet zomaar worden gedeeld of
 2594 doorverkocht. Naast de verzameling van gegevens zullen consumenten ook inzicht moeten

2595 krijgen in de analyse van data en het gebruik van die analyses. Juist omdat we als consument
2596 en burger vaak verplicht worden om gegevens te overleggen, is het van belang dat duidelijk is
2597 welke gegevens bij wie en voor welk doel bekend zijn. Dit eigendom kan vorm krijgen in een
2598 doorontwikkeling en uitbreiding van MijnOverheid, zoals dat ook in Denemarken al bestaat.
2599

2600 **Europese zorgplicht voor internetreuzen**

2601 Internetreuzen zijn meer dan gewone bedrijven die een dienst verlenen. Zij zijn inmiddels zo
2602 succesvol en onmisbaar dat zij een nutsfunctie vervullen. Tegelijkertijd worden grote
2603 hoeveelheden informatie over alle internetgebruikers vergaard. D66 wil deze internetreuzen
2604 daarom, net als voor banken het geval is, in Europees verband een zorgplicht opleggen. Met
2605 een zorgplicht wordt voortaan van hen gevraagd dat zij open zijn over verzamelde gegevens en
2606 de beveiliging daarvan, dat ze doelbinding beter respecteren, zorgen voor leesbare privacy
2607 voorwaarden en actiever informeren over standaardinstellingen. Voorkom datadiscriminatie en
2608 geef inzicht in de gevolgen van algoritmen. Vergelijkbaar met de bijsluiter van een medicijn.
2609 Deze zorgplicht houdt niet in dat internetreuzen verantwoordelijk zijn voor wat hun gebruikers
2610 doen op hun platformen. D66 wil niet dat internetreuzen actief inhoud verwijderen zonder dat dit
2611 snel en efficiënt kan worden aangevochten. Daarnaast zal een recht op dataportabiliteit ervoor
2612 moeten zorgen dat de platforms die vandaag toonaangevend zijn niet een monopolie kunnen
2613 behouden doordat klanten niet over kunnen stappen zonder verlies van hun data. Marktleidende
2614 posities moeten verdiend worden door superieure dienstverlening.

2615

2616 **Bewaak online keuzevrijheid**

2617 Handhaving van de mededingingswet moet zo georganiseerd zijn dat spelers die soms meer
2618 dan de helft van de markt tot klant hebben hun marktaandeel niet misbruiken. In eerste instantie
2619 wordt deze mededinging en de keuzevrijheid van consumenten bewaakt op Europees niveau.
2620 De ACM moet voor haar deel van het toezicht meer capaciteit en middelen krijgen.

2621 De cookiewet is niet het goede antwoord op het heimelijk verzamelen van persoonsgegevens
2622 door internetbedrijven. Om te zorgen dat mensen weloverwogen toestemming geven moet dit
2623 via de browser geregeld worden. Ook de keuze over profiling moet bewust zijn. Consumenten
2624 moeten kunnen kiezen welke gegevens zij willen delen, met wie en waarvoor. Bij toepassingen,
2625 zoals bijvoorbeeld intelligente auto's, slimme energiemeters, medische apparatuur en andere
2626 applicaties, moet voor consumenten de keuze bestaan om bij het afnemen van een dienst
2627 gegevens wel of niet te overleggen zonder dat het recht op afname van de dienst komt te
2628 vervallen. Er moeten minimumeisen komen voor digitale producten, zo moeten in-app kosten
2629 beperkt blijven, moet er duidelijkheid zijn over data-oogst, over maatregelen om dataroof te
2630 voorkomen en moeten veiligheid, stabiliteit en integriteit voor gebruikers inzichtelijk zijn. De
2631 Autoriteit Persoonsgegevens moet in haar taakuitoefening gelijke tred kunnen houden met de
2632 ontwikkelingen op het terrein van technologie, big data en Internet of Things.

2633

2634 **Digitaal burgerschap**

2635 D66 wil dat kinderen vanaf de basisschool les krijgen in digitale vaardigheden en informatica om
2636 hen voor te bereiden op een leven en carrière in een digitale economie en samenleving. Wij
2637 willen dat kinderen als onderdeel hiervan van jongs af aan het belang van privacy en hoe zij in
2638 het tijdperk van big data zelf kunnen handelen om hun privacy te beschermen wordt bijgebracht.

2639 D66 ziet ook kansen voor digitale versterking van onze democratie en wil onderzoek laten doen
2640 naar de mogelijkheden van online stemmen en het online ontwikkelen van wetsvoorstellen
2641 Dergelijke innovaties kunnen zorgen voor een belangrijke versterking van onze parlementaire
2642 democratie.

2643

2644 **Terughoudende overheid**

2645 D66 wil dat de overheid zelf terughoudend is met het verzamelen van data en voorkomt dat
2646 schijnveiligheid persoonlijke vrijheden inperkt. Het kabinet heeft drie wetten in voorbereiding die
2647 de bevoegdheden van inlichtingen- en opsporingsdiensten vergroten. Dat is begrijpelijk in tijden
2648 van terreur, maar inhoudelijk problematisch. Allereerst omdat het ongericht verzamelen van data
2649 een inbreuk is op fundamentele burgerrechten. Ten tweede omdat de noodzaak onvoldoende
2650 onderbouwd is en ten derde omdat het de economie schaadt. In plaats van datasleepnetten,
2651 massasurveillance en hackende politieagenten wil D66 human intelligence, verplichte
2652 informatie-uitwisseling tussen nationale diensten, betere waarborgen en scherp toezicht
2653 achteraf. Het budget van de Commissie van Toezicht op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten
2654 (CTIVD) moet daarom omhoog en er moet toezicht komen op de opsporingsdiensten, zeker als
2655 de politie – na het leger en de inlichtingendiensten – een hackbevoegdheid krijgt.

2656

2657 **Transparantie**

2658 D66 wil dat de overheid volledige inzage geeft in de data die ze verzamelt en in de manier
2659 waarop ze deze gebruikt. Juist omdat mensen vaak verplicht zijn om deze gegevens te
2660 overleggen, moet altijd duidelijk zijn welke gegevens bij de overheid bekend zijn en welke
2661 instantie ze gebruikt. Wij willen dat het aantal basisregistraties en bestandkoppelingen beperkt
2662 blijft. Met maar liefst twaalf basisregistraties, talloze gekoppelde bestanden en een nieuw
2663 authenticatiesysteem dat standaard alle gegevens opvraagt, is het zeer de vraag of dit nu het
2664 geval is. Daarom moet de overheid werk maken van betere doelbinding en meer privacy by
2665 design, onder meer bij aanbestedingen en inkoop van hard- en software. Daarnaast wil D66 dat
2666 er ook bij bedrijven meer transparantie komt over het verzamelen en gebruiken van data. Ook in
2667 de private sector blijft het belangrijk om transparantie na te streven om de positie van de
2668 consument te versterken.

2669

2670 **Een veilig internet in Nederland en daarbuiten**

2671 D66 wil dat Nederland vooroploopt in het veilig maken en houden van het internet – in
2672 Nederland, in Europa en daarbuiten. Wij beschouwen encryptie als het briefgeheim van de 21e
2673 eeuw. Goede versleuteling beschermt persoonsgegevens, bedrijfsgeheimen en
2674 overheidsdocumenten. Het maakt het internet veiliger en is daarmee ook van economisch
2675 belang. Nederland moet encryptie stimuleren en dit wereldwijd uitdragen. Dat betekent uiteraard
2676 ook dat Nederland niet offensief gebruik maakt van (nog onbekende) softwarefouten (0 days,
2677 backdoors) en dat de politie niet mag hacken via technische kwetsbaarheden, zoals het
2678 Wetsvoorstel computercriminaliteit 3 regelt. Immers, dat zou de politie een motief geven om het
2679 internet te verzwakken, een kant die we niet op moeten.

2680 Wij willen ook vastleggen in de wet dat overheden niet ingrijpen in internetprotocollen. Steeds
2681 meer landen willen controle over hun burgers via het internet (via afscherming, blokkades,
2682 censuur, surveillance) en over het internet zelf (via netneutraliteit, het beheer en de uitgifte van
2683 namen en nummers). Steeds vaker raakt dit de centrale protocollen waarop het internet draait
2684 (Internet Protocol, Hypertext Transfer Protocol, etc.). Dit maakt het internet onveiliger en
2685 onbetrouwbaarder. Daarom moet Nederland zich inzetten voor een internationale afspraak dat
2686 landen de centrale internetprotocollen met rust laten.

2687 D66 wil een zogenaamd ‘bug bounty programma’ opzetten – waarbij welwillende hackers
2688 beloond worden voor het vinden van beveiligingsproblemen – om de digitale infrastructuur van
2689 de overheid zo goed mogelijk te beschermen en hackers stimuleren om fouten die zij vinden in
2690 die infrastructuur te melden aan de overheid.

2691

2692 **Onafhankelijk Nationaal Cyber Security Centrum (NCSC)**

2693 Om de cyberveiligheid in Nederland nog beter te dienen, moet het NCSC echt onafhankelijk
2694 worden, vergelijkbaar met het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM). Zo kunnen
2695 justitie of de Algemene Inlichtingen en Veiligheidsdienst (AIVD) geen invloed uitoefenen op de
2696 adviezen. Ook goedwillende hackers moeten hun werk kunnen doen. Daarom wil D66 dat
2697 hackers die de leidraad Responsible Disclosure hebben gevolgd, niet strafrechtelijk vervolgd
2698 kunnen worden.

Ruim 25 jaar na de val van de Berlijnse muur is er van het door sommigen voorspelde 'einde van de geschiedenis' weinig meer over. In plaats van een wereldwijde beweging naar liberale democratie waarnaar met 'het einde van de geschiedenis' verwezen wordt, houden anno 2016 veel grote vraagstukken voor Nederland juist direct verband met het buitenland. Vluchtelingen, klimaatproblematiek, Brexit of verkiezingen of staatsgrepen in landen die ons leven direct raken. En in een globaliserende wereld neemt de verwevenheid tussen binnen- en buitenland alleen maar toe. De afgelopen jaren hebben gebeurtenissen in Noord-Afrika, het Midden-Oosten en Oekraïne laten zien dat wij direct geraakt worden door ontwikkelingen over de grens. Met alle kansen en uitdagingen die daarbij horen. Er is geen afstandsbediening om die buitenwereld op pauze te zetten; laat staan terug te spoelen. We kunnen én willen niet om het buitenland heen.

In de verhouding met Rusland is een nieuwe fase aangebroken met de annexatie van de Krim en het op gang brengen en houden van de afscheidingsbeweging in Oost-Oekraïne. Voor het eerst sinds de Tweede Wereldoorlog heeft een Europees land met het gebruik van militaire middelen een deel van een ander land bezet en geannexeerd. Zolang Rusland niet voldoet aan het Minsk vredesakkoord handhaven wij de bestaande sancties.

Buitenlands beleid laat zich vaak lastig in specifieke beleidsvoornemens vatten. Dat komt door de omvang en de complexiteit van het internationale schaakspel. We leven in een wereld waarin de toenemende assertiviteit van landen als China en Rusland en de opkomst van bijvoorbeeld India, Nigeria en Indonesië de voor ons zo comfortabele wereldorde van de laatste decennia van de 20e eeuw onder druk zet. Als klein land met een relatief grote economie en reputatie kan Nederland nog steeds invloed hebben wanneer we samenwerken met andere, gelijkgestemde landen. Daarin ligt voor ons de uitdaging. Hoe zorgen we als bescheiden speler voor maximale zeggenschap in een geglobaliseerde wereld? Hoe borgen we onze vrijheid en welvaart en vergroten we die van anderen om ons heen? Hoe voorkomen we zwakte, maar werken we ook aan wederzijdse ontwapening? En hoe benutten we de kansen die een veranderende wereldorde met zich meebrengt? Want verwar bescheidenheid niet met passiviteit: D66 is ervan overtuigd dat Nederland een grote internationale bijdrage kan leveren. Als één van de twintig grootste economieën ter wereld, als leider in kennis en innovatie, als hoeder van rechtsstaat en democratie.

Onder invloed van de voortdurende mondiale turbulentie heeft Nederland in de afgelopen jaren de luiken teveel dichtgetrokken. De blik naar binnen gericht. Dat leidt niet alleen tot verenging van het debat en verarming van onze samenleving. Het zorgt ook voor onnodig veel verlies van invloed. Dat kan anders en beter. Dat moet anders en beter. Want als wij zelf de handschoen niet oppakken, doen anderen dat voor ons. De geschiedenis is in dat opzicht meedogenloos.

Wij zijn optimistisch, maar niet naïef. Een wereld in beweging biedt kansen, maar ook serieuze uitdagingen. Wij willen dat Nederland de blik weer naar buiten richt en de wereld probeert mede vorm te geven. Gekoppeld aan gerichte investeringen, daar waar Nederland het verschil kan maken. Investerings die vrijheid en rechtsstaat versterken: in onderwijs, in bescherming van natuur, in het verspreiden van kennis over voedselzekerheid, met een volwaardige internationale juridische architectuur en als het nodig is ook door noodhulp en door onze defensie in te zetten.

Een hoorbare en merkbare Nederlandse stem in de wereld vereist dat we alle beschikbare middelen veel beter op elkaar afstemmen en met meer ambitie en vertrouwen inzetten. Daarom kiezen wij voor een buitenlandbeleid gebaseerd op drie pijlers: sterke diplomatie, ambitieuze internationale samenwerking en moderne defensie. Allen ingebed in een sterk Europa.

Want deze blik naar buiten vraagt om meer lef en de bereidheid tot verdergaande Europese samenwerking – of het nou gaat om mensenrechten, handel of veiligheid. Wij kunnen blijven doen alsof we zelf belangentegenstellingen met landen als Rusland of China in ons voordeel kunnen beslechten. Of zelf migratie sturen. Of in ons eentje voor gereguleerde internationale handel zorgen. Dat is onzin. Als we vraagstukken over klimaat, terrorisme, vluchtelingen, energie, veiligheid en handel op willen lossen, dan moet dat samen met Europa. Europa bracht ons duurzame vrede en veiligheid, groei en welvaart. De onderlinge relaties in Europa brengen verbondenheid, begrip en verdraagzaamheid en bieden daarmee een waarborg voor individuele vrijheid en vrede. In een wereld waar uitdagingen als veiligheid, energie, verduurzaming en vluchtelingenstromen grenzen overschrijden, is een slagvaardig Europa cruciaal. Juist voor Nederland. Geen land is voor zijn veiligheid, zijn politieke gewicht in de wereld en zijn economische welvaart zo afhankelijk van intensieve samenwerking met de landen om zich heen. Daarom moeten wij vooroplopen in het verbeteren van de Europese Unie. D66 is ervan overtuigd dat Europa veel beter kan. Veel beter moet. Veel beter verdient. Problemen los je niet op door lijdzaam toe te kijken, maar door daadkrachtig op te treden.

Het referendum over de Brexit en de daaruit voortvloeiende onrust hebben ons gesterkt in onze overtuiging. Wij kiezen vol voor een Europa dat zich op samenwerking richt en op die gebieden presteert. Een democratischer, transparanter en slagvaardiger Europa.

Een verenigd en verbeterd Europa geeft de meeste invloed aan onze Nederlandse stem. Met een duidelijk herkenbaar geluid voor vrijheid en rechtsstaat – in Europa en daarbuiten.

2699 **Nederland wordt sterker in een democratisch Europa**

- 2700 Wij kiezen voor een Europa waarin mensen en landen zich aan elkaar verbinden op
- 2701 grensoverschrijdende thema's en landen tegelijk hun zelfstandigheid en eigen karakter
- 2702 behouden waar dat zinvol en wenselijk is. Een federaal Europa laat per definitie alle ruimte voor
- 2703 de diversiteit van nationale, regionale en menselijke verschillen en identiteiten. Bevoegdheden

2704 liggen dan ook daar waar zij het best uitgevoerd kunnen worden en de beste waarborg voor
2705 persoonlijke vrijheid bieden. Beslissingen worden het liefst zo dicht mogelijk bij mensen
2706 genomen, maar soms zijn problemen te groot om lokaal of nationaal op te lossen.

2707

2708 **De Europese Unie moet beter: democratischer, transparanter, slagvaardiger**

2709 Wij hebben moeite met de trage, ondoorzichtige en gecompliceerde besluitvorming in Europa.
2710 Het stoort ons hoe politieke strijd in één land de hele Unie lam kan leggen. Europese leiders
2711 gaan te vaak van Eurotop naar Eurotop, zonder dat mensen tastbare resultaten zien. Dit ligt niet
2712 aan Europa, maar aan de lidstaten die over de werking van Europa beslissen. Dit ligt daarmee
2713 ook aan de Nederlandse regering en aan Nederlandse politici. D66 wil dat besluiten in Europa
2714 sneller, transparanter en simpeler genomen worden. Mensen willen meer zicht en meer grip op
2715 wat er in Europa gebeurt. Vanuit ons democratisch DNA willen wij mensen ook meer te zeggen
2716 geven. Daarom willen we minder veto's, een steviger mandaat voor het Europees Parlement en
2717 de Europese Commissie en uiteindelijk een gekozen voorzitter. Voor deze verbeteringen is
2718 verdragswijziging nodig.

2719

2720 **Verder na de Brexit**

2721 Het Brexit-referendum heeft tot veel onzekerheid geleid. De schadelijke gevolgen daarvan zijn in
2722 het Verenigd Koninkrijk al voelbaar, maar raken inmiddels ook Nederland. Daarom moet er zo
2723 snel mogelijk duidelijkheid komen over de nieuwe relatie tussen de Europese Unie en het
2724 Verenigd Koninkrijk. Daarbij is duidelijk dat vertrek uit de EU consequenties moet en zal hebben
2725 voor de Britse invloed op Europees beleid. D66 zal zich dan ook hevig verzetten tegen
2726 eventuele afspraken waarbij het Verenigd Koninkrijk onevenredig veel invloed of voordelen krijgt
2727 in verhouding tot haar bijdrage aan de EU. Tegelijkertijd blijft het Verenigd Koninkrijk een
2728 belangrijke partner op terreinen als handel en buitenlandse betrekkingen. Als Schotland of
2729 Noord-Ierland zich afscheiden en bij de Europese Unie willen blijven horen, dan staat D66
2730 welwillend tegenover hun lidmaatschap. Ook bedrijven en instellingen die een vestigingsplaats
2731 in de EU zoeken zullen wij met open armen verwelkomen.

2732 De Brexit-uitslag toont eens te meer aan dat de EU haar meerwaarde en slagkracht duidelijker
2733 moet bewijzen. Vooruitgang boeken op grote kwesties als asiel en migratie, veiligheid en
2734 criminaliteit, de verhoudingen met Rusland of de rol van de EU in Syrië, energie, de klimaatcrisis
2735 en digitale economie is daarvoor cruciaal. Dit kan niet zonder ingrijpende hervormingen om
2736 Europa slagvaardiger en democratischer. Indien nodig, moet Nederland daarom samen met een
2737 kopgroep van landen intensiever optrekken om te laten zien wat mogelijk is op deze grote
2738 kwesties. Een Nexit, vertrek van Nederland uit de EU, is voor D66 onbespreekbaar. Wij zullen
2739 ook geen medewerking verlenen aan het uitschrijven van een speciaal referendum hierover.
2740 D66 is voorstander van referenda als noodrem, maar niet als volksgericht om met één

2741 pennenstreek de vooruitgang die zestig jaar Europese samenwerking ons heeft gebracht in
2742 vrede, welvaart en veiligheid, vastgelegd in wet- en regelgeving en verdragen, uit te wissen. De
2743 huidige referendumwetgeving en het instrument zelf zijn volstrekt ongeschikt voor dergelijke
2744 besluiten.

2745

2746 **Lid zijn en worden van de EU**

2747 De Europese Unie is geen keuzemenu. D66 staat voor het 'lid is lid'-principe, waarbij elk lid zich
2748 committeert aan de huidige fundamenteën van dit Europa. Wij zijn tegen een Europa à la carte
2749 waar individuele landen kiezen waar ze wel en niet aan meedoen. Dat leidt tot versnippering,
2750 onduidelijkheid en rechtsongelijkheid. Het in vijftig jaar opgebouwde pakket aan afspraken die
2751 verbonden zijn aan lidmaatschap gelden wat ons betreft voor iedereen. Een land kan er niet
2752 voor kiezen om maar aan één stuk deel te nemen. We moeten tegelijkertijd ook erkennen dat in
2753 sommige gevallen wat betreft nieuwe afspraken een deel van de landen, bijvoorbeeld de landen
2754 die de Euro delen, sneller willen gaan dan de rest. Om niet gegijzeld te worden door die laatste
2755 landen is D66 voorstander van de mogelijkheid dat een groep koplopers in specifieke gevallen
2756 nauwer gaat samenwerken. Soms is dit de enige reële kans om politieke problemen binnen de
2757 huidige EU op te lossen. In die gevallen weegt D66 de kosten en baten zorgvuldig en
2758 transparant af.

2759 De omarming van het volledige stelsel aan Europese regels en beleid is een voorwaarde voor
2760 toetreding tot de Unie. Voor mogelijke nieuwe leden ligt de lat onverminderd hoog. Korte termijn
2761 overwegingen en geopolitieke verhoudingen mogen niet leiden tot marchanderen met de
2762 toetredingscriteria. Als het huidige proces van uitholling van de Turkse rechtsstaat, waaronder
2763 de mogelijke herinvoering van de doodstraf, verder gaat, zijn verdere stappen in toetreding
2764 ongeloofwaardig en wil D66 de onderhandelingen over toetreding stopzetten. Ook landen die al
2765 lid zijn, moeten zich aan de regels op het gebied van democratie, rechtsstaat en burgerlijke
2766 vrijheden houden. Om dit te bewaken moeten meer waarborgen worden ingebouwd. Het
2767 Europees Parlement werkt op initiatief van D66 aan een jaarlijkse grondrechtentoets voor alle
2768 lidstaten, zodat niet alleen gemaakte afspraken over begrotingsdiscipline, maar ook de
2769 Europese waarden worden nageleefd. D66 wil dat de uitkomst van deze toets jaarlijks wordt
2770 besproken in de nationale parlementen, onder leiding van een rapporteur democratie,
2771 rechtsstatelijkheid en grondrechten.

2772

2773 **Anders begroten, structureel meer geld naar kennis, innovatie en duurzame groei**

2774 Europa moet effectiever investeren in economische groei. Overheidsbegrotingen, ook die van de
2775 Europese Unie zelf, moeten daarom fundamenteel anders. D66 wil af van de starre Europese
2776 zevenjaarsbegroting, waarin vooral geld naar landbouwsubsidies en regiofondsen gaat. Wij
2777 willen flexibelere begrotingen gericht op innovatie, duurzame infrastructuur en kennis. Een echte

2778 begroting, gebaseerd op eigen middelen in plaats van het gehakketak om bijdragen van
2779 lidstaten. Nederland moet daarin vol inzetten op een grotere ontvangst vanuit de Europese
2780 fondsen – gebaseerd op de beste voorstellen en niet op basis van handjeklap rond
2781 verdeelsleutels. Dat is belangrijk voor onderzoek, innovatie en regionale investeringen in
2782 Nederland

2783

2784 Europa is cruciaal voor schone en digitale groei

2785 Europa is essentieel voor ambitieuze schone en digitale groei. In en met Europa zorgen wij voor
2786 één digitale markt waarin het echt eenvoudig is over grenzen digitaal zaken te doen. We
2787 bouwen aan een energiemarkt die snel kan verduurzamen, maken afspraken met
2788 handelspartners waarin we onnodige barrières opheffen, met oog voor mens, natuur en milieu
2789 en maken Nederland en Europa tot een plek waar talent zich maximaal ontwikkelt en waar
2790 internationaal talent zich graag vestigt.

2791

2792 Onze stem in de wereld

2793 Een sterk Europa kan ook in de 21e eeuw een vuist maken tussen machtsblokken als de
2794 Verenigde Staten, Rusland en China. Europese landen staan voor een keuze: laten we ons
2795 uiteen spelen of gaan we gezamenlijk de uitdagingen van de 21e eeuw aan? Hierbij geldt:
2796 verscheidenheid is prachtig, verdeeldheid is funest. Daarom kiest D66 voor stevige Europese
2797 samenwerking, breed gedragen door 450 miljoen Europeanen. Voor een gezamenlijk
2798 buitenlands- en veiligheidsbeleid, vertegenwoordigd door een Eurocommissaris met een
2799 netwerk van EU-ambassades. Voor het bundelen van de krachten bij
2800 ontwikkelingssamenwerking met minder bureaucratie. Voor één EU-vertegenwoordiging in de
2801 Veiligheidsraad, Wereldhandelsorganisatie en Wereldbank. Als één blok staan en strijden we
2802 voor de bescherming van onze belangen en voor de rechten en vrijheden van mensen. D66 wil
2803 dat Nederlandse diplomaten de ontwikkeling van een gemeenschappelijk Europees buitenlands
2804 beleid aanjagen.

2805

Samenhangend internationaal beleid

Nederland en Europa zullen voortdurend onze plaats in de wereld en onze positie in de vele internationale vraagstukken moeten bepalen. Er is en blijft behoefte aan behartiging van de economische belangen van Nederland in het buitenland. Daarbij heeft Nederland een verantwoordelijkheid voor de meer dan een miljoen Nederlanders in het buitenland. Binnen de contouren van een gemeenschappelijk Europees buitenlands beleid willen we een actieve diplomatie en een overheid die zich sterk richt op het buitenland. Het kiezen voor rechtsorde, veiligheid, mensenrechten en democratie vormt een startpunt. Met deze leidraad zal Nederland

een actieve rol moeten vervullen in complexe internationale situaties in de instabiele ring rond Europa, in Afrika en in het Midden-Oosten. Onze positie als land van vrede en recht gaat gepaard met de verplichting deze waarden vol overtuiging uit te dragen. Nederland maakt, in navolging van Scandinavische landen, duidelijke keuzes: we kunnen niet alles doen en moeten ons inzetten op die terreinen waar Nederland een toegevoegde waarde heeft.

2806 **Actieve diplomatie**

2807 Nederland kan zijn stem voor democratie en rechtsstaat niet laten horen, onze ondernemers
2808 faciliteren of Nederlanders in buitenland helpen zonder de juiste middelen. Daarom investeren
2809 we in een diplomatieke dienst, die meer dan voorheen is gericht op aanwezigheid in het
2810 buitenland: een sterk netwerk van Nederlandse ambassades, adequate vertegenwoordiging bij
2811 internationale organisaties en voldoende capaciteit voor tijdelijke internationale missies. In
2812 Europees verband bepleiten we een volwaardige Europese Minister van Buitenlandse Zaken:
2813 een zwaargewicht met actieve politieke agenda. Deze minister wordt ondersteund door een
2814 volwaardige Europese diplomatieke dienst die niet slechts dient als 29e ambassade, maar een
2815 coördinerende rol speelt en de krachten van lidstaten kan bundelen.

2816

2817 **Aandacht voor Nederlanders in het buitenland**

2818 Er wonen ongeveer een miljoen Nederlanders tijdelijk of permanent over de grens. D66 wil dat
2819 er structurele aandacht is voor hun belangen en hun betrokkenheid bij Nederland. Dat begint
2820 met snelle en toegankelijke dienstverlening door posten in het buitenland en online, waarmee
2821 we bijvoorbeeld de mogelijkheid bieden om in het buitenland een paspoort of DigiD aan te
2822 vragen. Maar ook met de actieve inzet om deze Nederlanders deel te laten nemen aan
2823 verkiezingen waarvoor zij stemgerechtigd zijn, bijvoorbeeld door het invoeren van online
2824 stemmen. We hebben ook nadrukkelijk aandacht voor onze grensprovincies en het oplossen
2825 van problemen waar zij tegenaan lopen met de buurlanden.

2826

2827 **Meervoudige nationaliteit**

2828 Wij zijn er trots op dat mensen van verschillende afkomst Nederlander zijn. Niemand hoeft in
2829 Nederland zijn oorspronkelijke nationaliteit op te geven. Ook Nederlanders in het buitenland
2830 houden hun Nederlanderschap zolang zij dat willen.

2831

2832 **Kiezen voor rechtsorde, veiligheid, mensenrechten en democratie**

2833 D66 streeft naar een vrije en rechtvaardige wereld. Dat betekent dat we streven naar een wereld
2834 waarin de progressieve liberale waarden centraal staan. Zonder een goed functionerende
2835 rechtsstaat en democratie bestaat vrijheid namelijk niet. Voor individuen betekent dit dat we
2836 mensenrechten, zoals de vrijheid van meningsuiting, vooropstellen. Iedereen, waar ook ter
2837 wereld, heeft het recht en de vrijheid zichzelf te zijn. We vergroten daartoe de uitgaven voor het
2838 Nederlands mensenrechtenfonds. Wereldwijd moet er aandacht zijn voor de emancipatie van
2839 LHBTI'ers.

2840 Voor staten betekent dit dat het internationaal recht het uitgangspunt is. Een goede
2841 internationale rechtsorde en veiligheid wereldwijd zijn niet alleen in ons eigen belang, maar
2842 vormen de basis voor vrede, vrijheid en welvaart die wij aan alle mensen gunnen. De beste
2843 manier om een wereld te bereiken waarin iedereen in vrede, vrijheid en veiligheid kan leven, is
2844 door internationale samenwerking. Aantasting van beginselen van democratische rechtsstaat
2845 moet gevolgen hebben voor onze internationale relaties.

2846 De internationale veiligheidssituatie is de laatste jaren sterk verslechterd. De EU-landen zijn
2847 omringd door een ring van instabiliteit die van Rusland via het Midden-Oosten naar Noord-Afrika
2848 leidt. Het Nederlandse veiligheidsbeleid dient zich allereerst op de crises in die gebieden te
2849 richten.

2850 Daarnaast wil D66 dat Europa haar afhankelijkheid van fossiele brandstoffen, die we veelal
2851 importeren uit landen met instabiele en autocratische regimes zoals Rusland en Saoedi-Arabië,
2852 versneld afbouwt. D66 kiest ervoor dit in Europees verband te doen. Mensenrechten mogen
2853 bovendien niet ondergeschikt worden gemaakt aan handel. Samenwerken met dictators en
2854 autocratische regimes zal op de lange termijn leiden tot minder stabiliteit. Het is belangrijk dat bij
2855 economische missies ook de mensenrechten worden besproken.

2856 Het bevorderen van de mensenrechten wereldwijd is alleen geloofwaardig als Nederland zelf
2857 volledige verantwoording aflegt over het eigen verleden. Daarom wil D66 dat er een onderzoek
2858 komt naar het geweld, van beide zijden, tijdens de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog.

2859

2860 **Vredesproces Midden-Oosten**

2861 Het standpunt van D66 in het Israëliisch-Palestijns conflict wordt ingegeven door de grote
2862 waarde die de partij hecht aan mensenrechten en internationaal recht. D66 veroordeelt geweld
2863 en haatzaaien, van welke zijde dan ook. D66 staat voor een tweestatenoplossing: een vredig en
2864 veilig Israël naast een vredig en veilig Palestina. De Europese Unie moet een voornamere rol op
2865 zich nemen in het vredesproces. Gezien de voortdurende nederzettingenbouw, het uitblijven van
2866 een geloofwaardig vredesproces en het ontbreken van perspectief op een tweestaten oplossing,
2867 is D66 voorstander van erkenning van Palestina als onafhankelijke, autonome staat.

2868

2869 **Nederland als land van vrede en recht**

2870 Nederland staat internationaal bekend om zijn respect voor mensenrechten en zijn inzet voor de
2871 internationale rechtsorde. In de Nederlandse grondwet staat zelfs dat de krijgsmacht er is om de
2872 internationale rechtsorde te bevorderen. In het bijzonder staat de stad Den Haag in binnen- en
2873 buitenland bekend als internationale stad van vrede en recht. Dat komt natuurlijk door de
2874 aanwezigheid van unieke internationale instituties als het Vredespaleis, het Internationaal
2875 Strafhof, het Joegoslavië-Tribunaal en Europol. Hiermee kan Nederland een belangrijke bijdrage
2876 leveren aan de wereld. De Nederlandse economie profiteert daarnaast aanzienlijk van de
2877 aanwezigheid van deze internationale organisaties. Het levert werkgelegenheid op, het
2878 stimuleert toerisme en leidt tot allerlei conferenties. Nederland maakt zich bovendien hard voor
2879 efficiëntere en effectievere internationale organisaties. Hier geldt als stok achter de deur het
2880 verlagen of stopzetten van vrijwillige bijdrages bij onvoldoende verbetering. Dat geldt gaat dan
2881 naar noodhulp.

2882 Er wordt gericht beleid gevoerd door de Nederlandse overheid om dat imago van Nederland en
2883 die positie van Den Haag te bestendigen en te verstevigen. De regering zet zich in voor het
2884 vestigen van nog meer internationale instituties in Nederland. Tegelijkertijd spant Nederland zich
2885 ervoor in dat meer landen lid worden en lid blijven van instituties zoals het Internationaal
2886 Strafhof.

2887

Betrokken bij en realistisch over vluchtelingen

Migratie is van alle tijden. Al eeuwenlang komen er mensen uit alle windstreken naar Nederland. En in de loop van de geschiedenis hebben veel Nederlanders hun geluk elders beproefd – op de vlucht voor oorlog, armoede of om elders een beter bestaan op te bouwen. Door de vele brandhaarden in de wereld is op dit moment het grootste aantal mensen op de vlucht sinds de Tweede Wereldoorlog. Het oorlogsgeweld in Syrië, de dictatuur in Eritrea en de acties van de Taliban in Afghanistan verdrijven onschuldige burgers uit hun land. Zij vluchten om zichzelf in veiligheid te brengen en om hun kinderen te beschermen tegen oorlog en geweld. Ook in de komende jaren zullen er veel mensen naar Europa blijven komen. Dat zegt vooral iets over de ernst van de huidige onrust elders in de wereld. Het achterlaten van huis, familie, vrienden en je geboortegrond is immers geen kleine stap. Maar soms wint de vrees voor lijf en leden of het juk van onderdrukkende regimes het van de onzekerheid en ongewisse lotsbestemming die migratie onvermijdelijk met zich meebrengt. Voor die mensen willen en moeten wij er zijn.

Tegelijkertijd vertelt de migratie richting Nederlands ons ook iets over de omstandigheden hier. De vrijheid en economische voorspoed zijn momenteel zo groot dat zij aantrekkingskracht uitoefent op andere delen van de wereld. En dat is bijzonder in de nasleep van de grootste economische crisis sinds de Tweede Wereldoorlog. Die positie moeten we koesteren. Maar zij

komt ook met een verantwoordelijkheid. De verantwoordelijkheid om zoveel mogelijk mensen de kans te geven een menswaardig bestaan op te bouwen – het liefst in de regio van herkomst, maar waar nodig ook in onze eigen samenleving. Het recht op individuele vrijheid is immers niet gebonden aan de plek waar je wieg heeft gestaan.

De afgelopen jaren is er een heftig, en soms te heftig, maatschappelijk debat over vluchtelingen gevoerd. Voor mensen die in eigen land hun leven niet zeker zijn staat onze deur altijd open – dat is onze dure medemenselijke plicht. Maar wij hebben ook begrip voor mensen die willen ontsnappen aan uitzichtloze armoede, voedselgebrek, onbetaalbare gezondheidszorg, corrupte overheden of decennia durende schaduwlevens in kampen voor ontheemden. Het gaat om mensen die verbetering van hun lot – vaak tegen de klippen op – in eigen hand nemen. Daar geldt dat het aanpakken van de oorzaken door meer ontwikkelingssamenwerking en effectiever buitenlands beleid verreweg de voorkeur geniet boven symptoombestrijding door opvang in de regio of in Europa. Wij respecteren de menselijke wens aan het noodlot te ontsnappen en herkennen de drang naar een beter bestaan – gesteld voor dezelfde situatie zouden velen van ons dezelfde aspiraties hebben. En in een ideale wereld zou bewegingsvrijheid niet langer beperkt zijn door grenzen. Maar hoewel onze vitale samenleving meer nieuwkomers kan verwerken dan sommigen denken, dreigen onderling vertrouwen en sociale cohesie bij al te grote migratieschokken af te kalven. Dat vergt een duidelijk beleid om legale routes te creëren voor vluchtelingen en een selectief blue cardsysteem voor economische migranten waarbij de potentiële bijdrage aan de Nederlandse samenleving voorop staat.

2888 **Europese samenwerking**

2889 Om vluchtelingen menswaardig op te vangen is Europese samenwerking onmisbaar. Nu moet er
2890 eindelijk het door D66 bepleite Europese asielbeleid komen, Europese aanmeldcentra, een
2891 goede verdeling van de lasten over de lidstaten en een sterke rol voor EASO, het Europese
2892 asielbureau. D66 wil dat de Europese Unie de komende jaren een aanzienlijk deel van haar
2893 begroting besteedt aan het in goede banen leiden van deze vluchtelingencrisis en een
2894 vluchtelingen Eurocommissaris aanstelt. Lidstaten die meer vluchtelingen opnemen moeten
2895 daarvoor financieel beloond worden.

2896

2897 **Effectiever grensbeleid**

2898 D66 wil goede grenscontroles aan de buitengrenzen van Europa, zodat we regie hebben op wie
2899 wel en niet Europa binnenkomt. Omdat het in ieders belang is dat mensen binnen Europa vrij
2900 kunnen bewegen, is de bewaking van de buitengrenzen een verantwoordelijkheid van alle EU-
2901 landen samen. Die verantwoordelijkheid wordt nu uitbesteed aan andere landen of ontlopen.
2902 Ook wil D66 vluchtroutes beveiligen om mensensmokkelaars uit te sluiten – geen menselijke
2903 drama's meer op open zee. Daarom wil D66 dat de Europese grens- en kustwacht snel

2904 operationeel wordt.

2905 Ook wij vinden opvang in de regio een belangrijk onderdeel van de oplossing. Maar we moeten
2906 ons ook realiseren dat bijvoorbeeld 95% van de Syrische vluchtelingen momenteel al in
2907 Libanon, Jordanië, Turkije en Irak wordt opgevangen. D66 wil veel doen om die opvang te
2908 verbeteren, door onze noodhulp flink te verhogen en door structurele partnerschappen aan te
2909 gaan met de regeringen daar. Om bijvoorbeeld het onderwijssysteem ter plekke overeind te
2910 houden of de infrastructuur te verbeteren. Maar ook opvang in de regio kent zijn grenzen. Om
2911 de druk op landen als Libanon en Jordanië te verlichten, zullen Europese landen, naast
2912 reguliere asielaanvragen aan onze buitengrenzen, via het UNHCR-hervestigingsprogramma
2913 vluchtelingen veilig naar Europa moeten laten komen. Ook zet D66 zich in voor een gezamenlijk
2914 Europees terugkeerbeleid.

2915

2916 **Vluchtelingen- en migratiestromen voorkomen**

2917 Gekoppeld aan een effectiever Europees asielbeleid, bepleit D66 een stevig investerings- en
2918 hulpbeleid om de economische en rechtsstatelijke omstandigheden in landen van herkomst te
2919 verbeteren. Economische ontwikkeling ontstaat pas als de overheid en markt functioneren, in
2920 infrastructuur en voedselvoorziening wordt geïnvesteerd en er banen zijn. Want zolang er in
2921 eigen land geen kansen zijn, zullen mensen die kansen elders zoeken. Met een verwachte
2922 bevolkingsomvang van vier miljard mensen in Afrika aan het einde van deze eeuw kunnen wij
2923 ons dat niet veroorloven. Dit is een proces van de lange adem. Maar het is de enige manier om
2924 aan zoveel mogelijk mensen een leven in vrijheid te kunnen bieden. In Nederland, Europa en
2925 daarbuiten.

2926

2927 **Asielzoekers kunnen meteen meedoen**

2928 Op dit moment wordt er te veel gesleept met de asielzoekers die Nederland bereiken. We geven
2929 deze mensen op de vlucht onvoldoende kansen zinvol aan de slag te gaan. Daarmee maken we
2930 ze het bij voorbaat heel erg moeilijk om wat van hun leven te maken. Terwijl we allemaal zouden
2931 moeten weten dat de meeste mensen nog lang in Nederland zullen wonen.

2932 D66 wil daarom de opvang van asielzoekers in Nederland radicaal anders vormgeven: we willen
2933 permanente opvangreserve (ook in rustigere tijden); kleinschaligere opvang; en een zo kort
2934 mogelijke procedure, die is gericht op het belang van het kind. De asielprocedure moet zo
2935 worden ingericht dat het aantal verhuisbewegingen van kinderen tijdens de procedure zo klein
2936 mogelijk is. Dit komt ook ten goede aan de kwaliteit van onderwijs voor asielkinderen. Het is van
2937 belang dat mensen, vrouwen net zo goed als mannen, zo snel mogelijk kunnen meedoen in de
2938 maatschappij. Daarvoor is een korte en efficiënte asielprocedure cruciaal. Als er door een te
2939 hoge asielinstroom te weinig capaciteit is om de achtdaagse procedure te waarborgen, dan

2940 moet er direct extra capaciteit komen om maandenlange wachttijden te voorkomen. Hetzelfde
2941 geldt voor gezinshereniging. Ook die procedure moet zo snel mogelijk verlopen om onzekerheid
2942 en gebrekkige integratie te voorkomen. De afgelopen jaren maken duidelijk dat het Nederlands
2943 en het Europees asielsysteem volledig op de schop moeten. D66 wil de Vreemdelingenwet 2000
2944 en de Wet Inburgering wijzigen.

2945

2946 **Integratie van vluchtelingen**

2947 Wij moeten de mensen die naar ons land zijn gevlucht en die structureel onderdeel worden van
2948 onze samenleving echt mee laten doen. D66 vindt meedoen aan de Nederlandse maatschappij
2949 door het spreken van de taal en het hebben van een baan het allerbelangrijkst. Daarom moet
2950 daar vanaf dag één in Nederland aan gewerkt worden. Al in de opvang moet er door het rijk
2951 gezorgd worden voor taalcursussen en onderwijs voor kinderen. Drempels om te kunnen of
2952 mogen werken, moeten worden weggenomen, zodat mensen direct aan de slag kunnen. D66 wil
2953 bovendien de naturalisatietermijn terugbrengen naar vijf jaar.

2954 D66 wil dat zo snel mogelijk in kaart wordt gebracht wat de competenties van deze vrouwen en
2955 mannen zijn. Diploma's uit het land van herkomst moeten snel erkend worden en er moet
2956 gekeken worden naar de nodige aanvullende opleidingen. Bij het plaatsen van statushouders in
2957 de gemeente moeten we kijken naar vraag en aanbod: in welke gemeente is er behoefte aan
2958 welke arbeidskrachten?

2959 Overheid en gemeenten moeten veel meer ondersteuning en begeleiding bieden tijdens de
2960 inburgering. Daarbij verwachten we dat niet alleen mannelijke asielzoekers, maar ook vrouwen
2961 actief kansen krijgen en geacht worden deze te grijpen. Keerzijde van deze intensieve
2962 begeleiding is wel dat inburgerweigeraars uiteindelijk ook het land uit kunnen worden gezet.

2963

2964 **Bescherming kwetsbare groepen**

2965 D66 wil dat er in de asielopvang voldoende aandacht is voor het aanpakken van daders en de
2966 bescherming van kwetsbare groepen, zoals kinderen, getraumatiseerde personen en LHBTI'ers.
2967 D66 wil daarnaast een verruiming van het Kinderpardon, zodat gewortelde kinderen die al
2968 langer dan vijf jaar in Nederland verblijven alsnog een vergunning kunnen krijgen.

2969

2970 **Bed, bad en brood**

2971 D66 wil dat het kabinet meer werk maakt van de terugkeer van uitgeprocedeerde asielzoekers,
2972 in Nederland en in Europees verband. Maar gemeenten mogen bed-, bad- en
2973 broodvoorzieningen blijven aanbieden.

2974

2975 **Vreemdelingenbewaring**

2976 In uiterste gevallen is het nodig om in de vreemdelingenbewaring machtsmiddelen in te zetten,
2977 maar D66 wil dit beperken en daar heel hoge barrières en heldere grenzen aan stellen. D66 wil
2978 geen kinderen in de cel, grensdetentie afschaffen, geen isolatie tenzij strikt noodzakelijk en geen
2979 visitatie.

2980

Ambitieuze internationale samenwerking

De afgelopen jaren is er veel kritiek geweest op ontwikkelingssamenwerking (OS). Kabinet na kabinet bezuinigde op de uitgaven voor OS, waarbij de opvang van vluchtelingen in Nederland een steeds groter deel van de uitgaven opslokt. Nu de vanzelfsprekendheid van OS verdwenen is en omvang en aanwending van het OS-budget ter discussie staan is het des te belangrijker dat D66, historisch voorvechter van het investeren in internationale samenwerking, duidelijk is over het waarom, wat, hoe, waaraan, hoeveel en onder welke voorwaarden van het investeren in OS.

Dat begint met de constatering dat er nooit eerder in de geschiedenis zoveel mensen leefden in vrede en in korte tijd wisten te ontsnappen aan armoede. Een radicaal gestegen levensverwachting, de spectaculaire daling van kindersterfte, een toenemend opleidingsniveau: gemiddeld genomen gaat het met heel veel mensen beter dan ooit. Deze trend is zeker niet exclusief, of zelfs grotendeels, gedreven door Westerse hulpinspanningen. Maar er is veel bereikt in de afgelopen decennia, en de wereldwijde investeringen in OS hebben daaraan hun bijdrage geleverd. Dat wil niet zeggen dat er niet veel beter kan en moet. Internationale samenwerking is en blijft nodig – we zijn er nog niet. Want hoewel de extreme armoede fors gedaald is, is de kloof tussen arm en rijk een stuk groter geworden. En een te grote kloof belemmert economische groei en werkt conflicten en instabiliteit in de hand. Nog vele landen en mensen kunnen steun in de rug goed gebruiken om hun broze economische ontwikkeling tot een daadwerkelijk duurzaam succes te maken.

De wereld heeft zich daarom recent gecommitteerd aan nieuwe Sustainable Development Goals. Daarin kan Nederland – overheid, bedrijfsleven, burger – een belangrijke rol spelen. Uitgaande van onze democratische en rechtsstatelijke waarden en met respect voor mens en planeet. Als we meer invloed willen hebben dan moeten we een gerichter en integrale agenda voeren: internationale samenwerking omvat voor ons ontwikkeling en veiligheid, maar ook zaken als armoede, economie, handel, klimaat en natuur. We willen klaarstaan met noodhulp voor de mensen die het het hardst nodig hebben en daar investeren waar we met onze kennis en middelen het verschil kunnen maken. Het verschil maken op duurzame ontwikkeling – met focus op water, voedsel en landbouw, en wellicht energie – en de positie van vrouwen, meisjes en LHBTI.

2981 **Investeren in duurzame economische zelfredzaamheid**

2982 Toekomstvast ontwikkeling ontstaat alleen in een duurzame economische context. Daarom
2983 bevorderen wij internationale handel waarbij iedereen zich aan hoge normen houdt, zetten ons
2984 in voor microfinanciering, toegang tot kapitaal en financiële instrumenten als bankrekeningen en
2985 duurzame productiemethoden en investeren in trainingen gericht op vaardigheden en kennis
2986 van ondernemers. Het Nederlandse bedrijfsleven is voor deze inspanningen een onontbeerlijke
2987 partner.

2988

2989 **Doorbraken op terreinen waar Nederland bijzondere kennis of vaardigheden heeft**

2990 Wij investeren in het opbouwen en beschikbaar maken van kennis op specifieke terreinen waar
2991 Nederland al een koppositie heeft. Daarbij investeren we gericht in vraagstukken die oplosbaar
2992 zijn binnen de omvang van Nederlandse budgetten en waar vormen van nieuwe kennis of
2993 gerichte toepassing van bestaande kennis op dit moment onvoldoende plaatsvindt. Voorbeelden
2994 van deze terreinen zijn watermanagement (Delft), landbouw en voedselzekerheid (Wageningen)
2995 en internationaal recht (Den Haag/Leiden). Samenwerkingsverbanden met kennisinstellingen en
2996 bedrijfsleven – hier én daar – zorgen voor echte invloed en verschil.

2997

2998 **Investeren in rechtsstatelijkheid en mensenrechten – vrouwen, meisjes, LHBTI**

2999 Wat D66 betreft staat Nederland voor vrijheid en diversiteit, democratie en rechtsstaat – ook
3000 internationaal. Daarom investeren wij wereldwijd in de opbouw van onafhankelijke rechterlijke
3001 macht, dragen wij bij aan missies gericht op de opbouw van een rechtsstaat, steunen we de
3002 organisatie van vrije verkiezingen, waarborgen vrije pers en media en komen we op voor
3003 seksuele en reproductieve gezondheid en rechten (SRGR) en de positie van seksuele
3004 minderheden (LHBTI). D66 wil daarnaast dat Nederland zich hard maakt voor een effectiever
3005 Internationaal Strafhof met meer armslag en een grotere afschrikwekkende werking.

3006

3007 **Noodhulp blijft noodzakelijk en kan beter**

3008 Helaas blijft er behoefte aan incidentele hulp bij natuurrampen of conflicten – te vrezen valt dat
3009 deze behoefte als gevolg van klimaatverandering alleen maar groeit. Nederland koestert zijn
3010 voortrekkersrol op dit vlak en investeert in voedsel, in opvang, in noodsanitair en onderdak van
3011 vluchtelingen. Er is nog steeds een tekort aan deze middelen of diensten en nog te vaak komen
3012 deze te laat om de nood te lenigen. Door sneller ter plaatste te zijn of zelfs op nood te
3013 anticiperen, kan veel leed, maar kunnen ook veel kosten voorkomen worden. Nederland

3014 investeert meer en in overleg met internationale partners ontwikkelen we methoden waarmee
3015 we sneller en beter hulp kunnen bieden, bijvoorbeeld door op strategische plaatsen voorraden
3016 aan te leggen of door specifieke oplossingen voor sanitair, licht of waterzuivering te laten
3017 ontwikkelen. Nederland maakt daarom Jordanië en Libanon focuslanden.

3018

3019 **Stoppen met vernielen van natuur**

3020 Nederland, Europa en bijna alle landen in de wereld, hebben beloofd dat de achteruitgang van
3021 natuur en biodiversiteit gestopt wordt. Sterker nog, in Europa hebben we ons zelfs
3022 gecommitteerd aan het herstel van natuur. Daar waar we ons daadwerkelijk inzetten voor
3023 bescherming en herstel, komen we er keer op keer achter dat dit gepaard gaat met positieve
3024 effecten voor welvaart en leefbaarheid. Maar te vaak komt er weinig terecht van onze beloften
3025 en gaan we door met het ouderwetse vernielmodel. Daarom wil D66 een wettelijk 'no net loss'-
3026 principe. Er mag geen netto verlies aan natuur optreden. Dus ieder verlies aan natuur moet
3027 elders gecompenseerd worden. Dat zorgt ervoor dat in elk project de echte kosten van
3028 natuurverlies meegewogen zullen worden en het ontmoedigt vernielende projecten in gebieden
3029 van hoge natuurwaarde. Dit geeft een grote prikkel voor ieder project om het verlies zo klein
3030 mogelijk te maken en een grote stimulans voor projecten van natuurherstel. D66 wil dit principe
3031 in Nederland en in Europa invoeren. We zouden het ook willen toepassen bij met Nederlands en
3032 Europees geld gefinancierde projecten buiten Europa. Het ontwikkelingsbeleid van Nederland
3033 en Europa mag niet tot een verdere vernietiging van de natuur leiden. Dat moet dus een hard
3034 criterium worden. Nederland spant zich in Europees verband specifiek in om ontbossing in
3035 grondstofketens uit te bannen. Het EU Deforestation Free Action Plan moet uitmonden in
3036 regelgeving om ontbossing in grondstofketens uit te bannen. Het is van belang dat Nederland
3037 zich hiervoor inspant.

3038

3039 **Met volle energie achter Sustainable Development Goals**

3040 Vrijheid bestaat alleen op een leefbare planeet. Daarom hebben we wereldwijd Sustainable
3041 Development Goals (SDG's) afgesproken. Deze moeten nationaal, dus ook in Nederland, en
3042 internationaal voortvarend nagestreefd worden. Bij de SDG's gaat het om alle aspecten van
3043 duurzame ontwikkeling en niet alleen om armoedebestrijding. Zorg voor milieu en biodiversiteit
3044 zijn een onlosmakelijk deel van deze duurzame ontwikkeling. Daarom financieren wij
3045 bescherming van bestaande en nieuwe beschermde natuurgebieden en soorten op land en zee;
3046 we bestrijden milieucriminaliteit en stroperij en strijden tegen (de gevolgen van)
3047 klimaatverandering.

3048

3049 **Bestrijden van stroperij**

3050 Nederland spant zich in voor de implementatie van het EU Wildlife Crime Action Plan. Het
3051 stropen van bedreigde wilde dieren is een grote bedreiging voor het voortbestaan van vele dier-
3052 en plantensoorten. Georganiseerde misdaad vraagt om een georganiseerde aanpak. Europa
3053 kan bijvoorbeeld een belangrijk rol spelen op het gebied van handhaving op doorvoer via (lucht-)
3054 havens.

3055

3056 **Doen wat we beloofd hebben: nakomen afspraken biodiversiteit**

3057 Het klimaatakkoord van Parijs stemt ons optimistisch. Dit akkoord bevat een innovatieve aanpak
3058 om elk land voor zich te laten werken aan verbetering. Alle landen hebben zich verplicht om
3059 nationale klimaatplannen op te stellen en over ambitie en voortgang aan elkaar te rapporteren.
3060 D66 denkt dat deze methode ook kan helpen om de al bestaande afspraken over behoud van
3061 natuur en biodiversiteit tot resultaten te laten leiden. Deze aanpak kunnen we al direct
3062 toepassen met onze Europese partners.

3063

3064 **Beschikbaar maken van kennis**

3065 Wij zijn ervan overtuigd dat kennis mensen in staat stelt zichzelf te ontwikkelen. De hoeveelheid
3066 kennis in de wereld neemt met hoge snelheid toe, maar er is veel ongelijkheid in
3067 beschikbaarheid. Zeker voor mensen die de Engelse taal niet machtig zijn, blijft veel kennis –
3068 van praktische kennis over gezondheid of ambachten tot cultureel erfgoed en wereldliteratuur –
3069 onbereikbaar omdat het niet rendabel is deze kennis te vertalen en naar hen te distribueren. Wij
3070 willen dat Nederland investeert in het beschikbaar stellen van die kennis op een manier en in
3071 een taal die effectief is.

3072

3073 **Op een effectieve manier investeren**

3074 D66 denkt dat er nog veel te winnen is in de manier waarop wij onze internationale
3075 samenwerking vorm geven. Ontwikkelingssamenwerking kan anders en beter. Daarom zetten
3076 wij in op langdurige overeenkomsten en plannen. Wij willen grotere en langjarige betrokkenheid,
3077 beperkt tot een beheersbaar aantal landen. Daarbij sturen we op de bijbehorende continuïteit en
3078 expertise bij de Nederlandse overheid. De huidige uitvoering via Buitenlandse Zaken met hoge
3079 rotatie van mensen en bijbehorend verlies van expertise en programmakennis sluit hierbij niet
3080 aan.

3081 Deze plannen zijn alleen effectief wanneer er sprake is van heldere doelstellingen en het meten
3082 van resultaten en voortgang. We weten vooraf wat we willen bereiken met een investering en

3083 vertalen die doelstellingen in termen van resultaat en voortgang. Deze leggen we vast, maken
3084 we publiek en hierop rapporteren wij transparant. Hierbij waken we voor het creëren van
3085 onnodige rapportagebureaucratie.

3086 Wij versterken de capaciteit van de overheid om deze activiteiten aan te jagen, maar laten de
3087 uitvoering in handen van partners. De overheid stelt prioriteiten, beslist over de lange termijn
3088 allocatie van middelen en zorgt dat resultaten en voortgang gemeten en gerapporteerd worden.
3089 Externe partners zijn verantwoordelijk voor de uitwerking van plannen en de uitvoering daarvan
3090 binnen de door de overheid gestelde kaders. De overheid ziet toe op doelmatige besteding,
3091 maar gaat niet op de stoel van de partner zitten.

3092

3093 **Eerlijke handel en belastingen**

3094 De beste kans op ontwikkeling bieden wij door mensen de kans te geven handel te drijven en
3095 door oneerlijke belastingpraktijken tegen te gaan. D66 wil verder gaan met de investeringen in
3096 duurzame handel en ondernemerschap. D66 wil ook dat de Europese Unie eenzijdig
3097 handelsbarrières afbouwt voor (landbouw)producten uit ontwikkelingslanden om boeren daar
3098 een eerlijke kans te geven hun goederen te exporteren. Met OESO-partners en in de EU werken
3099 wij samen aan betere regels om belastingontwijking en -ontduiking tegen te gaan. Wij hechten
3100 aan de aantrekkelijkheid van Nederland als vestigingsland, bouwend op onze vele
3101 belastingverdragen en een Belastingdienst waar het goed mee samenwerken is. Wij willen niet
3102 dat bedrijven en burgers gebruik kunnen maken van schimmige constructies om het zicht op
3103 hun inkomen en vermogen te onttrekken aan onze belastingdienst of de belastingdienst van het
3104 land waar zij in wonen of werken. De verschillen tussen belastingssystemen van landen bieden
3105 multinationals teveel mogelijkheden om belasting te ontwijken. Dit heeft zeker voor
3106 ontwikkelingslanden erg negatieve gevolgen. D66 verlangt een actieve bijdrage van Nederland
3107 aan een rechtvaardig internationaal belastingstelsel. We moeten vooroplopen in de strijd
3108 tegen belastingontwijking door een minimumtarief voor de vennootschapsbelasting in te voeren
3109 op Europees niveau, meer en efficiënter informatie tussen belastingdiensten uit te wisselen en
3110 strengere vestigingscriteria te hanteren voor bedrijven die lege brievenbusmaatschappijen willen
3111 oprichten met als doel belasting te omzeilen. Ook willen we een zwarte lijst voor
3112 belastingparadijzen, waaraan we sancties verbinden.

3113

3114 **Meer investeren**

3115 In de afgelopen jaren hebben we de krimp en verwatering van het budget voor internationale
3116 samenwerking met lede ogen aangezien. De beschikbare middelen zijn fors afgenomen en ook
3117 nog eens ingezet voor de opvang van vluchtelingen. Daarmee heeft Nederland de internationale
3118 afspraken hierover in feite losgelaten. D66 wil dat Nederland zijn verantwoordelijkheid neemt.
3119 Dat vraagt om een zuivere inzet van het budget en een uitbreiding van onze investeringen.

3120 Naast het beter inzetten van de beschikbare middelen van ongeveer € 3,5 miljard willen wij de
3121 komende jaren de uitgaven aan internationale samenwerking met € 750 miljoen laten groeien.

3122

Modern veiligheidsbeleid

In een dynamische en onvoorspelbare wereld kan Nederland niet leunen op diplomatie en internationale samenwerking alleen. D66 wil een weloverwogen en modern veiligheidsbeleid met een uitgestoken hand waar mogelijk en geloofwaardige vuist waar nodig. De trans-Atlantische band is sterk maar aan verandering onderhevig: minder dan voorheen kunnen wij leunen op de Verenigde Staten om onze veiligheid te borgen. Niet onterecht verwacht de VS meer van ons. In dit onzekere tijdsgewricht zal Europa meer zelf moeten leren, denken en doen. D66 is overtuigd van een verdere voortzetting van Europese samenwerking op het gebied van gezamenlijke aankoop en onderhoud van materieel, het opzetten van gezamenlijke opleidingen en trainingen, het poolen van bestaand militair materieel en afspraken over taakspecialisatie tussen landen. Op de lange termijn wil D66 dan ook naar een Europees leger, ingebed in een democratisch en sterk Europa met een sterke relatie met onze trans-Atlantische bondgenoten. In de nabije toekomst blijft Nederland echter, ook in deze geglobaliseerde wereld, eindverantwoordelijk voor zijn eigen veiligheid. Helemaal nu die wereld door een turbulente fase van fragmentatie en destabilisatie gaat. We kunnen bij de handhaving van vrede, veiligheid en stabiliteit niet zonder een geloofwaardige stok achter de deur. Daarom wil D66 een moderne, direct inzetbare defensie – in Nederland én Europa die binnen een geïntegreerde benadering in samenhang met diplomatie en ontwikkelingssamenwerking kan opereren.

3123 Strategische keuzes maken

3124 Nederland moet meer dan voorheen scherpe keuzes maken over de inrichting van de
3125 krijgsmacht. Er gaapt een groot gat tussen ambitie en middelen. De middelen moeten worden
3126 uitgebreid, de ambitie ingetoomd. Daar hoort allereerst de erkenning bij dat effectieve defensie
3127 nog altijd leunt op drie klassieke pijlers: landmacht, marine en luchtmacht. D66 voegt daar
3128 expliciet een nieuw aspect aan toe en dat is digitale oorlogsvoering (cyber warfare). D66 wil dat
3129 ons land in staat blijft deel te nemen aan activiteiten in het hoogste geweldsspectrum. Gelegen
3130 binnen een ring van instabiliteit is dit voor Nederland en Europa noodzakelijk. Tegelijkertijd
3131 deinzen wij er niet voor terug om ons – in samenspraak met onze partners – te specialiseren.
3132 We zullen bijvoorbeeld met mensen én middelen moeten anticiperen op het toenemende belang
3133 van cyber warfare en daarmee dus ook een hogere prioriteit geven. Een combinatie van
3134 investeren en specialiseren: daarmee blijft het mogelijk om onze veiligheid te bewaken en met
3135 partners deel te nemen aan de meest complexe militaire interventies. D66 wil een nadere
3136 verkenning van de huidige krijgsmachtonderdelen in relatie tot gestelde ambities en financiële
3137 middelen, aangezien een verschil tussen ambitie en middelen leidt tot een gebrek aan focus en
3138 daarmee een voortzetting van problemen binnen onder andere de bedrijfsvoering.

3139

3140 **Militaire interventie is nooit de eerste optie**

3141 De inzet van militairen is voor D66 een laatste redmiddel. Bij besluitvorming over militaire
3142 missies weegt een volkenrechtelijk mandaat dan ook uiterst zwaar. Een Veiligheidsraadresolutie
3143 heeft altijd de voorkeur. Maar in zeldzame gevallen, zoals bij een genocide, kan tot een militaire
3144 interventie worden besloten - ondanks een blokkade van bijvoorbeeld China in de
3145 Veiligheidsraad. Ook dan heeft een zo breed mogelijke internationale coalitie de voorkeur.

3146

3147 **Defensie – een professionele organisatie**

3148 Als het zo ver komt dat militairen worden ingezet, dan moeten wij en de militairen op defensie
3149 kunnen rekenen. Daarvoor is een professionele organisatie essentieel. Wat D66 betreft komt er
3150 een einde aan de huidige versnipperde inzet en organisatorische zwaktes zoals onder andere
3151 door de Algemene Rekenkamer is gesignaleerd. Dit betekent allereerst dat de basis op orde
3152 moet worden gebracht. Uitgezonden personeel moet adequaat zijn getraind voor de gestelde
3153 taak, beschikken over uitstekend materiaal en er moet een juiste balans gevonden worden
3154 tussen militairen in het veld en hoger kader en overhead. Om hiervoor te zorgen is een betere
3155 samenwerking nodig met andere ministeries, het bedrijfsleven en kennisinstituten. Daarnaast
3156 willen wij dat defensie een toonaangevende organisatie wordt waar ook de nieuwe generatie
3157 graag werkt. We willen dat defensie meer aandacht besteedt aan diversiteit. Ook staan we voor
3158 een actief veteranenbeleid. Om deze rol goed te kunnen vervullen, heeft defensie meer geld
3159 nodig. Alleen al de verbetering van de directe inzetbaarheid van onze huidige krijgsmacht vergt
3160 een substantiële investering. We kunnen bovendien niet langer afhankelijk blijven van de
3161 Verenigde Staten voor onze veiligheid. Daarom wil D66 dat onze defensie-uitgaven stapsgewijs
3162 toegroeien naar het Europese gemiddelde. Daaraan verbonden is een nut en noodzaak
3163 discussie over aanschaf van materieel; een aspect dat expliciet verbonden zal moeten zijn met
3164 NAVO-kennis van te veel en te weinig aanwezig materieel binnen NAVO verband.

3165

3166 **Een Europees veiligheidsbeleid voor echte impact**

3167 Voor serieuze invloed op het wereldtoneel is een slagvaardige Europese defensie onontbeerlijk.
3168 Dat vergt een betere taakverdeling tussen de lidstaten en heldere afspraken. Teveel nog
3169 probeert iedereen nu zijn krijgsmacht vorm te geven als een Zwitsers zakmes: alles moet erop
3170 zitten. Dat is niet alleen onbetaalbaar maar vooral ook inefficiënt. Vrijwel geen enkele lidstaat
3171 kan momenteel nog zelfstandig een overzeese missie uitvoeren. D66 wil daarom een volwaardig
3172 en samenhangend Europees veiligheidsbeleid. Daarmee geven we het Europees
3173 buitenlandsbeleid beduidend meer gewicht. Dit werkt alleen met besluitvorming die minder
3174 gevoelig is voor de tegenstand van een individueel land. Deze oproep tot meer Europese

3175 defensiesamenwerking is niet gericht tegen de NAVO. Sterker nog, die integratie stelt ons in
3176 staat te bouwen aan een sterke defensiepijler binnen de NAVO. Daarom moet Europa opereren
3177 binnen de NAVO wanneer het kan, maar buiten de NAVO kunnen functioneren wanneer het
3178 moet. De veiligheidsgaranties die NAVO-leden aan elkaar bieden zijn en blijven het fundament
3179 onder onze veiligheid.

3180

3181 **Betere Europese samenwerking voor meer slagkracht**

3182 Op de lange termijn streven we naar de vorming van een Europese krijgsmacht. Met een
3183 duidelijke taakspecialisatie voor iedere lidstaat. Op de korte termijn valt er al veel te winnen met
3184 relatief kleine stappen. D66 zet zich in voor gezamenlijke opslag, onderhoud, gebruik en inkoop
3185 van materieel met andere Europese landen. Efficiënte defensiesamenwerking binnen Europa
3186 kan niet zonder een open en gezonde markt. Nog te vaak laten lidstaten zich momenteel leiden
3187 door de economische belangen van hun eigen nationale defensiebedrijven bij de inkoop van
3188 materieel. Daarom ijvert D66 voor het openbreken van de defensie(aanbestedings)markt. In de
3189 afgelopen jaren is Nederland koploper geworden op het gebied van defensiesamenwerking met
3190 andere Europese landen – in Benelux-verband, met Duitsland en het Verenigd Koninkrijk. Die
3191 voortrekkerspositie moeten we gebruiken om andere lidstaten aan te sporen ons voorbeeld te
3192 volgen. Daarmee bezorgen we Europa de militaire slagkracht die zo instrumenteel is voor onze
3193 vrede, veiligheid en welvaart.

3194

3195 **Paal en perk aan wapenexport**

3196 We leveren geen wapens aan landen die gruwelijke misdaden begaan of aan landen die
3197 stelselmatig mensenrechten schenden. Daarover bestaan afspraken in de Europese Unie. Toch
3198 leggen landen die afspraken vaak anders uit. Daar moet verandering in komen. D66 wil een veel
3199 verdere harmonisatie van het gemeenschappelijk wapenexportbeleid in Europa. We willen
3200 voorkomen dat het ene land besluit dat export niet kan, en het andere land besluit dat het wel
3201 kan. Soms nemen lidstaten onbegrijpelijke exportbesluiten op basis van verschillende
3202 inschattingen van risico's. Nederland kan vaker een voorschot nemen op het Europees
3203 standpunt door zich Europees uit te spreken voor een exportbevriezing of wapenembargo.

3204 Een strikter beleid ten aanzien van de wapenexport naar het Midden-Oosten is gerechtvaardigd,
3205 gezien de mensenrechtensituatie daar. Met de oprichting van een onafhankelijke
3206 wapenexportautoriteit roepen we een scheidsrechter in het leven die kan optreden wanneer
3207 lidstaten verschillende besluiten nemen over het exporteren van wapens. Ook wordt het voor
3208 landen binnen de EU mogelijk om exportbesluiten van andere lidstaten aan een rechterlijke
3209 toets te onderwerpen. D66 wil dat er betere controle plaatsvindt op waar geëxporteerde wapens
3210 terecht komen en worden ingezet. Een modern wapenexportbeleid houdt ook rekening met
3211 digitale wapens. Als wij in Europa technologieën maken die louter bedoeld zijn om mensen op te

3212 sporen en deze vervolgens verkopen aan repressieve regimes, dan is er sprake van digitale
3213 wapenhandel.

3214

3215 **Terugdringen kernwapens**

3216 Voor kernwapens en autonome wapensystemen, zoals zelfschietende robots, is wat D66 betreft
3217 helemaal geen plaats in wapenarsenalen. Daarom spant Nederland zich extra in voor verdragen
3218 om deze te verbieden of in ieder geval te verminderen. De JSF krijgt als vervanger van de F-16
3219 niet langer een nucleaire taak. Het aantal kernwapens moet sterk worden teruggedrongen. Het
3220 uiteindelijke doel is dat alle kernwapens volledig worden vernietigd en verwijderd. Daarom is
3221 handhaving en versterking van de afspraken over non-proliferatie noodzakelijk. Daarnaast wil
3222 D66 beperking van ontwikkeling, handel in en bezit van kleine wapens, clusterbommen en
3223 landmijnen, alsook strenge maatregelen tegen wapensmokkel.

D66 wil dat alle mensen in vrijheid hun eigen leven vorm kunnen geven en hun bijdrage aan de samenleving kunnen leveren. Een sterke democratische rechtsstaat is daarvoor het fundament. Die bewaakt dat de vrijheid van de een eindigt waar de vrijheid van een ander begint. Die rechtsstaat waarborgt de rechten van kwetsbare individuen en beschermt ons allemaal tegen machtsmisbruik of willekeur door de staat. En is een voorwaarde voor de krachtige, open en pluriforme samenleving waar wij naar streven. Wij zijn ervan overtuigd dat een samenleving waar voor iedereen, met al hun verschillen, plaats is ons samen sterker maakt.

De afgelopen vijf jaar zijn onze democratie en rechtsstaat verder onder druk komen te staan. Het ministerie van Veiligheid en Justitie, onder verantwoordelijkheid van de VVD, heeft daar een belangrijk aandeel in gehad. De rechtspraak is minder toegankelijk geworden, terwijl haar financiële problemen toenamen en het functioneren van de hele veiligheidsketen verslechterde. Een fikse koerswijziging en reparatie van aangerichte schade is dan ook hoognodig. Dit vraagt niet alleen om een krachtige bescherming, maar juist ook om versterking van de rechtsstaat, met nog betere checks and balances.

Onze samenleving wordt steeds complexer en verandert steeds sneller. Houden onze democratie en rechtsstaat dit tempo bij? Het vertrouwen van mensen dat hun bestuurders op een goede manier met die veranderingen omgaan, daalt. Om dit tegen te gaan moet politieke macht democratisch gelegitimeerd en controleerbaar zijn. De overheid moet transparant en duidelijk zijn over haar doen en laten. Mensen oprecht betrekken bij het opstellen en uitvoeren van beleid. En de macht hoort geconfronteerd te worden met tegenmacht. Alleen door te luisteren en te presteren kan de politiek beginnen het vertrouwen in de democratie te herstellen.

Dat vraagt om ook ander gedrag van politici. Warrige politieke compromissen, regenteske reflexen, door politici gemaakte valse beloftes en als feit verkochte onwaarheden voeden het cynisme. Net als veel beloven vóór de verkiezingen, om vervolgens na de kabinetsformatie verbaasd te zijn als mensen teleurgesteld de rug toekeren. Of op campagneposters schermen met ferme woorden, om vervolgens op het pluche gebrek aan daadkracht te tonen. Of erger nog: een wetsvoorstel in de Tweede Kamer steunen, maar niet dapper genoeg zijn om die keuze ook op straat te verdedigen. En gebrek aan integriteit, of zelfs corruptie, zijn niet alleen schadelijk als incident, maar schaden het vertrouwen in de hele rechtsstaat.

Daarom streeft D66 al vijftig jaar naar vernieuwing van de politieke instellingen en spelregels, met meer invloed voor mensen, zodat we het vertrouwen van burgers in de democratische rechtsstaat herstellen. Want vertrouwen krijg je door vertrouwen te geven. Zorgen dat de overheid met haar tijd mee gaat, terwijl de tijdloze uitgangspunten van de rechtsstaat in stand blijven. Daarmee staan we lijnrecht tegenover het populisme en de intolerantie die helaas vaste voet aan de grond hebben gekregen.

Vrijheid, democratie en recht vereisen veiligheid. Volledige veiligheid bestaat niet, maar zonder voldoende veiligheid bestaat de rechtsstaat niet. Geweld, georganiseerde criminaliteit en terrorisme zetten de rechtsstaat onder druk. De overheid heeft de verantwoordelijkheid die vrijheid te waarborgen en deze bedreigingen te bestrijden. Het heeft geen zin ons over te geven aan de angst. Politici kunnen beter kalm blijven en samen met politie, inlichtingendiensten, gemeenten en anderen doen wat het beste werkt. Zonder hun eigen principes en onze vrijheden op te offeren. Dat begint met preventie en gaat gepaard met succesvolle opsporing en vervolging, bestraffing en re-integratie en dat alles binnen de hoogste staat van rechtsstatelijkheid. Alleen zo behouden we een krachtige samenleving die vrijheid in verbondenheid waarborgt.

3224 Preventie waar het kan, straf waar het nodig is

3225 Om te zorgen dat Nederlanders veilig zijn en zich veiliger kunnen voelen, kiest D66 allereerst
3226 voor het effectiever voorkomen van criminaliteit. Dat begint met het tegengaan van schooluitval,
3227 voorkomen van schulden en creëren van meer kansen. Vervolgens helpen we mensen en
3228 bedrijven bij wat zij zelf kunnen doen om criminelen – ook online – buiten de deur te houden. Wij
3229 investeren in sterke wijkteams en wijkagenten, die de ogen en oren van de politie op straat zijn
3230 en een belangrijke preventieve werking kunnen hebben. Straf is een kernonderdeel van een
3231 effectief rechtssysteem, ter voorkoming van herhaling, ter vergelding, maar ook als afschrikking
3232 voor anderen. Hierbij hoort de reclassering een prominente rol te vervullen als het gaat om
3233 toezicht en begeleiding om veroordeelden terug de samenleving in te helpen. Onderwijs en werk
3234 tijdens detentie dragen bij aan een kansrijke terugkeer. Vergoeding van schade door daders is
3235 de regel. In geval van straf bij jeugdigen wordt gezinszorg direct ingeschakeld. Voor levenslang
3236 gestraften komt er na 25 jaar een tussentijdse toets, zodat perspectief op een tweede kans
3237 ontstaat. Rechters hebben de mogelijkheid om taakstraffen of elektronische detentie op te
3238 leggen, als alternatief voor (voorwaardelijke) gevangenisstraffen.

3239

3240 Iedereen verdient een tweede kans, ook op werk

3241 De Verklaring Omtrent het Gedrag (VOG) wordt steeds belangrijker bij het verkrijgen van een
3242 baan. Dat vraagt om maatwerk bij afgifte om ervoor te zorgen dat de juiste mensen worden
3243 geweigerd en tegelijkertijd te voorkomen dat jongeren te moeilijk aan een baan komen. D66 wil
3244 niet dat een VOG geweigerd kan worden enkel en alleen op basis van politiecontact of een
3245 verdenking. In Nederland zijn mensen onschuldig tot het tegendeel voor de rechter bewezen is.
3246 Te ruime eisen voor het afgeven van een VOG verkleinen de kansen van mensen op een baan.
3247 Met name van jongeren die in aanraking zijn gekomen met de politie. Dat is voor ons volstrekt
3248 onacceptabel. D66 vindt dat bij de huidige VOG-regeling juist nauwkeuriger gekeken moet
3249 worden naar de functie waarvoor de VOG wordt aangevraagd en het strafblad dat een persoon
3250 heeft, zodat een weigering nauwkeuriger kan plaatsvinden. Daarnaast zou de reclassering vaker

3251 betrokken moet worden bij de afweging of jongeren met een strafblad wel of niet in aanmerking
3252 komen voor een baan.

3253

3254 **Pakkans verhogen om criminaliteit te verminderen**

3255 Om misdaad minder aantrekkelijk te maken, moet de pakkans voor daders flink omhoog. Het is
3256 voor ons onacceptabel dat nog altijd bij slechts een kwart van de misdrijven een verdachte voor
3257 de rechter wordt gebracht. Daarom wil D66 investeren in effectievere opsporing, bijvoorbeeld
3258 door betere informatie-uitwisseling tussen wijkagenten en rechercheurs en tussen
3259 overheidsinstanties, en door het opleiden van gespecialiseerde rechercheurs die minstens net
3260 zo goed zijn als hackers en fraudeurs. Slachtoffers moeten daarnaast goede begeleiding of zorg
3261 krijgen als dat nodig is en we moeten ervoor zorgen dat slachtoffers in meer gevallen bereid zijn
3262 aangifte te doen. De politie moet ook beter gebruik (kunnen) maken van openbaar beschikbare
3263 informatie, zoals op sociale media en open data. Bovendien blijven moderne instrumenten voor
3264 het snel verwerken van grote hoeveelheden digitale informatie nu onbenut en zijn er nog steeds
3265 drempels om digitaal aangifte te doen. Daarom heeft de politie state of the art ICT nodig.

3266 De politie moet intensiever samenwerken met internationale partners, omdat criminelen zich
3267 steeds minder van landsgrenzen aantrekken. Binnen de Europese Unie neemt Nederland het
3268 voortouw om van vrijblijvende uitwisseling van informatie over te schakelen naar een structureel
3269 en gestroomlijnd systeem om zware criminaliteit, zoals mensenhandel, effectief te bestrijden.
3270 Tevens wil D66 voortbouwen op de vorming van de Nationale Politie door, naast de specialisatie
3271 rond de meest complexe criminaliteit, burgemeesters meer ruimte te geven om lokale accenten
3272 en prioriteiten vast te stellen. Meer diversiteit binnen de politie is noodzakelijk om het
3273 politiekorps een meer realistische afspiegeling van de samenleving te laten zijn. D66 verzet zich
3274 fel tegen etnisch profileren: dit werkt stigmatiserend en heeft geen bewezen invloed op de
3275 pakkans van eventuele daders.

3276

3277 **Mensenhandel en prostitutie**

3278 D66 maakt een duidelijk onderscheid tussen prostitutie en mensenhandel. Hoewel de meeste
3279 slachtoffers van mensenhandel nog steeds in de prostitutie terechtkomen, zijn niet alle
3280 sekswerkers slachtoffers van mensenhandel en heeft niet alle mensenhandel betrekking op de
3281 seksbranche. De huidige aanpak van mensenhandel pakt het probleem niet bij de wortel aan: de
3282 grote netwerken van mensenhandelaren blijven onaangetast. D66 wil dat de recherche
3283 voldoende middelen heeft om ook deze complexe zaken op te pakken. Samenwerking op
3284 Europees niveau is daarvoor noodzakelijk, aangezien mensenhandel een grensoverschrijdend
3285 probleem is, gedreven door internationaal opererende criminele netwerken. In Nederland wil
3286 D66 voldoende opvanghuizen voor slachtoffers van mensenhandel, waar gezondheidszorg
3287 aanwezig is, slachtoffers begeleid worden bij het doen van aangifte en, wanneer zij illegaal in

3288 Nederland verblijven, bij het starten van een eventuele asielprocedure of bij het terugkeren naar
3289 het land van herkomst.

3290 D66 is voorstander van een goed gereguleerde seksbranche en verzet zich daarom tegen
3291 verdere criminalisering van de sector, zoals een pooierverbod of strafbaarstelling van de klant.
3292 D66 is voorstander van het uniforme vergunningstelsel. Ook voor sekswerkers moeten zoveel
3293 mogelijk vaste, gelijke arbeidsvoorwaarden bestaan. De verantwoordelijkheid hiervoor ligt
3294 allereerst bij de exploitant. Door versterking van de sociale positie van sekswerkers wordt het
3295 maatschappelijk stigma op het beroep tegengegaan. Laagdrempelige toegang tot (overheids-)
3296 instanties is hiervoor noodzakelijk. D66 is tegen de leeftijdsverhoging naar 21 jaar om werkzaam
3297 te kunnen zijn als sekswerker. Het is belangrijker dat juist de kwetsbare groep jonge
3298 sekswerkers in het zicht blijft van instanties en niet gedwongen in de illegaliteit belandt.

3299

3300 **Terrorismebestrijding**

3301 Terroristische netwerken vormen een serieuze bedreiging voor de stabiliteit van onze
3302 samenleving. Deze dreiging kunnen onze inlichtingen- en veiligheidsdiensten alleen tegengaan
3303 in samenwerking met hun Europese collega's. Nu horen we nog te vaak na een aanslag dat de
3304 benodigde informatie over de daders er wel was, maar niet op de juiste plek. Om terrorisme
3305 effectief te bestrijden zijn strafrechtelijke maatregelen soms noodzakelijk. Cruciaal is bovendien
3306 dat signalen van radicalisering vroegtijdig worden opgemerkt en opgepakt door nauwe
3307 samenwerking tussen politie, gemeente, scholen, religieuze instellingen en anderen. Vervolgens
3308 wordt contact gezocht met de omgeving van verdachten om te proberen verdere radicalisering
3309 te voorkomen. Extremisme is vaak een voedingsbodem voor terrorisme. Daarom moeten
3310 wijkagenten en welzijnswerkers in gesprek blijven met mensen die zich aansluiten bij extreme
3311 organisaties. Dat kan niet als we die organisaties verbieden. Het denken van salafisten staat
3312 mijlenver verwijderd van het D66 gedachtegoed. Maar wij zullen individuen altijd beoordelen op
3313 hun daden en niet groepen wegzetten op hun gedachten. We trekken een grens als individuen
3314 uit die organisaties haatzaaien of geweld gebruiken. Ook is er geen ruimte voor het
3315 aanwakken van antisemitisme of homohaat. We zijn daarnaast fel gekant tegen ongewenste
3316 buitenlandse invloeden en pleiten daarom voor verplichte transparantie van religieuze
3317 instellingen over hun financieringsbronnen.

3318

3319 **Versterk de rechtsstaat die ons beschermt**

3320 De bestrijding van criminaliteit en terrorisme moet plaatsvinden binnen een sterke en weerbare
3321 rechtsstaat die onze grondrechten beschermt. D66 verzet zich dan ook hevig tegen politici die
3322 deze rechten en vrijheden te gemakkelijk willen inperken. Als de angst regeert, dan winnen de
3323 terroristen. De checks and balances binnen onze rechtsstaat zijn de afgelopen jaren op de
3324 achtergrond geraakt. Om deze trend te keren, moeten de verantwoordelijkheden voor de

3325 handhaving van de openbare orde, opsporing, vervolging en rechtspraak weer gescheiden
3326 worden. Onderdeel daarvan is dat de verantwoordelijkheid voor de politie weer bij het ministerie
3327 van Binnenlandse Zaken ondergebracht wordt. Ook de Nationaal Coördinator
3328 Terrorismebestrijding en Veiligheid (NCTV) gaat terug naar BZK, om de politieke
3329 verantwoordelijkheid voor het bepalen van het dreigingsbeeld en het nemen van (wettelijke)
3330 maatregelen te scheiden.

3331

3332 **Jongeren zo snel mogelijk terug op het goede pad**

3333 D66 wil dat gevangenisstraffen hoofdzakelijk gebruikt worden als middel om herhaling te
3334 voorkomen en om veroordeelde jongeren zo snel mogelijk terug de samenleving in te krijgen.
3335 Hiervoor is inhoudelijke kennis essentieel. Een eventuele sluiting van justitiële jeugdinstituten
3336 (JJl's) dient altijd plaats te vinden op basis van inhoudelijke afwegingen en niet op grond van
3337 bedrijfseconomische redenen. De aanwezige specialistische kennis in de jeugdinstituten moet
3338 hierbij doorslaggevend zijn. Op deze manier wordt voorkomen dat essentiële expertise,
3339 opgebouwd over een periode van jaren, verloren gaat.

3340

3341 **Privacy - je eigen persoonlijke domein**

3342 Vrijheid betekent dat je veilig en onbespied op jezelf en met anderen kunt zijn. Het recht op
3343 privacy is niet voor niets een grondrecht van ons allemaal. Door digitalisering en door bedrijven
3344 en overheid die steeds meer van ons willen weten en over ons registreren, komt onze privacy
3345 onder druk te staan. Het verzamelen van persoonsgegevens gebeurt vaak zonder dat we ons
3346 dat realiseren. D66 wil daarom mensen de macht teruggeven om over hun privégegevens te
3347 beschikken zodat we onze privacy zorgvuldiger kunnen beschermen. Door meer bewustwording
3348 en door strenge, heldere en uitvoerbare regels die ons beschermen. Daarvoor is het belangrijk
3349 dat de Autoriteit Persoonsgegevens over voldoende tijd, instrumenten en menskracht beschikt
3350 om die regels te handhaven en tegelijkertijd ook als meldpunt of vraagbaak voor consumenten
3351 te dienen. De opsporingsdiensten krijgen steeds meer toegang tot onze gegevens. Ook
3352 wanneer we geen verdachte zijn. De Autoriteit houdt al toezicht op de politie, maar moet
3353 daarnaast ook een stoel krijgen aan tafel bij de CTIVD. Ook de inlichtingendiensten hebben
3354 bevoegdheden die raken aan onze privacy. D66 is tegen de maatregelen die het op grote schaal
3355 hacken en aftappen van computers van onschuldige personen of ongericht monitoren of opslaan
3356 van internetactiviteit of communicatie door de overheid mogelijk maken.

3357

Versterken van de democratie

*Onze democratie staat onder druk. Het vertrouwen van burgers in de overheid en in de politiek
kalft af en is op een te laag niveau beland. Dat ondermijnt de legitimiteit maar ook de kwaliteit*

van het bestuur. Tegelijkertijd vragen de snelle ontwikkelingen van maatschappij, technologie en in de wereld om ons heen, om een overheid die daarop inspeelt en de voorwaarden schept voor het oplossen van problemen en het pakken van kansen. Essentieel daarbij is dat de zeggenschap zoveel mogelijk bij burgers zelf berust, dat maatschappelijke tegenstellingen voldoende worden overbrugd en zo nodig knopen effectief worden doorgehakt. Dit betekent ook dat mensen volop ruimte krijgen zelf initiatief en verantwoordelijkheid te nemen in het publieke of politieke domein.

Dat alles vraagt om vernieuwing van het openbaar bestuur, van de overheid, van de democratie. De overheid moet zich gaan organiseren op de schaal waarop maatschappelijke problemen zich voordoen. Dat is een fundamentele verandering ten opzichte van de huidige situatie; we proberen nu de gaten tussen de traditionele bestuurslagen te dichten met ondemocratische gemeenschappelijke regelingen. D66 staat open voor experimenten met nieuwe manieren van inspraak in het publieke domein, bijvoorbeeld door ons niet te beperken tot geografische grenzen, maar door maatschappelijke opgaven centraal te stellen. Overheden kunnen hierin een rol spelen, net als publieke en private organisaties, zolang de democratische legitimiteit maar geborgd is. We ondersteunen ook landelijke en lokale democratische experimenten, zoals de G1000 en de Democratic Challenge. D66 heeft een lange geschiedenis in het versterken van de medezeggenschap van mensen in het publieke domein. Steeds meer beslissingen over ons leven, van onderwijs tot wonen en pensioen, worden daar genomen. Daarom gaat D66 ook in dit domein door met het versterken van de invloed van mensen. Tot slot wil D66 dat het rijk samen met de andere overheden optrekt om burgerinitiatieven te bevorderen en ondersteunen. Lokale energiecoöperaties, broodfondsen en autodelen geven een gezicht aan ons ideaal van de kracht van mensen onderling.

De analyse van D66 in haar oprichtingsjaren snijdt nog steeds hout. De democratie en het openbaar bestuur zijn aan een grondige renovatie toe. Dus wanneer er voor het eerst gebruik gemaakt wordt van een nieuw instrument als het raadgevend referendum, dan omarmen we dat en leren we ervan. Wij staan niet als de andere partijen -die tijdens de campagne schitterden in afwezigheid- vooraan om te pleiten voor het afdanken van deze vernieuwing.

3358 **Gekozen bestuurders op alle niveaus**

3359 D66 wil dat de belangrijkste bestuurders – burgemeester, Commissaris van de Koning, minister-
3360 president en voorzitter van de Europese Commissie – direct door de bevolking worden gekozen.
3361 Deze bestuurders nemen in toenemende mate belangrijke besluiten. Dit maakt een sterkere
3362 democratische legitimatie steeds belangrijker. Als kiezers een ‘stem op de macht’ en een ‘stem
3363 op de controle van de macht’ kunnen uitbrengen, kunnen zowel de wetgevende als uitvoerende
3364 macht hun staatsrechtelijke rol zuiverder uitoefenen. Dit zorgt voor meer duidelijkheid in onze
3365 democratie en vergt vervolgens ook aanpassing van hun rol en mandaat. Dit mandaat vereist
3366 altijd nauwe samenwerking met de volksvertegenwoordiging aan wie zij verantwoording
3367 afleggen. Op gemeentelijk niveau sluiten de zwakke rechtspositie en de formele rol van de

3368 burgemeester bijvoorbeeld steeds slechter aan bij de verwachtingen die burgers van de
3369 burgemeester hebben. Dit ondermijnt de lokale democratie en bestuurlijke effectiviteit.

3370

3371 **Modern koningschap**

3372 De koning en zijn familie hebben een verbindende rol in de Nederlandse samenleving. Het
3373 draagvlak daarvoor blijft behouden door sober te zijn waar het moet en koninklijk waar het kan.
3374 De afgelopen jaren zijn daarin al goede stappen gezet. De begroting van de koning is
3375 inzichtelijker en de koning heeft geen rol meer in de kabinetsformatie. Maar er is meer nodig. Zo
3376 hoort de koning als neutraal en verbindend figuur geen onderdeel te zijn van de regering noch
3377 van de Raad van State. Ondertekening van wetten en 'Koninklijke' besluiten zijn dan overbodig.
3378 De koning regeert wat D66 betreft niet langer 'bij de gratie Gods'.

3379 De bijzondere strafbaarstelling voor majesteitsschennis is een onacceptabele inbreuk op de
3380 vrijheid van meningsuiting en moet verdwijnen. D66 heeft daartoe al een wetsvoorstel
3381 ingediend. Ook op andere vlakken moet de koning niet anders behandeld worden dan andere
3382 Nederlanders. Het uitgangspunt is dan ook dat hij gewoon belasting en sociale premies betaalt.
3383 Uiteindelijk moeten de Koninklijke inkomens vastgesteld worden met inachtneming van het
3384 geldend wettelijk kader voor de normering van topinkomens. Ook de overige vergoedingen op
3385 grond van de Wet financieel statuut koninklijk huis worden dan tegen het licht gehouden.

3386

3387 **Krachtige decentrale overheid en democratie**

3388 Het Nederlandse decentrale bestuur functioneert doorgaans goed, maar het kan beter.
3389 Bestuurders en volksvertegenwoordigers in gemeenten en provincies zijn zichtbaar op zoek
3390 naar een nieuwe rol. D66 speelt daarbij vaak, zoals in Utrecht, Leiden en Hilversum, een
3391 voortrekkersrol door ruimte te bieden voor maatschappelijke initiatieven en nieuwe vormen van
3392 burgerparticipatie op allerlei niveaus van de samenleving. In wijken, buurten, dorpen, steden,
3393 provinciaal en nationaal. Er zijn echter ook institutionele hervormingen, zoals de gekozen
3394 burgemeester en correctieve referenda, nodig om in de toekomst voor voldoende zeggenschap
3395 van mensen in onze formele democratie te zorgen.

3396 Daarbij moet het probleemoplossend en besluitvormend vermogen van het decentraal bestuur
3397 beter. Veel sociale, economische en ruimtelijke ontwikkelingen vinden plaats op een grotere
3398 schaal dan de gemeente, in de regio. Dat is ook te zien bij maatschappelijke organisaties en
3399 bedrijven op het terrein van zorg, welzijn en onderwijs die steeds vaker regionaal opereren. De
3400 decentralisaties in bijvoorbeeld zorg en jeugdhulp dragen hier aan bij. Veel, voornamelijk
3401 kleinere, gemeenten zijn sterk afhankelijk geworden van regionale samenwerkingsverbanden op
3402 grond van de Wet gemeenschappelijke regelingen (Wgr). De meeste van deze regionale
3403 regelingen staan op te grote afstand van de gemeenteraden en hebben onvoldoende

3404 bestuurlijke en democratische inbedding en politieke controle. Terwijl regionale samenwerking te
3405 vaak te weinig bestuurskracht en te veel bestuurlijke drukte oplevert. Juist voor deze taken, die
3406 de directe levenssfeer van mensen raken, is dat kwalijk. D66 wil daarom dat de beleidsrijke
3407 taken van deze regionale samenwerkingsverbanden worden behartigd door echte decentrale
3408 overheden met een eigen direct gekozen volksvertegenwoordiging. De betrokken gemeenten
3409 moeten daarom fuseren tot een omvang die beter aansluit bij hun maatschappelijke opgaven en
3410 taken. Dat dit voordelen oplevert wordt gesteund door de toegenomen tevredenheid over
3411 gemeentelijke diensten van burgers in fusiegemeenten. Gemeenten moeten de ruimte krijgen
3412 zelf fusiepartners te kiezen. In sommige gebieden kunnen we ons ook voorstellen dat daarbij
3413 voor de schaal van de huidige provincie wordt gekozen. Gemeenten kunnen zelf bepalen of zij
3414 taken willen uitoefenen op het niveau van de huidige bestaande gemeenten, stadsdelen of
3415 wijken. Daarmee kan ook worden gewaarborgd dat de overheid dichtbij mensen aanwezig en
3416 herkenbaar blijft. Ten slotte zijn niet alle opgaven in één schaal te vangen. Ook grotere
3417 gemeenten zullen er niet aan ontkomen om voor sommige taken in interregionaal verband
3418 samen te werken. D66 wil dat bovengemeentelijke regelingen altijd vergezeld gaan van
3419 duidelijke voorwaarden voor politieke verantwoording. Elke betrokken gemeenteraad moet zijn
3420 controlerende rol goed kunnen vervullen met een mogelijkheid om in te grijpen. Vanuit deze
3421 ontwikkelingen ontstaan verschillen tussen gemeenten. D66 verwelkomt deze verschillen als
3422 toegenomen maatwerk.

3423

3424 **Ruimte voor stad en regio**

3425 De afgelopen decennia hebben ons geleerd dat alle vormen van blauwdrukdenken om het
3426 provinciaal bestuur te hervormen gedoemd zijn te mislukken. Ze blijken politiek onhaalbaar of
3427 houden te weinig rekening met de regionale verschillen in ons land. We moeten erkennen dat de
3428 bestuurlijke vraagstukken in Nederland niet overal van dezelfde orde zijn. Om die reden durven
3429 we te kiezen voor differentiatie, voor meer flexibiliteit, voor meer maatwerk. Steden zijn daarbij
3430 vaak de motor voor de versterking van de concurrentie- en innovatiekracht van Nederland.
3431 Internationaal zien we ook dat de concurrentie juist plaatsvindt tussen die stedelijke regio's.
3432 Steden moeten de ruimte krijgen hun rol goed te vervullen. Deze stedelijke regio's moeten
3433 daarom de mogelijkheid krijgen taken van de provincie over te nemen, en 'provincievrij' te
3434 worden. Via deze weg ontstaat zo in de komende jaren perspectief op een binnenlands bestuur
3435 met slechts twee bestuurslagen, de landelijke en de gemeentelijke.

3436

3437 **Sterke steden**

3438 In veel van de in dit verkiezingsprogramma gemaakte keuzes, staan steden en omliggende
3439 regio's centraal. Centraal in het uitwerken van maatregelen en met autonomie om maatwerk te
3440 leveren. Om zorg, onderwijs, sport en welzijn aan elkaar te verbinden of school, onderzoek,
3441 bedrijfsleven, ondernemers en infrastructuur. Steden kunnen de motor zijn van het concurrentie-

3442 en innovatievermogen van Nederland. D66 kiest voor sterke steden, door ruimte te geven voor
3443 experimenten en het innovatiebeleid meer te richten op de stedelijke clusters en netwerken en
3444 door de infrastructurele verbindingen tussen en binnen steden te verbeteren.

3445 Steden staan daarbij ook voor grote maatschappelijke opgaven. Steden bieden kansen, maar
3446 kampen ook met grote ongelijkheid en tweedeling. Ook om die problemen te bestrijden hebben
3447 steden ruimte nodig. De participatiewet moet steden de ruimte bieden om maatwerk te leveren.
3448 Sociaal ondernemen moet makkelijker worden gemaakt. Discriminatie op de arbeidsmarkt moet
3449 met kracht worden bestreden. Wetgeving moet worden aangepast, zodat zorgverzekeraars
3450 armoede kunnen voorkomen en schulden oplossen. D66 wil dat het nieuwe kabinet binnen een
3451 jaar samenwerkingsafspraken maakt met steden. Die afspraken gaan over verdere
3452 decentralisatie in het sociale domein, de zeggenschap over de inzet van politie en wijkagenten,
3453 de verduurzaming van de bestaande woningvoorraad, het stimuleren van innovatie, de
3454 verbetering van de financiële positie van steden en tenslotte over experimenteerruimte voor
3455 steden om oplossingen te kunnen ontwikkelen voor de problemen van hun inwoners. Steden
3456 moeten de ruimte krijgen die maatregelen te nemen die nodig zijn ter verbetering van de
3457 stedelijke luchtkwaliteit en gezond woon- en leefklimaat.

3458

3459 **Lokaal belastinggebied**

3460 Wie moet betalen, moet ook kunnen meebepalen. Daarom wil D66 dat gemeenten financieel
3461 minder afhankelijk worden van het rijk, via een verschuiving vanuit de inkomstenbelasting naar
3462 gemeentelijke belastingen. Dat geeft gemeenten meer armslag om eigen keuzes te maken en
3463 inwoners meer belang om iets te vinden van die keuzes. Het versterkt de lokale democratie en
3464 laat werken meer lonen. Dit draagt bij aan ons ideaal dat mensen zelf meebeslissen over de
3465 keuzes die hun levens raken. Op dit moment zijn gemeenten voor hun begroting vooral
3466 afhankelijk van de rijksoverheid en wordt geld nodeloos rondgepompt. D66 wil dat de
3467 belastingen in totaal niet stijgen en bij voorkeur lager worden, maar dat de financiering van de
3468 gemeenten wordt versimpeld met meer mogelijkheden voor de lokale democratie. Dit maakt het
3469 voor mensen inzichtelijker waar hun belastinggeld naartoe gaat. Zo kunnen zij
3470 gemeentebestuurders gericht om verantwoording vragen, zodat ook hier een beter
3471 democratisch debat over ontstaat. De noodzakelijke financiële zekerheid wordt geboden door
3472 middel van langjarige financiële afspraken tussen rijk en decentrale overheid.

3473

3474 **Betere democratische controle**

3475 D66 wil de democratische controle versterken. Overheidsbeleid en wetgeving worden steeds
3476 ingewikkelder en technischer van aard en wijzigingen volgen elkaar steeds sneller op. Een
3477 werkende democratie vereist volksvertegenwoordigers die een sterke band hebben met hun
3478 kiezers en over adequate middelen beschikken om hun controlerende taak daadwerkelijk uit te

3479 oefenen.

3480 Voor Europese besluiten betekent dit dat de Tweede Kamer zich proactief informeert en in een
3481 vroeg stadium haar invloed aanwendt in plaats van te wachten tot ze alleen maar ja of nee kan
3482 zeggen. Het parlement moet ook meer eigen ondersteuning krijgen en eenvoudiger toegang
3483 krijgen tot ambtenaren als zij feitelijke informatie wil hebben. Gemeenteraden hebben een
3484 grotere verantwoordelijkheid gekregen en moeten daarom ook beter ondersteund worden. Voor
3485 effectieve democratische controle is onafhankelijke (onderzoeks)journalistiek op elk
3486 bestuursniveau cruciaal. Het is een publieke taak te waarborgen dat deze er is.

3487 D66 wil de democratische controle moderniseren. Rechters moeten de bevoegdheid krijgen om
3488 wetten te toetsen aan de Grondwet, zodat de controle op de macht beter gespreid is en
3489 individuele rechten beter beschermd zijn. Als deze zogenaamde constitutionele toetsing is
3490 ingevoerd met waarborgen voor de zorgvuldigheid van wetgeving, kan de indirect gekozen
3491 Eerste Kamer worden afgeschaft. Daarnaast wil D66 dat de bevolking als noodrem de
3492 mogelijkheid krijgt om met een correctief bindend referendum wetsvoorstellen tegen te houden,
3493 nadat het parlement deze heeft aangenomen. Tijdens de campagne voor het referendum heeft
3494 D66 zich volop ingezet vóór het Associatieverdrag met Oekraïne. Na de 'nee'-stem kan
3495 Nederland het Verdrag zoals dit er nu ligt echter niet ratificeren. Ook de zware procedure om de
3496 Grondwet te wijzigen wil D66 aanpassen, zodat wijzigingen sneller en democratischer kunnen
3497 plaatsvinden.

3498 In ons politieke stelsel zijn partijen van groot belang. Zij dragen zorg voor ontwikkeling van
3499 gedachtegoed, talent en de voortdurende uitwisseling van ideeën met de samenleving. Het is
3500 een publiek belang dat zij deze rol naar behoren kunnen vervullen zonder dat dit een
3501 belemmering mag vormen voor de komst van nieuwe partijen of het verdwijnen van partijen die
3502 door de tijd zijn ingehaald.

3503

3504 Een open overheid

3505 D66 wil de overheid toegankelijker en transparanter maken voor mensen en bedrijven. Dat
3506 begint met overheidscommunicatie die voor iedereen te begrijpen is en het contact met
3507 ambtenaren persoonlijker maakt. We voeren de Wet open overheid in, zodat voor bepaalde
3508 categorieën overheidsinformatie actieve openbaarmaking en voor de rest het beginsel van
3509 publieke toegang de norm wordt. Ook komt er een informatiecommissaris om toe te zien op de
3510 implementatie van deze wet en verdere juridisering bij verzoeken om informatie te voorkomen.
3511 In lijn hiermee ratificeert Nederland het Verdrag van Tromsø. Ten slotte wil D66 dat de overheid
3512 via de website wiekrijgtmijngegevens.nl duidelijk inzicht verschaft aan wie en met welke reden
3513 persoonsgegevens zijn verstrekt.

3514

3515 **Een betrouwbare overheid**

3516 Nederland snakt naar publiek leiderschap. De overheid moet duidelijk zijn over wat zij doet en
3517 niet doet. Wanneer stelt en handhaaft de overheid enkel kaders, wanneer jaagt zij
3518 ontwikkelingen aan en wanneer neemt zij zelf de uitvoering ter hand. Politici moeten
3519 aanspreekbaar en afrekenbaar zijn. Een jaarlijkse Verantwoordingsdag draagt daar aan bij. Bij
3520 een betrouwbare overheid staat ook integriteit hoog in het vaandel. Bewindspersonen maken
3521 hun zakelijke en financiële belangen openbaar om de schijn van belangenverstrengeling te
3522 vermijden. Voor Tweede Kamerleden en ministers gaat bovendien een wachtperiode gelden
3523 voor het aannemen van banen bij bedrijven die gerelateerd zijn aan een beleidsterrein waar zij
3524 verantwoordelijk voor waren. Helderheid over de financiering van politieke partijen is een
3525 voorwaarde voor vertrouwen. Bij de financiering van politieke partijen zorgen we dat ook
3526 bijdragen via aan een partij gelieerde stichtingen en donaties uit het buitenland openbaar
3527 worden gemaakt.

3528

3529 **Normaliseren regels voor ambtenaren**

3530 D66 wil dat werknemers bij bedrijven en de overheid gelijk behandeld worden. Dit stimuleert de
3531 doorstroom tussen publieke en private banen. Dat bevordert wederzijds begrip en maakt het
3532 eenvoudiger een gezonde leeftijdsopbouw van werknemers bij de overheid te bewaken. Daarom
3533 moeten we de rechtspositie van ambtenaren normaliseren.

3534

3535 **Koninkrijksrelaties**

3536 D66 pleit voor een wederzijds constructieve samenwerking met Caribisch Nederland en de
3537 autonome landen binnen ons Koninkrijk vanuit een besef van onze historische verbondenheid
3538 en met waardering voor elkaars verschillen. Aan beide kanten van de oceaan wordt te vaak
3539 gewezen op wat ons verdeelt, in plaats van op wat ons bindt. De tijd van verwijten over en weer
3540 is wat D66 betreft voorbij en de tijd van werken aan een gezamenlijke toekomst gekomen. We
3541 zijn immers allemaal inwoners van één Koninkrijk. Daarbij beseffen we dat het instabiele
3542 Venezuela het grootste buurland van het Koninkrijk is, met alle veiligheidsvragen van dien. Met
3543 de nieuwe structuur die in 2010 is ingevoerd, is het zinvol het meer dan zestig jaar oude Statuut
3544 te moderniseren. Daartoe zal een Koninkrijkscommissie worden ingesteld.

3545

3546 **Caribisch Nederland**

3547 Sinds 2010 ligt Nederland niet alleen in Europa, maar ook in de Caribische Zee. Bonaire, Sint

3548 Eustatius en Saba zijn evengoed onderdeel van Nederland als bijvoorbeeld de
3549 Waddeneilanden. Met deze vernieuwing zijn stappen vooruit gezet, maar we zijn er nog lang
3550 niet. D66 wil daarom een agenda voor inclusieve economische groei en maatschappelijke
3551 ontwikkeling voor Caribisch Nederland. We investeren onder andere in onderwijs, infrastructuur
3552 en economie. Bij het beleid voor Caribisch Nederland streven we naar gelijkwaardigheid met
3553 Europees Nederland, waarbij we steeds rekening houden met de grote afstand en de geringe
3554 omvang van de eilanden. Ten slotte maken we een einde aan onduidelijkheid, verspilling en
3555 versnippering door één ministerie hoofdverantwoordelijk te maken voor Caribisch Nederland en
3556 de mogelijkheid te geven knopen door te hakken.

3557

3558 **De autonome landen**

3559 Met Aruba, Sint Maarten en Curaçao wil D66 een goede samenwerking, gebaseerd op respect
3560 voor elkaars verantwoordelijkheden binnen het Koninkrijk en een open houding voor elkaars
3561 standpunten. De economische verbinding die de eilanden met Latijns-Amerika vormen kan veel
3562 meer benut worden. En D66 ziet potentie in de natuurlijke rijkdommen van het Koninkrijk, zoals
3563 energie uit zon, wind en water in plaats van vervuilende raffinaderijen, zoals ISLA, waar een
3564 finale oplossing voor gevonden moet worden. Ook de inwoners van de autonome landen binnen
3565 het Koninkrijk hebben een Nederlands paspoort, met de rechten en plichten die daarbij horen;
3566 daar kan niet zomaar aan getornd worden. We werken aan een vermindering van het
3567 democratisch tekort binnen het Koninkrijk, bijvoorbeeld door alle parlementen de mogelijkheid te
3568 geven de Koninkrijksregering te bevragen. Ook komt er een geschillenregeling en een
3569 onafhankelijke instantie die, indien nodig, uitspraak kan doen om meningsverschillen over
3570 Caribisch Nederland te beslechten.

Overheidsfinanciën: investeren en moderniseren

De afgelopen jaren is fors ingegrepen om de overheidsfinanciën weer gezond te maken. En dat was nodig. Er was achterstallig onderhoud in de Nederlandse economie – op de woningmarkt, in de gezondheidszorg, bij de AOW-leeftijd en op de arbeidsmarkt. D66 heeft de hervormingen op deze terreinen vol overtuiging aangejaagd en gesteund. Daarnaast moest ook het begrotingstekort, ontstaan na de bankencrisis en Europese schuldencrisis van 2008-2012, worden teruggebracht om te voorkomen dat de overheidsschuld bleef oplopen. Met het Lenteakkoord, het Herfstakkoord en tal van andere akkoorden heeft D66 de afgelopen jaren een grote rol gespeeld in het weer gezond maken van de overheidsfinanciën. Dat is goed nieuws. Voor de komende jaren wil D66 investeren in de kracht van de Nederlandse samenleving en economie. Door extra geld uit te trekken voor onderwijs, voor kennis en innovatie, voor lastenverlichting gericht op meer werk en voor duurzame infrastructuur. Met dit geld investeren wij in de verdienkracht en schone groei van Nederland. Maar we hebben ook onze les van de afgelopen crisisjaren geleerd: het is belangrijk dat we het dak repareren als de zon schijnt. Daarom wil D66 de komende – economisch gezien gunstige – jaren gebruiken om ons pensioenstelsel toekomstbestendig te maken, ons belastingstelsel te vereenvoudigen en te moderniseren en fiscale prikkels voor het aangaan van schulden te verminderen.

3571 Toekomstvaste overheidsfinanciën

3572 D66 is al vijftig jaar consequent voor duurzaam gezonde overheidsfinanciën en financieel
3573 verantwoord overheidsbeleid. Voor ons betekent dit dat we tekorten mogen hebben wanneer het
3574 economisch tij tegenzit en we geen tekorten en liefst overschotten hebben wanneer het
3575 economisch goed gaat. De overheid stabiliseert hiermee de economie. Bovendien voorkomen
3576 we dat we vandaag consumeren op kosten van toekomstige generaties.

3577 In de komende kabinetsperiode willen we gezonde overheidsfinanciën in stand houden,
3578 investeren in de samenleving en economie en voldoen aan de Europese begrotingsregels. Dat
3579 streven vormt een kader voor de financiële invulling van de plannen in dit
3580 verkiezingsprogramma. Voor de financiële detailinvulling van onze voorstellen is het nodig om
3581 aan te sluiten bij de begroting van het jaar 2017, die op Prinsjesdag zal worden gepubliceerd.
3582 Wij zullen een bij dit programma aansluitend gedetailleerd financieel kader publiceren in het
3583 najaar van 2016. Hieronder treft u de hoofdlijnen van onze financiële keuzes.

3584

3585 Financiële rode draden

3586 In de komende jaren is het mogelijk om binnen de financiële kaders gericht te investeren. D66
3587 kiest er de komende kabinetsperiode concreet voor sterk te investeren in onderwijs, kennis en
3588 innovatie en duurzame infrastructuur. Dit zijn investeringen die belangrijk zijn voor het
3589 toekomstig verdienvermogen van de Nederlandse economie en die zorgen voor een schone en
3590 duurzame economische groei. Daarnaast trekken wij geld uit voor het gericht bestrijden van
3591 armoede bij kinderen, het verbeteren van de toegankelijkheid van het recht voor alle
3592 Nederlanders, en het herstel van natuur. Bovendien investeren wij in de cultuursector en in
3593 defensie en internationale samenwerking.

3594 Door vreemd en eigen vermogen fiscaal meer gelijk te behandelen, verminderen we de prikkel
3595 om schulden aan te gaan. Dit geldt voor mensen en bedrijven. Hierdoor wordt de Nederlandse
3596 economie minder kwetsbaar voor schokken in het financiële stelsel. De opbrengsten van deze
3597 maatregelen worden direct teruggegeven via lagere lasten op arbeid.

3598 Een belangrijk onderdeel van onze financiële agenda is gericht op het verminderen van
3599 belasting op arbeid. Dit doen wij tegelijkertijd met het vergroenen van het belastingstelsel, het
3600 moderniseren van het pensioenstelsel en het versimpelen van belastingen. Door de stijging van
3601 de zorgkosten in de hand te houden, wordt de koopkracht verder ondersteund, omdat
3602 ziektekostenpremies minder hard hoeven te stijgen. Door verlaging van lasten op arbeid,
3603 stimuleren wij de koopkracht van mensen, vergroten wij de vraag in de economie en zorgen we
3604 ervoor dat het voor werkgevers aantrekkelijker wordt om mensen aan te nemen.

3605 Deze maatregelen tezamen zullen bijdragen aan een sterkere samenleving, meer
3606 werkgelegenheid en een stijging van de koopkracht.

Nawoord

Wij willen een wereld waarin mensen **vrij zijn in verbondenheid**. Dit vormt al sinds onze oprichting de drijfveer achter het politieke denken en handelen van D66. Onze agenda start met **zelfbeschikking**, de vrijheid waarbinnen mensen zich kunnen ontplooiën. Die vrijheid kan alleen leiden tot rechtvaardige uitkomsten wanneer er sprake is van **gelijke kansen**. Uiteindelijk zouden talent, inzet en lukrake pech of geluk de enige factoren moeten zijn die het succes van het individu bepalen. En niet je afkomst, religie of de rijkdom, positie of opleiding van je ouders.

Voor ons zijn deze vrijheid en kansengelijkheid echter niet afdoende. Als iedereen zich heeft ontplooid is daarmee niet de kous af. Wij willen vanuit onze verbondenheid **sociale rechtvaardigheid**. Dus als iemand pech heeft gehad bij het verdelen van de talenten, of is gestruikeld in het leven, dan laten we die persoon niet achter. Daarbij kijken we niet alleen naar de mensen in onze directe omgeving of de medemens van vandaag. Onze verbondenheid reikt verder dan de landsgrenzen en betreft ook de generaties na ons. Daarom willen wij keuzes maken die **toekomstvast** zijn.

Bij bovenstaande streefwaarden hoort ook een eigen perspectief op de overheid en op macht. Wij denken niet dat de overheid de maatschappij kan ontwerpen of kan vormen naar een blauwdruk. Gelukkig niet.

Tegelijkertijd vinden wij ook niet dat de beste overheid per definitie een minimale overheid is die achterover leunt. In onze ogen hebben we soms een sterke overheid nodig om vrijheid, kansengelijkheid en sociale rechtvaardigheid mogelijk te maken. Maar een overheid die een dergelijke verantwoordelijkheid op zich wil nemen, kan snel tot een instrument van onvrijheid worden. Daarom willen wij duidelijk **gecontroleerde macht**.

De vijf sociaal-liberale richtingwijzers

Gedreven vanuit deze waarden maken D66-politici hun keuzes. In dit verkiezingsprogramma vindt u concrete oplossingen voor vraagstukken die nu spelen. Maar de dagelijkse praktijk van het werk in de Tweede Kamer is gevarieerder dan wij nu kunnen voorspellen. Daar zijn ongetwijfeld vraagstukken bij die in dit programma beperkt of zelfs geheel niet aan de orde komen. Daarom hebben wij onze uitgangspunten en ideeën vertaald in vijf 'richtingwijzers'. Deze zal een gekozen D66-vertegenwoordiger hanteren bij het nader invullen van toekomstige politieke keuzes:

Vertrouw op de eigen kracht van mensen

Wij vertrouwen op de eigen kracht en ontwikkeling van mensen. Daarom zien we de toekomst met optimisme tegemoet. Mensen zijn zo creatief dat ze steeds opnieuw zelf oplossingen vinden. Wij willen dat de overheid deze kracht, vindingrijkheid en creativiteit van mensen ondersteunt en ruimte geeft. De sleutel voor verandering ligt bij mensen zelf en wij willen dat de overheid daarbij aansluit. Wat mensen voor zichzelf en anderen kunnen doen is veel belangrijker en effectiever dan wat de overheid kan doen.

Streef naar een harmonieuze en duurzame samenleving

Wij willen de wereld om ons heen tegemoet treden met respect en mededogen. Dat geldt voor de mensen om ons heen en voor onze omgeving. De aarde is niet van ons en dus geen gebruiksartikel. We willen stoppen met het uitputten en vervuilen van onze leefomgeving. We willen dat in de discussie over natuur en milieu niet het behoud, maar de aantasting van natuur en milieu beargumenteerd wordt.

Denk en handel internationaal

Samenlevingen zijn op steeds meer verschillende manieren met elkaar verbonden. Wij staan open voor de gehele wereld en sluiten niemand uit. Bij alles wat we doen, vragen we ons steeds af welke effecten dat heeft op anderen in deze wereld. Wij onderkennen dat Europa steeds meer ons binnenland wordt. Internationale samenwerking en economische vooruitgang zijn de sleutels naar een wereld met minder oorlog en conflicten. Daarbij handelen wij steeds pragmatisch, nuchter en op basis van feiten.

Koester de grondrechten en gedeelde waarden

De fundamentele waarden van onze samenleving zijn vrijheid voor en gelijkwaardigheid van ieder mens, ongeacht opvattingen, geloof, seksuele geaardheid, gerichtheid of herkomst. Lichamelijke integriteit, geweldloze oplossing van belangenconflicten en een respectvol gehanteerde vrijheid van meningsvorming en uiting, inclusief respect voor onze democratische rechtsstaat, zijn voor ons centrale waarden. Die waarden zijn universeel en zonder meer bovengeschikt. Wij beschermen de grondrechten van onszelf en anderen.

Beloon prestatie en deel de welvaart

Mensen zijn niet gelijk, wél gelijkwaardig. Mensen zijn verschillend en wij willen dat de overheid ruimte laat voor die verschillen. Wij streven naar economische zelfstandigheid voor zoveel mogelijk mensen en vinden dat mensen die uitmuntend presteren daarvoor een beloning verdienen. Wij willen een dynamische, open samenleving waarin iedereen de ruimte krijgt om zijn eigen beslissingen te nemen en iedereen zich op zijn eigen manier kan ontwikkelen. Wij vinden het vanzelfsprekend om welvaart met elkaar te delen. We willen dat zoveel mogelijk mensen meedoen in het maatschappelijk en economisch proces, want daar worden we allemaal beter van. Voor mensen die zichzelf niet kunnen redden dragen we een gezamenlijke verantwoordelijkheid.

Aan dit verkiezingsprogramma werkten mee:

De verkiezingsprogrammacommissie

Annet Aris (voorzitter vpc)
Hans Vlijbrief
Ingrid van Engelshoven
Olaf Prinsen
Marty Smits (voorzitter ppc)
Henk Beerten

Met dank aan:

Jelmer Alberts	Nicky Plasman
Sjoerd Arlman	Han Polman
Jeroen Bartelse	Geert-Jan Poorthuis
Hidde Boersma	Tim Rosendahl
Daan Bonenkamp	Freek Schols
Annelien Bredenoord	Robbert Smet
Rinke Brussel	Joost Sneller
Piet de Bekker	Mark Snijder
Pieter de Bey	Ivo Thonon
Sabeth de Boer	Wim Tönnissen
Pim de Kuijer †	Robert van Asten
Paul de Rook	Tim van de Grift
Jeroen Dobber	Roel van den Tillaart
Edo Haveman	Reyer van der Vlies
Maurits Hekking	Dico van Dissel
Michiel Hendrix	Marita van Gessel
Jieskje Hollander	Leonne van Vlimmeren
Jan-Willem Holtslag	Stijn van Zon
Rob Jetten	Kirsten Veldhuijzen
Abele Kamminga	Imke Verburg
Timo Kansil	Jan-Willem Verlijdsdonk
Ron König	Leon Verstappen
Wouter Koolmees	Machteld Vonk
Bianca Kruize	Bart Vosmer
Vincent Locht	Gosse Vuijk
Chris Mooiweer	Elene Walgenbach
Azar Moshaver	Bastiaan Winkel
Arthur Neeteson	Ton Winkelman
René Peeters	

Leden en medewerkers Eerste en Tweede Kamerfractie, D66-delegatie ALDE-fractie Europees Parlement, Landelijk Bureau